

Библиотека "НА ТРАГУ"

Лешек Колаковски  
МИНИ ПРЕДАВАЊА О МАКСИ СТВАРИМА

Илија Марић  
ФИЛОСОФИЈА И НАУКА

Бранко Павловић  
ФИЛОЗОФСКИ РЕЧНИК

Аристотел  
УСТАВ АТИНСКИ

Бранко Павловић  
ФИЛОЗОФСКИ ТРИПТИХ

Марко Аурелије Антонијин  
САМОМ СЕБИ

Мартин Хајдегер  
О СТВАРИ МИШЉЕЊА

Лешек Колаковски  
БОГ НАМ НИШТА НИЈЕ ДУЖАН

Фридрих Вилхелм Јозеф Шелинг  
ФИЛОЗОФИЈА СЛОБОДЕ

Мишел Фуко  
АРХЕОЛОГИЈА ЗНАЊА

у припреми:

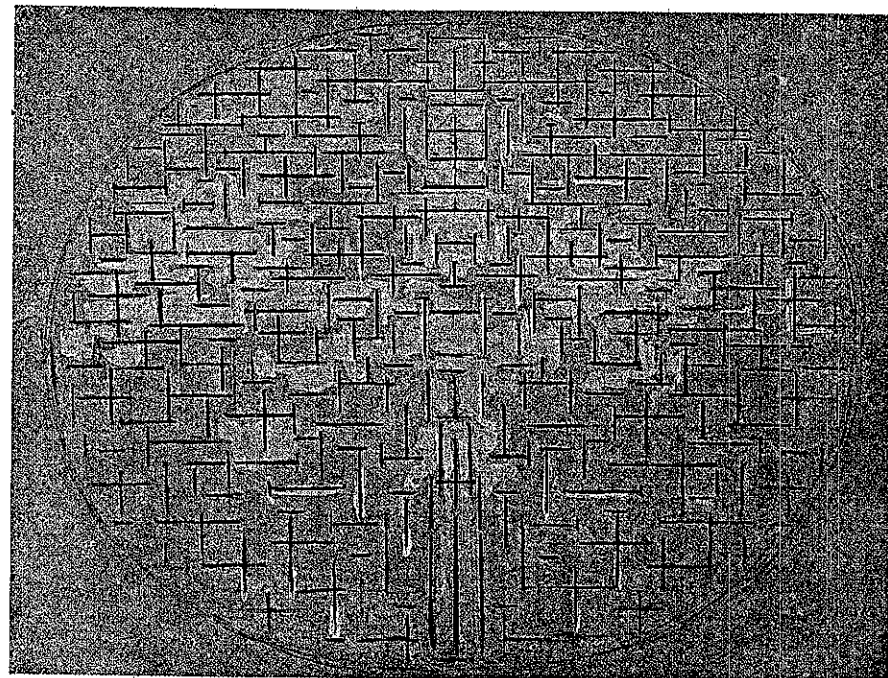
Младен Козомара  
УВОД У ФИЛОЗОФИЈУ



Мишел Фуко АРХЕОЛОГИЈА ЗНАЊА



АРХЕОЛОГИЈА  
ЗНАЊА  
Мишел Фуко



ПЛАТОН

Наслов оригинала:  
Michel Foucault  
*L'Archéologie du savoir*  
Editions Gallimard  
Paris, 1969.

Уредник  
Илија Марић

МИШЕЛ ФУКО

# АРХЕОЛОГИЈА ЗНАЊА

*Превод са француског*  
Младен Козомара



БЕОГРАД



ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ЗОРАНА  
СТОЈАНОВИЋА • НОВИ САД

1998.

---

## Увод

---

Ево како већ деценијама историчари радије обраћају пажњу на дуга раздобља. Као да покушавају да испод политичких до-  
годовштина и њихових епизода изнесу на видело дана посто-  
јане и тешко нарушиве равнотеже, неповратне процесе, сталне  
регулације, појаве одређеног смера које достижу врхунац и пре-  
обраћају се након вековних континуитета, кретања нагомила-  
вања и спора засићења, велика, непокретна и нема постоља, ко-  
је је сплет традиционалних приповести прекрио густим слојем  
догађаја. За обављање ове анализе историчари располажу  
средствима која су делом сами припремили, а делом преузели:  
моделима економског раста, квантитативном анализом про-  
тока размена, профилима демографског раста и опадања, из-  
учавањем климе и њених колебања, утврђивањем социоло-  
шких константи, описом техничких прилагођавања, њиховог  
распростирања и постојаности. Ова аналитичка средства су им  
омогућила да у пољу историје разлуче разне наталожене сло-  
јеве. Линеарне узастопности, које су до тада биле предмет ис-  
траживања, замењене су једном игром размештаја по дубини.  
Од политичке покретљивости до спорости својствене „мате-  
ријалној цивилизацији”, нивои анализе су се умножавали: сваки  
од њих има своје специфичне ломове, сваки садржи распоре-  
де који припадају само њему, а како се силази према најдубљим  
слојевима тако и раздеобе постају све шире. Иза усковитлане  
историје владавина, ратова и глади, оцртавају се историје на-  
изглед скоро непокретне, историје са slabим нагибом: исто-  
рија поморских путева, историја житарица или рудника злата,

историја суша и наводњавања, историја раскривања земљишта, историја равнотеже коју је људска врста постигла између глади и размножавања. Стара питања традиционалне анализе (Каква је веза између разнородних догађаја? Како међу њима установити нужни след? Какав је континуитет који их прожима или укупно значење које они напослетку образују? Може ли се одредити једна целина или се треба ограничити на утврђивање повезаности?) од сада су замењена питањима другог типа: које слојеве треба одвојити једне од других? Какве типове низова треба установити? Које критерије периодизације треба усвојити за сваки од њих? Који систем односа (хијерархија, превласт, слојевитост, једнозначна одређеност, кружна узрочност) се може описати међу њима? Какви низови низова се могу установити? И на каквој табели, са широком хронологијом, можемо одредити различите следове догађаја?

Отприлике у исто време, у дисциплинама које се називају историјом идеја, историјом науке, историјом филозофије, историјом мисли, такође и историјом књижевности (њихова специфичност за тренутак може бити занемарена), у тим дисциплинама које, упркос своме називу, у великој мери измичу историчаревом раду и његовим методама, пажња се напротив пренела са широких јединица, које су описиване као „раздобља” или „векови”, према феноменима прекида. Под великим континуитетима мисли, под масивним и хомогеним манифестацијама духа или колективног менталитета, под упорним настајањем једне науке која се трудила да постоји и буде довршена од самог свог почетка, под истрајношћу једног жанра, облика, дисциплине, теоријске активности, сада се настоји открити упад прекида. Прекида чији су статус и нарав врло различити. *Епископски чиновници и браћо*, које је описао Г. Башлар (G. Bachelard), суспендују бескрајно гомилање сазнања, прекидају њихово споро сазревање и уводе их у једно ново време, одсецају их од њиховог искуственог порекла и њихових почетних мотивација, прочишћавају их од њихових умишљених саучесништава; они тако историјској анализи не прописују више трагање за ћутљивим почецима, нити бескрајно враћање ка првим претечима, него откривање новог типа рационалности и његових многостручних учинака. *Премештања и преображаји појмова*: овде анализе Ж. Кангијема (G. Canguilhem) могу послужити као образац. Оне показују да историја неког појма, све у

свему, није историја његовог прогресивног истанчавања, његове стално растуће рационалности, његовог степена апстрактности, него историја његових различитих поља конституције и важења, историја његових узастопних правила употребе, многоструких теоријских средина у којима се одвијала и довршила његова разрада. Кангијем је установио и разликовање између *микроскојске* и *макроскојске* *лесјивице* историје науке, на којој се догађаји и њихове последице не распоређују на исти начин, тако да неко откриће, разрада неке методе, дело неког научника и његови неуспеси, немају исти утицај и не могу бити описани на исти начин на једном и на другом нивоу; у једном и у другом случају неће се причати иста прича. *Повраћне прерадоде* показују више прошлости, више облика надовезивања, више хијерархија важности, више мрежа детерминације, више телеологија за једну исту науку, у мери у којој се преиначује њена садашњост, тако да се историјски описи нужно равнају према актуелности знања, умножавају се са његовим преображајима и непрестано раскидају са самима собом (М. Сер /M. Serres/ је недавно дао теорију тог феномена у области математике). За *архиплексионска јединства* система, каква је анализирао М. Геру (M. Guéroult), није од значаја опис утицаја, традиција, културних континуитета, него пре опис унутрашњих кохеренција, аксиома, дедуктивних ланаца, компатибилности. Најзад, несумњиво најкоренитије раздеоде су преломи начињени радом теоријског преображаја, када он „заснива једну науку одвајајући је од идеологије њене прошлости и разоткривајући ову прошлост као идеолошку”<sup>1</sup>. Томе би, разуме се, требало додати књижевну анализу, која од сада за своју јединицу не узима више дух или осећајност епохе, не више „групе”, „школе”, „нараштаје” или „покрете”, чак не ни личност аутора у игри размена која је сплела његов живот и његово „стварање”, него структуру својствену неком делу, књизи, тексту.

Велики проблем који се поставља таквим историјским анализама није, дакле, више у томе да сазнамо којим путевима су се континуитети могли успоставити, на који начин се један исти наум могао одржати и представљати јединствени обзор за толико различитих и узастопних духова, какав начин деловања и какву подлогу имплицира игра преношења, преузимања, заборава и понављања, како порекло може да прошири своју вла-

<sup>1</sup> Althusser, *Pour Marx*, p. 168.

давину много даље од себе самог и све до тог свршетка који никада није дат; више се не поставља проблем традиције и трага, него пресека и границе; не поставља се више проблем темеља који траје, него проблем преображаја који важе као утемељење и обнова утемељења. Сада видимо отварање целог једног поља питања, од којих су нека већ позната, преко којих овај нови облик историје покушава да разради своју сопствену теорију: како спецификовати различите појмове који омогућавају да се мисли дисконтинуитет (праг, раскид, прелом, мутација, преображај)? По којим критеријумима издвојити јединице са којима имамо посла: шта је *једна наука*? Шта је *једно дело*? Шта је *једна теорија*? Шта је *један појам*? Шта је *један текст*? Како увести различите нивое на које се можемо сместити и од којих сваки садржи своје раздеобе и свој облик анализе: који је легитимни ниво формализације? Који је ниво интерпретације? Који је ниво структуралне анализе? Којем нивоу приписујемо узрочност?

Све у свему, историја мисли, сазнања, филозофије, књижевности, изгледа умножава раскиде и наглашава оштрину свих дисконтинуитета, док историја у правом смислу, историја напосто, изгледа потискује провалу догађаја у корист структура које нису непостојане.

\*

Али нека ово међусобно укрштање не створи привид. Не треба умишљати само на основу изгледа ствари да су неке историјске дисциплине ишле од континуираног ка дисконтинуираном, док су друге ишле од мноштва дисконтинуитета ка великим непрекидним јединствима; не треба умишљати да смо у анализи политике, установа или економије били све више осетљиви на глобална одређења, док смо у анализи идеја и знања све већу пажњу посвећивали играма разлике; не треба веровати да су се ова два велика облика описа још једном мимоишла не препознајући се.

У ствари, и у једном и у другом случају су били постављени исти проблеми, али су они на површини изазвали обрнуте учинке. Ови проблеми се могу резимирати једном речи: стављање у питање *докуменџа*. Неспоразума нема: сасвим је очигледно да се историја, откад као дисциплина постоји, служила доку-

ментима, пропитивала их, питала се о њима, питала се не само шта су они хтели да кажу, него и да ли су доиста казивали истину и на основу чега би они на то могли претендовати, да ли су искрени или преварни, добро обавештени или незналачки, аутентични или предругојачени. Али свако од ових питања, и цела та велика критичка забринутост, упућивали су на један исти циљ: полазећи од онога што документи говоре, понекад у пола гласа, реконструисати прошлост из које произлазе и која је сада далеко иза њих. Документ је увек био третиран као говор једног сада ућутканог гласа, његов бледи траг који се срећом може одгонетнути. Но једном мутацијом која није од данас, али која несумњиво још није завршена, историја је променила свој став у односу на документ. Први задатак који она себи поставља јесте не да га тумачи, нити да одреди да ли говори истину и каква је његова изражајна вредност, већ да га обрађује изнутра: она га организује, кроји, расподељује, распоређује, размешта по нивоима, утврђује низове, разликује оно што је значајно и оно што није, идентификује елементе, дефинише јединице, описује односе. Документ, дакле, за историју више није та непокретна материја преко које она покушава да реконструиса оно што су људи учинили или рекли, што је прошло и од чега је само преостао траг: она настоји да у самом документарном ткиву одреди јединице, скупове, низове, односе. Историју треба ослободити слике у којој се она дуго задовољно препознавала, и у чему је налазила своје антрополошко оправдање, као хиљадугодишње колективно памћење које помоћу материјалних докумената освежава своје успомене. Она је обрада и оделотворење једне документарне материјалности (књига, текстова, прича, регистара, аката, грађевина, установа, уредби, техника, објеката, обичаја итд.) која увек и свуда, у свим друштвима, носи спонтане или организоване облике преостајања. Документ није срећно средство једне историје која би сама по себи и с пуним правом била *памћење*. Историја је изван начин на који једно друштво даје статус и обраду једној документарној маси од које је оно неодвојиво.

Рецимо укратко да је историја, у свом традиционалном облику, настојала да „упамти“ *сјоменике* прошлости, да их преобрази у *докуменџа*, како би проговорили ови трагови који сами по себи често нису вербални, или истиха казују нешто друго но што кажу. У наше време, историја је оно што преображава

документи у споменике, и што, тамо где су раније одгонетани трагови које су људи оставили за собом, тамо где је раније покушавано да се разазна шта су они били, излаже једну масу елемената које треба издвојити, груписати, осмислити, довести у односе, образовати као скупове. Било је једно време када је археологија – као дисциплина која се бави неким споменицима, мртвим траговима, објектима без контекста и стварима преосталим из прошлости – тежила ка историји и добијала смисао тек успостављањем историјског дискурса. Могло би се рећи, играјући се мало речима, да историја у наше време тежи археологији – интрисичном опису споменика.

Ово има више последица. Пре свега, површински учинак на који смо већ указали: умножавање прекида у историји идеја, изношење на видело дугих периода у историји у правом смислу речи. Ова потоња историја је у свом традиционалном облику себи стављала у задатак да одреди односе (просте узрочности, кружног одређења, антагонизма, изражавања) између чињеница или датираних догађаја: пошто је низ био дат, требало је прецизирати суседство сваког елемента. Сада се поставља проблем успостављања низова: за сваки од њих треба одредити његове елементе, утврдити му границе, изнети на видело њему својствен тип односа, формулисати његов закон и, поред тога, описати односе између различитих низова, да би се тако успоставили низови низова или „табеле”: отуд умножавање слојева, њихово одвајање, специфичност времена и хронологија који су им својствени; отуд нужност да се разликују не само важни догађаји (са дугачким ланцем последица) и неважни догађаји, него и типови догађаја сасвим различитог нивоа (једних краткотрајних, других средњег трајања, као што је распрострање неке технике или проређивање монете, најзад оних који се крећу споро као нека демографска равнотежа или прилагођавање неке економије промени климе); отуд могућност да се покажу низови са широким оквирима, сачињени од ретких догађаја или догађаја који се понављају. Појава дугих периода у данашњој историји није повратак филозофијама историје, великим добима света или фазама предодређеним судбином цивилизација, него је она учинак методолошки осигуране разраде низова. А у историји идеја, мисли и наука, иста мутација је изазвала обрнути учинак: она је разградила дуги низ успостављен напретком свести, телеологијом ума, или развојем

људске мисли; она је поново довела у питање теме конвергенције и довршења, довела је у сумњу могућности тотализације. Увела је индивидуализацију различитих низова који су постављени једни поред других, једни за другима следе, преплићу се, укрштају, и не могу да се сведу на линеарни образац. Тако су се – наместо те континуиране хронологије ума, која је непрестано враћана на свој недоступни извор и своје утемељујуће отварање – појавиле лествице понекад краткотрајне, разлучене једне од других, противне јединственом закону, често као носиоци једног типа историје који је својствен свакој од њих, и несводљиве на општи образац једне свести која стиче, напредује и сећа се.

Друга последица: појам дисконтинуитета заузима кључно место у историјским дисциплинама. За историју у њеном класичном облику, оно дисконтинуирано било је у исти мах дато и непојмљиво: оно што се нудило у виду расутих догађаја (одлука, случајева, иницијатива, открића) и оно што је анализом требало бити заобиђено, сведено, избрисано, да би се појавио континуитет догађаја. Дисконтинуитет је био белег временске распршености коју је историчар требало да искључи из историје. Он је данас постао један од основних елемената историјске анализе, и у њој се јавља у трострукој улози. Он прво представља једну намерну операцију историчара (а не више оно што он и против своје воље добија од материјала којим се бави), јер он мора, на основу систематске хипотезе, да разликује могуће нивое анализе, методе које су својствене сваком од њих, и периодизације које им одговарају. Он је такође резултат историчаревог описа (а не више оно што анализом треба уклонити), јер оно што историчар настоји да открије јесу границе неког процеса, превојне тачке неке кривуље, преокретање неког регулативног кретања, крајње тачке неке осцилације, праг неког функционисања, тренутак поремећаја неке кружне узрочности. Он је, најзад, појам којег рад непрестано спецификује (уместо да га занемари као једноличну и равнодушну празнину између два позитивна лика). Он узима специфични облик и функцију зависно од подручја и нивоа у које је укључен: не говори се о истом дисконтинуитету када се описује неки епистемолошки праг, промена смера неке популационе кривуље или замена једне технике неком другом. Појам дисконтинуитета је парадоксалан пошто је у исти мах средство и

предмет истраживања, пошто разграничава поље чији је учинак, пошто допушта да се индивидуализују подручја, али истовремено може бити утврђен тек њиховим поређењем. И пошто, најзад, он није просто један појам присутан у дискурсу историчара, него га овај дискурс потајно претпоставља: одакле би заправо могао говорити ако не почев од тог раскида који му као објект нуди историју, па и његову сопствену историју? Једна од најбитнијих црта нове историје без сумње је ово премештање дисконтинуираног: његов прелаз од препреке на праксу; његово укључивање у дискурс историчара у коме више не игра улогу спољњег усуда који треба искључити, него улогу оперативног појма који се користи. Отуд промена предзнака захваљујући којој он више није негатив историјског читања (његово наличје, неуспех, граница његове моћи), него позитивни елемент који одређује његов предмет и чини ваљаном његову анализу.

Трећа последица: тема и могућност једне глобалне историје почињу да ишчезавају, а назире се један врло различит обрис онога што би се могло назвати *бишћом историјом*. Пројекат једне глобалне историје настоји да реконструира облик целине неке цивилизације, материјално или духовно начело неког друштва, значење заједничко свим појавама неког раздобља, закон његове кохезије – што се метафорички назива „ликом” епохе. Један такав пројекат везан је за две или три претпоставке. Он претпоставља да се између свих догађаја једне добро одређене просторно-временске области, између свих појава чији смо траг пронашли, мора моћи установити систем хомогених односа: мрежа узрочности која дозвољава да се изведе свака од њих, односи аналогije који показују како оне једна другу симболизују, или како све оне изражавају исто средишње језгро. С друге стране се претпоставља да један исти облик историчности обухвата економске структуре, друштвене стабилности, инерцију менталитета, техничке навике, политичка понашања, и све их подвргава истом типу преображаја. Претпоставља се, најзад, да сама историја може бити артикулисана у велике јединице – стадијуме или фазе – које у себи самима садрже своје начело кохезије. То су постулати које нова историја доводи у питање када проблематизује низове, пресеке, границе, денивелације, размаке, хронолошке специфичности, посебне облике преостајања, могуће типове одношења. Али то не значи

да она настоји да добије једно мноштво историја које би се налазиле једна поред друге и биле независне једне од других: историју економије поред историје установа, и поред њих још историју наука, религија, књижевности. То не значи да она настоји да између тих различитих историја назначи подударање датума, или формалне и смисаоне аналогije. Проблем који се овде отвара, и који одређује задатак једне опште историје, јесте да се одреди који облик односа између тих низова може бити легитимно описан; какав вертикални систем они могу образовати и каква је међу њима игра корелација и преовладавања; какве учинке могу имати размаци, различите временитости, разна преостајања; у којим различитим скуповима извесни елементи могу да фигурирају истовремено. Укратко, не само које је низове, него које „низове низова”, или другим речима, које „табеле”<sup>2</sup>, могуће направити. Глобални опис све појаве сабира око једног јединственог средишта – начела, значења, духа, визије света, облика целине. Општа историја, насупротив томе, отвара простор једног расипања.

Најзад, последња последица: нова историја се сусреће са извесним бројем методолошких проблема, од којих су више њих без сумње постојали и пре, али који сада, сабрани, њу карактеришу. Можемо навести неке од њих: успостављање кохерентних и хомогених *корпуса* докумената (отворених или затворених, коначних или неограничених); установљивање начела избора (зависно од тога да ли исцрпно третирамо документарну масу, да ли прибегавамо узимању узорка по статистичким методама, или желимо унапред да одредимо најрепрезентативније елементе); одређење нивоа анализе и елемената који им одговарају (у изучаваном материјалу могу се узети у обзир бројчана обележја, изричита или прећутна упућивања на догађаје, установе, праксе, употребљене речи, са њиховим правилима употребе и семантичким пољима, или формална структура ставова или типови надовезивања која их обједињују); спецификација методе анализе (квантитативна обрада података, растављање према извесном броју обележја чија се корелација изучава, интерпретативно дешифровање, анализа учестало-

<sup>2</sup> Треба ли још нагласити да је „табела” (у свим значењима речи) формално један „низ низова”? У сваком случају, то није непокретна сличница, стављена пред светиљку, на највеће разочарање деце, која, наравно, више воле покретне слике.



сти и расподела); разграничење скупова и подскупова који артикулишу изучавани материјал (области, раздобља, јединствени процеси); одређивање односа који дозвољавају да се један скуп окарактерише (може се радити о бројчаним или логичким односима, односима функционалним, узрочним, аналошким, односу означитеља и означеног).

Сви ти проблеми сада су део методолошког поља историје, које заслужује пажњу, и то из два разлога. Прво зато што се види до крје мере се оно ослободило онога што је донедавно сачињавало филозофију историје и питања која је она постављала (о умности или сврховитости постања, о релативности историјског знања, о могућности да се открије или установи смисао инерције прошлости и недовршеног тоталитета садашњости), а затим и зато што се у извесним тачкама оно подударно са проблемима које сусрећемо и другде – на пример, у подручју лингвистике, етнологије, економије, књижевне анализе, митологије. Ако баш хоћемо, овим проблемима се може дати назив структурализма, али само под неким условима: они су далеко од тога да покривају цело методолошко поље историје, и заузимају само један његов део чији значај варира са подручјима и нивоима анализе; осим у једном броју релативно ограничених случајева, они нису били унесени из лингвистике или етнологије (данас већ уобичајеним путевима), него су настали у пољу саме историје, углавном у пољу економске историје и поводом питања која је она постављала; најзад, они ни пошто не дају за право да се говори о некој структурализацији историје, или бар о настојању да се превазиђе неки „сукоб“ или „супротност“ између структуре и постања: историчари већ поодавно запажају, описују и анализирају структуре, а да никада нису морали да се питају да ли им тако измиче жива, крхка, дрхтава „историја“. Супротност структура – постање није од значаја ни за одређење историјског поља, а без сумње ни за одређење једне структуралне методе.

\*

Ова епистемолошка мутација историје још увек није довршена. Ипак, она није од јуче, пошто се њен зачетак несумњиво може потражити већ код Маркса (Marx). Али јој је требало дуго времена да изазове своје учинке. Још ни данас, поготово

не у случају историје мисли, она није ни уочена ни промишљена, док се у случајевима других преображаја, какав је на пример случај лингвистике, то већ догодило. Као да је у случају историје њихових сопствених идеја и сазнања људима било посебно тешко да формулишу општу теорију дисконтинуитета, низова, граница, јединица, специфичних поредака, различитих аутономија и зависности. Као да се тамо где смо навикли да тражимо порекло, да се бескрајно враћамо на оно што је претходило, да васпостављамо традиције, да следимо развојне кривуље, да пројектујемо телеологије, и да непрестано прибегавамо метафорам живота, осећа посебна одбојност према томе да мислимо разлике, да описујемо размаке и расипања, да разложимо умирујући облик идентичног. Или, тачније, као да нам је било тешко да са појмовима прага, мутације, независних система, органичних низова – какве су стварно користили историчари – направимо теорију, извучемо опште консеквенце, и чак изведемо све могуће импликације. Као да смо се бојали да мислимо *Друго* у времену наше властите мисли.

За то постоји један разлог. Ако би историја мисли могла остати место непрекидног континуитета, ако би она непрестано сплитала надовезивања које ниједна анализа не би могла расплести без апстракције, ако би свуда око оног што људи говоре и раде ткала мрачне синтезе које то антиципирају, припремају и бескрајно воде према будућности – она би била привилеговано прибежиште за суверенитет свести. Континуирана историја је неопходни корелат утемељујуће функције субјекта: јемство да ће му све оно што му је измакло бити враћено; извесност да време неће расути ништа што неће вратити у обновљено јединство; обећање да ће све ствари удаљене разликом субјект моћи једног дана – у облику историјске свести – поново да присвоји, обнови ту своје господство и нађе у њима оно што се доиста може назвати његовим боравиштем. Начинити од историјске анализе дискурс континуираног, а од људске свести изворни субјект сваког постања и праксе, то су лице и наличје једног истог система мишљења. Време је ту увек схваћено у терминима тотализације, а револуције увек само као освешћења.

Ова тема је у разним облицима од XIX века играла сталну улогу: насупрот свим расредиштењима спасити суверенитет субјекта, и близаначке ликове антропологије и хуманизма.

Против расредиштења које је извршио Маркс – историјском анализом односа производње, економских детерминација и класне борбе – она је крајем XIX века подстакла трагање за једном глобалном историјом, у којој би све разлике једног друштва могле да се сведу на један јединствен облик, на организацију једног погледа на свет, на установљење једног система вредности, на један кохерентан тип цивилизације. Расредиштењу које је обавила ничеанска генеалогичка она је супротставила трагање за једним изворним утемељењем које рационалност чини *Шелосом* човечанства, и целокупну историју мисли везује за очување те рационалности, за одржање те телеологије и увек нужно враћање том темељу. Најзад, недавно, када су истраживања психоанализе, лингвистике и етнологије расредиштила субјект у односу на законе његове жеље, на облике његовог говора, на правила његовог деловања, или у односу на игре његових митских или бајковитих дискурса, када је било јасно да човек сам, упитан о коме он је, није могао да положи рачуне о својој сексуалности и своме несвесном, о систематским облицима свог језика или о правичности својих фикција, обновљена је тема континуитета историје: једне историје која не би била низ помака него постање, која не би била игра односа него унутрашњи динамизам, која не би била систем него тешки рад слободе, која не би била облик, него непрестани напор једне свести која саму себе изнова задобива и настоји да себе захвати до најдубљих својих услова – једне историје која би била истовремено непрекидно стрпљење и живост једног кретања које завршава рушењем свих граница. Да би ова тема – која „непокретности” структура, „затворености” њиховог система, њиховој нужној „синхронији”, супротставља живу отвореност историје – добила на значају, очигледно је потребно у самим историјским анализама порећи употребу дисконтинуитета, одређивање нивоа и граница, опис специфичних низова, показивање сваке игре разлика. Тако је антропологизован Маркс, од њега направљен историчар тоталитета и у њему пронађен говор хуманизма. Тако је и Ниче (Nietzsche) протумачен језиком трансценденталне филозофије, а његова генеалогичка сведена на ниво једне потраге за оним изворним. Тако је остављено по страни, као да га никад није ни било, цело то поље методолошких проблема које нова историја данас поставља. Јер ако би се обистинило да

се питање дисконтинуитета, система и преображаја, низова и прагова, поставља у свим историјским дисциплинама (и то ништа мање у оним које се тичу идеја или наука него у оним које се тичу економије и друштва); како би се онда могло иоле легитимно супротстављати „постање” и „систем”, кретање и кружне регулације, или, као што се тако олако каже, „историја” и „структура”?

Иста конзервативна функција је на делу у теми културних тоталитета, због које је критикован а онда прерушен Маркс, у теми трагања за оним изворним, која је супротстављена Ничеу пре него што су хтели да га преведу на њу, и у теми једне живе, континуиране и отворене историје. Чуће се повика против убијања историје сваки пут када у некој историјској анализи – посебно ако се ради о мисли, идејама или сазнањима – буде виђена сувише отворена употреба категорије дисконтинуитета и разлике, појмова прага, раскида и преображаја, описа низова и граница. То ће бити осуђивано као насртај на неприкосновена права историје и на темеље сваке могуће историчности. Али то не треба да нас завара: оно што се тако гласно оплакује није нестајање историје него ишчезавање оног облика историје који је потајно у целини упућивао на синтетичку делатност субјекта. Оно што се оплакује јесте постање које је суверенитету свести требало да пружи једно поузданије и мање изложено склониште него што су митови, системи сродства, језици, сексуалност или жеља. Оно што се оплакује јесте могућност да се пројектом, радом смисла или кретањем тотализације оживи игра материјалних одређења, правила праксе, несвесних система, строгих али непромишљених односа, корелација које измичу сваком доживљајном искуству. Оно што се оплакује јесте та идеолошка употреба историје помоћу које се човеку покушава вратити све оно што му већ више од једног века непрестано измиче. Сва негдашња блага била су нагомилана у старој тврђави те историје која је сматрана чврстом, била сакрализована, учињена последњим уточиштем антрополошке мисли, и у коју се хтело заточити све оне који су се окренули против ње, и начинити их њеним будним чуварима. Али историчари су одавно напустили ту стару тврђаву и отишли су да раде на другом месту, а почиње да се схвата и да Маркс или Ниче не обезбеђују чување које им је поверено. На њих више не треба рачунати у чувању привилегија, нити да би се још јед-

ном поновило – а сам бог зна колико је то потребно у данашњој невољи – да је бао историја жива и континуирана, и да је она, за субјект о коме је реч, место починка, извесности, измирења и спокојног сна.

\*

У овој тачки се одређује подухват чије су обресе врло несавршено утврдили *Историја лудила*, *Рођење клинике* и *Речи и ствари*. Подухват у оквиру којег се настоји проценити степен мутација које се уопште догађају у подручју историје; подухват у оквиру којег су доведене у питање методе, границе и теме својствене историји идеја; подухват у оквиру којег настојимо да се решимо последњих антрополошких зависности; подухват у оквиру којег настојимо да покажемо како су се ове зависности могле образовати. Ови задаци су били назначени у извесном нeredу и без јасно одређене опште артикулације. Било је време да их учинимо кохерентнијим, или бар да то покушамо. Резултат тог покушаја је ова књига.

Пре него што почнемо, само неколико напомена како би се избегао сваки неспоразум.

– Не ради се о преношењу у подручје историје, и посебно историје сазнања, структуралистичке методе која се доказала на другим пољима анализе. Ради се о разради начела и последица једног аутономног преображаја који се управо збива у подручју историјског знања. Сасвим је могуће да овај преображај, проблеми које он поставља, средства која користи, појмови који се њиме одређују, резултати које он постиже, у извесној мери нису страни ономе што се назива структуралном анализом. Али овде није реч специфично о тој анализи.

– Још мање се ради о употреби категорија културних тоталитета (било да су то погледи на свет, идеални типови, посебни дух епоха) да би се историји и против њене воље наметнули облици структуралне анализе. Описани низови, утврђене границе, поређења и установљене корелације не ослањају се на старе филозофије историје, него имају за циљ да доведу у питање телеологије и тотализације.

– У мери о којој се ради о одређивању једне методе историјске анализе која би била ослобођена антрополошке теме, видимо да се теорија која ће сада бити назначена налази у двоструком односу према већ обављеним истраживањима. Она покушава да у општим изразима (и уз много исправки и дораде) формулише средства која су та истраживања успут користила и која су била обликована према потреби. С друге стране, она бива оснажена тако добијеним резултатима, да би одредила једну методу анализе која би била чиста од сваког антропологизма. Тле на коме она почива јесте оно које је сама открила. Истраживања о лудилу и појави психологије, о болести и појави клиничке медицине, о наукама о животу, језику и економији, били су једним делом покушаји на слепо: али у њих је постепено улазило више светла не само стога што су мало по мало прецизирале своју методу, него и стога што су у тој распри о хуманизму и антропологији пронашли тачку њене историјске могућности.

Једном речју, овај рад, као и они који су му претходили, не укључује се – бар не директно и пре свега – у расправу о структури (на супрот генези, историји, постању), него у поље у коме се јављају, укрштају, преплићу и спецификују питања људског бића, свести, порекла и субјекта. Али, без сумње, не би било погрешно рећи да се и овде поставља питање структура.

Овај рад није понављање и тачан опис онога што се може прочитати у *Историји лудила*, *Рођењу клинике* или у *Речима и стварима*. У приличном броју тачака он се од њих разликује. Он исто тако садржи не мали број исправки и унутрашњих критика. Уопште говорећи, *Историја лудила* је превелик и прилично загонетан значај придавала ономе што је у њој означено као „искуство”, показујући тако колико смо остајали близу томе да допустимо једног анонимног и општег субјекта историје. У *Рођењу клинике* више пута покушавано прибегавање структуралној анализи претило је да промаши специфичност постављеног проблема и ниво својствен археологији. Најзад, у *Речима и стварима*, одсуство методолошких назнака могло је да наведе на веровање да се ради о анализама у терминима културног тоталитета. Жалим што нисам био у стању да избегнем те опасности: тешим се говорећи себи да су оне биле уписане у сам подухват, пошто је он, да би одредио своје властите мере, морао да се ослободи тих различитих метода и облика

историје. А онда, без питања која су му била постављена<sup>3</sup> без тешкоћа на које ми је указано, без приговора, несумњиво не бих сагледао на тако јасан начин обресе подухвата за који сам од тада, хтео не хтео, везан. Отуд опрезан, пипав начин овог текста: на сваком кораку заузима дистанцу, одмерава с једне и с друге стране, напишава своје границе, удара у оно што неће да каже, ископава јазове да би одредио свој сопствени пут. Сваки час, он упозорава на могуће неспоразуме. Сриче свој идентитет, стално претходно говорећи: ја нисам ни ово, ни оно. То најчешће није критика, није начин да се каже да су се сви преварили, и лево и десно. То је одређивање посебног места путем спољашњости његових суседстава; више него хтеће да се други ућуткају због тобожње испразности њиховог говора, ово је покушај да се одреди празан простор одакле говорим и који полагамо добија облик у једном дискурсу који осећам још тако крхким и несигурним.

– Ви нисте сигурни у оно што кажете? Ви ћете опет да се промените, да се измакнете у односу на питања која вам се постављају, да кажете како приговори не погађају истински место где се ви исказујете? Још једном се припремате да кажете како никада нисте били оно што вам се пребацује да јесте! Већ припремите излаз који ће вам омогућити, у следећој књизи, да се појавите другде и да се ругате као што то сада чините: не, не, ја нисам тамо где ме вребате, него овде одакле вас, смејући се, посматрам.

– Па шта, зар мислите да бих си приуштио толико муке и задовољства у писању, и да бих у томе био толико тврдоглав, да нисам припремао – помало грозничавом руком – лавиринт у коме могу да се упустим у пустоловину, да премештам свој говор, да му отварам подземне пролазе, где он понире далеко од себе самог, да му налазим прегибе који сажимају и извитоперују његов пут, у којем се губим и коначно појављујем пред очима које никада више нећу срести? Више њих, попут мене несумњиво, пишу да више не би имали лице. Не питајте ме ко сам и не реците ми да останем исти: то је морал личних података, и он важи за наше исправе. Али нека нам остави слободу када је реч о писању.

<sup>3</sup> Посебно су прве странице овог текста, у мало другачијем облику, представљале одговор на питања које је поставио *Ейштемолошки кружок* на Е. Н. С. [скраћеница за *Ecole Normale Supérieure* (прим. прев.); уп. *Cahiers pour l'analyse*, бр. 9]. С друге стране, нацрт извесних излагања био је дат као одговор читаоцима часописа *Esprit* (април 68).

---

## Дискурзивне правилности

---

## 1. ЈЕДИНИЦЕ ДИСКУРСА

Увођење у игру појмова дисконтинуитета, раскида, прага, границе, низа, преображаја, ставља пред сваку историјску анализу не само питања процедуре него и теоријске проблеме. Овде ћемо разматрати управо те проблеме (питања процедуре разматраћемо током наредних емпиријских истраживања, уколико буде прилике, жеље и спремности да их предузмем). Разматраћемо их само унутар једног посебног поља: у оквиру оних дисциплина које су тако несигурне у своје границе, тако неодлучне у погледу свога садржаја, а које називамо историјом идеја, или мисли, наука, сазнања.

Прво ваља обавити негативни рад: ослободити се читаве једне игре појмова који сваки на свој начин варирају тему континуитета. Они без сумње немају сасвим строгу структуру, али је њихова функција прецизна. Такав је појам традиције: он тежи да да посебан временски статус једном скупу истовремено узастопних и истоветних (или бар аналогних) појава; дозвољава да се расутост историје промисли у облику истог; омогућава да се сведе разлика својствена сваком почетку како би се без прекида враћали неодређеном навешћу искона. Захваљујући њему, може се издвојити оно што је ново на основи сталности, приписујући за то заслугу оригиналности, генију, одлучности појединаца. Такав је такође и појам утицаја, који пружа упориште – сувише магијско да би се могло добро анализирати – чињеницама преношења и комуникације; који појаве сличности или понављања повезује са једним процесом узрочног типа (али недовољно развојеног и теоријски одређеног); који на

одстојању и кроз време – као посредством медија распростирања – повезује јединице одређене као појединци, дела, појмови или теорије. Такви су и појмови развоја и еволуције: они допуштају да се прегрупише низ расутих догађаја, да се они сведу на једно исто организационо начело, да се подреде узорној моћи живота (са његовим играма прилагођавања, његовом способношћу иновација, непрекидном корелацијом његових различитих елемената, његовим системима асимилације и размене); да се открије, увек већ на делу у сваком почетку, начело кохеренције и наговештај будућег јединства; да се овлада временом помоћу стално реверзибилног односа између искона и краја, који никада нису дати, а увек су на делу. Такви су још појмови „менталитета” или „духа”, који дозвољавају да се између истовремених и узастопних појава одређеног доба установи заједништво смисла, симболичких веза, игра сличности и зрцаљења, или омогућавају да се као начело јединства и објашњења појави суверенитет колективне свести. Треба ставити у питање ове готове синтезе, ова груписања која се обично прихватају пре сваког испитивања, везе чије се важење унапред признаје. Треба одбацити ове облике и мрачне силе помоћу којих обично повезујемо дискурсе људи, треба их изгнати из сенке у којој владају. И уместо да их оставимо да спонтано важе, боље је за почетак из методских обзира прихватити да имамо посла само са мноштвом расутих догађаја.

Такође се треба запитати над овим процесима или раздеома са којима смо се сродили. Може ли се, такво какво јесте, прихватити разликовање великих типова дискурса, разликовање облика или родова који супротстављају науку, књижевност, филозофију, религију, историју, фикцију итд., и који их чине врстама великих историјских индивидуалности? Ми сами нисмо сигурни у погледу употребе тих разликовања у оквиру нашег говора. Утолико пре нисмо сигурни када је реч о анализи скупова исказа који су у време свога формулисања били распоређени, расподељени и окарактерисани на сасвим други начин. Коначно, „књижевност” и „политика” су скорашње категорије које се на средњовековну или чак на класичну културу могу применити само на основу једне ретроспективне хипотезе, и на основу игре формалних аналогичности или семантичких сличности. А ни књижевност, ни политика, нити филозофија и науке, нису артикулисале поље дискурса у XVII или XVIII

веку као што су га артикулисале у XIX веку. У сваком случају, било да је реч о онима које ми прихватимо, или онима који падају изучаваним дискурсима, ове раздеоце су увек рефлективне категорије, начела разврставања, нормативна правила, институционализовани типови: то су, са своје стране, чињенице дискурса које заслужују да буду анализирани као и друге. Оне, сасвим сигурно, са њима имају сложене односе, али зато не представљају њихова интринсична, независна и универзално препознатљива својства.

Међутим, јединице које пре свега треба суспендовати јесу оне које се намећу на најнепосреднији начин: књига и дело. Али, могу ли се оне уклонити а да то не буде крајње извештачено? Нису ли оне дате на најизвеснији начин? Материјална индивидуализација књиге, која запрема одређени простор, која има економску вредност, и која, сама по себи, одређеним бројем знакова, означава границе свога почетка и свога краја. Установљење једног дела, које се препознаје и разграничава тиме што се изврстан број текстова приписује једном аутору. Па ипак, чим се ствар мало изближе осмотри, јављају се тешкоће. Материјално јединство књиге? Да ли је оно исто ако је реч о једној антологији песама, збирци постхумних фрагмената, *Расправе о конусним пресецима*, или једном тому Мишлеове (Michelet) *Историје Француске*? Да ли се ради о истом јединству ако је реч о *Бацању коцке*, о суђењу Жил де Реу (Gilles de Rais), Биторовом (Butor) *Светом Марку* или католичком молитвенику? Другим речима, није ли материјално јединство једне књиге слаба, споредна јединица у односу на дискурзивну јединицу којој представља подлогу? И да ли је та дискурзивна јединица са своје стране хомогена и једнообразно применљива? Један Стендалов (Stendhal) роман, или роман Достојевског, не индивидуализује се као романи *Људске комедије*; а ови се са своје стране међусобно не разликују као *Уликс* од *Одисеје*. То је стога што оквири једне књиге никада нису јасни и оштро одељени: од наслова, првих редака и тачке на крају, преко свога унутрашњег распореда и облика који је осамостаљује, књига је укључена у систем упућивања на друге књиге, друге текстове, друге реченице: она је чвор у мрежи. А ова игра упућивања није истоветна, зависно од тога да ли је реч о математичкој расправи, коментару текстова, историјској приповести, епизоди у романескном циклусу. У једном или у другом случају, једин-

ство књиге, узето чак и као сноп односа, не може бити схваћено као идентично. Узалуд се књига нуди као предмет који је на дохват руке, узалуд се збија у том малом паралелопипеду који је затвара: њено јединство је променљиво и релативно. Чим се о њему упитамо, оно губи своју очигледност, не показује се само од себе него се гради тек на основу сложеног поља дискурса.

Што се тиче дела, проблеми које оно покреће још су тежи. А наизглед, има ли ичег простијег? Збир текстова који могу бити означени знаком једног личног имена. Али ово означавање (чак и ако оставимо по страни проблеме приписивања) није једна хомогена функција: да ли име једног аутора на исти начин означава текст који је он сам објавио под својим именом, текст који је издао под псеудонимом, или неки други, недовршени текст, пронађен после његове смрти, или, пак, неки који је само шкработина, бележница, „хартија“? Састављање једног целокупног дела или једног *ојуса* претпоставља изврстан број избора које није лако оправдати, па чак ни формулисати: да ли је довољно текстовима које је аутор објавио додати и оне које је намеравао да штампа, а који су остали недовршени само због смрти? Да ли такође треба укључити и све оно што је скица, први нацрт, исправка као и оно што је прецртано? Да ли треба додати и напуштене нацрте? А какав статус дати писмима, белешкама, извештајима о разговорима, излагањима која су забележили слушаоци, укратко оном огромном мравињаку вербалних трагова које једна индивидуа оставља за собом када умире, и који, бескрајно се преплићући, говоре толико различитих језика? У сваком случају, име „Маларме“ (*Malarmé*) не односи се на исти начин на енглеске теме, на преводе Едгара Поа (*Edgar Poe*), на песме, или на одговоре на анкете. Исто тако, није исти однос који постоји, с једне стране, између имена Ничеа, и, с друге стране, аутобиографија из младости, школских дисертација, филолошких чланака, *Заратустра*, *Ессе хото*, писама, последњих дописница потписаних са „Дионис“ или „Кајзер Ниче“, непребројних бележница у којима се преплићу рачуни из перионце и нацрти афоризама. У ствари, ако тако спремно и много се не питајући говоримо о „делу“ једног аутора, значи да претпостављамо да је оно одређено извесном функцијом изражавања. Претпостављамо да мора постојати једна равна (онолико дубока колико је неоп-

ходно да се замисли) у којој се дело, у свим својим и најситнијим и најнебитнијим деловима, показује као израз мисли, или искуства, маште, ауторовог несвесног, или пак као израз историјских услова у којима се нашао. Али се одмах види да једна таква јединица, далеко од тога да је непосредно дата, бива успостављена једном операцијом; да је та операција интерпретативна (пошто у тексту дешифрује препис нечега што он истовремено скрива и показује); да, најзад, операција која одређује опус у његовом јединству, и према томе само дело, неће бити иста ако се ради о аутору *Позоришта и његовог двојника* или о аутору *Tractatusa*, те да стога у једном и другом случају нећемо у истом смислу говорити о „делу“. Дело не може бити посматрано ни као непосредна, ни као извесна, ни као хомогена јединица.

И најзад, последња предострожност како би се искључили нерелевантни континуитети преко којих се, унапред, организује дискурс који настојимо да анализирамо: треба се одрећи две теме које су везане једна за другу и једна на другу упућују. Према једној, у поретку дискурса никада није могуће назначити упад истинског догађаја; с оне стране сваког привидног почетка, увек постоји скривено порекло, тако скривено и изворно да се оно само по себи никада не може досегнути. Тако да бисмо, преко наивности хронологија, били неумитно упућени ка тачки која бесконачно измиче, никада присутна ни у једној историји. Сама та тачка била би само сопствена празнина, а полазећи од ње, сви почеци могли би бити само поновно почињање или закривање (заправо, једно и друго у истом гесту). На ову тему се надовезује једна друга, према којој би сваки манифестни дискурс потајно почивао на нечем већ-реченом. С тим што оно већ-речено не би било просто једна већ изговорена реченица, већ написани текст, него једно „никад речено“, дискурс без тела, глас тих као дашак, писмо које је само отисак сопственог трага. Тако се претпоставља да се све што дискурс формулише налази већ артикулисано у тој полућутњи која му претходи, која га упорно прати, али коју он закрива и ућуткује. Манифестни дискурс би на крају крајева био само репресивна присутност онога што он не каже, а ово неречено било би шупљина која изнутра поткопава све оно што се каже. Први мотив упућује историјску анализу дискурса да буде тражење и понављање једног искона који измиче сваком историј-

ском одређењу; други је упућује да буде тумачење или ослушкивање једног већ-реченог које би истовремено било једно не-речено. Треба се одрећи свих ових тема чија је функција да јамче бесконачни континуитет дискурса и његово тајно присуство самоме себи у игри једне увек обнављане одсутности. Треба бити спреман да се прихвати сваки моменат дискурса у његовом догађајном упаду, у његовом једнократном јављању, у тој временској расутости која му дозвољава да буде понављан, сазнат, заборављен, преображен, избрисан до својих најмањих трагова, запретен, далеко од сваког погледа, у прабини књига. Дискурс не треба враћати у далеку присутност искона, него га треба узети у његовој властитој разиграности.

Ове претходне облике континуитета, све ове синтезе које се не проблематизују и које се остављају у пуном важењу, треба дакле суспендовати. То свакако не значи да их треба коначно одбацити, него да треба уздрмати спокој са којим се оне прихватају, показати да се оне не разумеју саме по себи, да су увек учинак конструкције чија правила треба упознати, а оправдања контролисати. Треба одредити под којим условима и у погледу на које анализе су неке од њих легитимне, и назначити оне које у сваком случају не могу више бити прихваћене. Сасвим је могуће, на пример, да појмови „утицаја” или „еволуције” потпадају под удар критике која их – за дуже или краће време – ставља изван употребе. Но, да ли се заувек треба одрећи „дела”, „књиге”, или пак тих јединица као што су „наука” или „књижевност”? Да ли их треба сматрати илузијама, творевинама без легитимности, неоснованим резултатима? Да ли се треба одрећи чак и привременог ослањања на њих и намере да их одредимо? У ствари, ради се о томе да их отргнемо од њихове скоро-очигледности, да ослободимо проблеме које оне постављају, да увидимо да оне нису мирно место почев од кога се могу постављати друга питања (о њиховој структури, кохеренцији, систематичности, преображајима), него да оне саме собом постављају читав један скуп питања. (Шта су оне? Како их одредити или омеђити? Којим посебним типовима законитости се повинују? За коју артикулацију су способне? На које подскупове се могу поделити? Које специфичне појаве изазивају у пољу дискурса?) Треба признати да оне, можда, на крају крајева, нису оно што се на први поглед веровало да јесу. Укратко, да оне захтевају једну теорију, и да ту теорију није

могуће изградити уколико се у својој несинтетичкој чистоти не појави поље чињеница дискурса почев од којег се оне конструишу.

Ја сам са своје стране нећу чинити ништа друго: свакако, као почетни оквир ћу узети дате јединице (као што су психопатологија, или медицина, или политичка економија), али нећу се сместити унутар тих сумњивих јединица да бих проучавао њихово унутрашње устројство или скривене противречности. Ослонићу се на њих тек толико док пропитам које јединице оне образују; с којим правом оне могу захтевати подручје које их спецификује у простору и континуитет који их индивидуализује у времену; по којим законитостима се оне образују; на основу којих дискурзивних догађаја се оне издвајају; и најзад, да ли оне, у својој прихваћеној и скоро институционализованој индивидуалности, можда нису учинак конзистентнијих јединица. Целине које историја нуди прихватићу само да бих их одмах довео у питање, да бих их разложио и сазнао да ли се оне могу легитимно поново сложити или од њих треба сложити друге, да бих их сместио у шири простор који би, распршујући њихову привидну присност, омогућио да о њима направимо теорију.

Када се једном суспендују ови непосредни облици континуитета, тиме заправо бива ослобођено цело једно подручје. Ово подручје је огромно, али се може одредити: оно се састоји од скупа свих ефективних исказа (усмених или писмених), у њиховој догађајној расутости и с обзиром на инстанцу која је свакоме од њих својствена. Пре него што будемо сасвим сигурни да имамо посла са неком науком, или са романима, или политичким говорима, или са делом неког аутора или пак једном књигом, материјал који треба узети у његовој првенственој неутралности јесте популација догађаја у простору дискурса уопште. Тако се појављује пројекат једног *ојиса дискурзивних догађаја* као хоризонта за истраживање јединица које се у њему образују. Овај опис се лако разликује од анализе језика. Свакако, језички систем, уколико се не конструише вештачки, може се установити само користећи неки корпус исказа или скуп чињеница дискурса. Али је онда ту реч о томе да се, полазећи од тог скупа који важи као узорак, одреде правила која омогућавају да се евентуално образују и други искази: чак и ако је одавно ишчезао, чак и ако га више нико не говори, и ако је ре-



стауриран на основу ретких фрагмената, један језик увек представља систем могућих исказа – то је коначни скуп правила која дозвољавају бесконачни број перформанси. Поље дискурзивних догађаја је напротив увек коначни и актуелно ограничени скуп само оних језичких секвенци које су биле формулисане. Оне додуше могу да буду непробројне, могу по својој количини превазилазити сваку способност регистровања, памћења или читања: па ипак, оне представљају коначни скуп. Питање које поводом неке чињенице дискурса поставља анализа језика увек је следеће: по којим правилима је такав исказ сачињен, и према којим правилима би могли бити сачињени други слични искази? Опис дискурзивних догађаја поставља једно сасвим друго питање: како то да се појавио одређени исказ и ниједан други наместо њега?

Исто тако видимо да се овај опис дискурса супротставља историји мисли. И овде се један мисаони систем може реконструисати само почев од одређеног дискурзивног скупа. Али овај скуп је разматран тако што се с оне стране самих исказа покушава пронаћи интенција говорног субјекта, његова свесна делатност, оно што је он хтео да каже, или пак несвесна игра која њему упркос излази на видело у ономе што је рекао или у скоро неприметној напрлини његових манифестних речи. На сваки начин се ради о успостављању једног другог дискурса, о проналажењу неме, мрмљајуће, непресушне речи која изнутра покреће глас који се чује, о успостављању бледог и невидљивог текста који се провлачи између написаних редова и каткад их ремети. Анализа мисли је увек *алеџоријска* у односу на дискурс који користи. Њено питање неизоставно гласи: шта се дакле говорило о ономе што је било речено? Анализа дискурзивног поља усмерена је сасвим другачије: она настоји да захвати исказ у сведености и јединствености његовог догађаја, да одреди услове његове егзистенције, да што тачније утврди његове границе, да установи његове односе са другим исказима који могу бити са њим повезани, да покаже које облике исказивања он искључује. Више уопште не тражимо, испод оног што је манифестно, полугласно брбљање једног другог дискурса. Морамо показати зашто он и није могао бити другачији но што је био, по чему он искључује сваки други, како међу другима и у односу на њих заузима место које не би могао ниједан други. Питање својствено једној таквој анализи мо-

гло би се овако формулисати: каква је, дакле, ова јединствена егзистенција која се јавља у ономе што се каже – и нигде другде?

Морамо се упитати чему коначно може да служи ово суспендовање свих прихваћених јединица, ако се у целини узев ради о томе да се вратимо јединицама које смо на почетку тобоже довели у питање. У ствари, систематско уклањање унапред датих јединица најпре дозвољава да се исказу врати његова јединственост догађаја, и да се покаже да дисконтинуитет није само једна од оних великих незгода које представљају пукотину у геологији историје, него је ту већ у простој чињеници исказа. Исказ се ту показује у својој историјској провали. Оно што настојимо да покажемо јесте тај рез који он представља, то несводљиво – често сасвим неосетно – израњање. Ма колико он био баналан, ма колико га замишљали безначајним по његовим последицама, ма како брзо он могао бити заборављен после своје појаве, ма колико он био несхваћен и неодгопетнут, исказ је увек догађај који ни језик ни писмо не могу потпуно исцрпсти. Он је свакако чудноват догађај: најпре зато што је, с једне стране, везан за гест писања или за артикулацију усменог говора, али и што, с друге стране, самом себи отвара продужену егзистенцију у пољу памћења, или у материјалности рукописа, књига или било ком облику регистровања. Затим зато што је јединствен као и сваки догађај, али је изложен понављању, преображају, реактивирању. Најзад зато што је везан не само за ситуације које га изазивају и за последице које покреће, већ истовремено, на сасвим други начин, за исказе који му претходе и који му следе.

Али ако у односу на језик и мисао издвајамо инстанцу исказног догађаја, то не чинимо да бисмо расејали праšину чињеница. То чинимо да бисмо били сигурни да ову инстанцу не везујемо за синтетичке операторе који би били чисто психолошки (ауторова намера, облик његовог духа, строгост његове мисли, теме које га опседају, пројекат који прожима његову егзистенцију и даје јој смисао), и да бисмо могли захватити облике правилности и друге односе. Односе између исказа (чак и ако они измичу свести аутора, или немају истог аутора, или се аутори међусобно не познају); односе између тако установљених група исказа (чак и ако се ове групе не тичу истих или блиских подрчја, немају исти формални ниво, или нису место од-

ређених размена); односе исказа и група исказа према догађајима сасвим друге врсте (техничким, економским, друштвеним, политичким). Омогућити да се у својој чистоти појави простор у коме се одвијају дискурзивни догађаји, не значи покушавати да се он стави у изолацију коју ништа не може превазићи, не значи затворити га у њега самог, него ослободити могућност да се у њему и изван њега опише игра односа.

И трећа ствар због које је значајан овакав опис чињеница дискурса: ослобађајући их сваког груписања које се издаје као природна, непосредна и универзална јединица, дајемо себи могућност да опишемо друге јединице, али сада на основу скупа контролисаних одлука. Ако би се јасно одредили услови, легитимно би било могуће, полазећи од тачно описаних односа, да успоставимо дискурзивне скупине које не би биле произвољне, мада би ипак остале невидљиве. Свакако, ови односи сами по себи никада не би били формулисани у исказима о којима је реч (за разлику, на пример, од оних експлицитних односа који су постављени и изречени самим дискурсом када он добија облик романа или се уписује у низ математичких теорема). Међутим, они ни на који начин не чине неку врсту скривеног дискурса, који изнутра покреће манифестни дискурс. Дакле, оно што би могло да изнесе на видело исказне чињенице није нека интерпретација већ управо анализа њихове коегзистенције, сукцесије, узајамног функционисања, узајамног одређења, независног или корелативног преображаја.

Међутим, искључено је да се без оријентира могу описати сви односи који тако могу да се појаве. На почетку треба прихватити један привремени захват: почетно подручје, које ће анализа преобразити и реорганизовати према потреби. Како омеђити ово подручје? С једне стране, треба на основу искуства изабрати једно подручје у коме односи могу бити многобројни, густе и релативно лаке за описивање: а у ком другом подручју дискурзивни догађаји изгледају боље међусобно повезани а њихови односи лакше разјашњиви но у оном подручју које се обично одређује као наука? С друге стране, како друкчије обезбедити највише изгледа да у једном исказу захватимо не моменат његове формалне структуре и његових закона конструкције него моменат његове егзистенције и правила његовог појављивања, ако не окрућући се групама дискурса који су мало формализовани и где искази изгледа нису образовани ну-

жно по правилима чисте синтаксе? Како можемо бити сигурни да ћемо избећи облике као што је књига, категорије као што је утицај, ако не тако што ћемо већ на почетку узети у обзир довољно широка подручја и временске распоне? Најзад, како можемо бити сигурни да се нећемо ухватити у све те мало рефлектоване јединице или синтезе које се односе на говорну индивидуу, на субјект дискурса, на аутора текста, укратко, на све те антрополошке категорије? Како, ако не можда разматрајући скупину исказа преко којих су се ове категорије успоставиле, скупину исказа који су за свој „објект“ изабрали субјект дискурса (свој сопствени субјект) и настоје да га развију као поље сазнања?

Тако се објашњава стварна привилегија коју сам признао овим дискурсима о којима се, сасвим упрошћено, може рећи да дефинишу „науке о човеку“. Али то је само подлазна привилегија. Треба стално имати на уму две чињенице: то да се анализа дискурзивних догађаја нипошто не ограничава само на то подручје, и да, с друге стране, разграничење самог овог подручја не може бити узето као коначно и апсолутно важеће. Ради се о првој апроксимацији која треба да омогући појављивање односа који могу избрисати ове првобитно назначене границе.

## 2. ДИСКУРЗИВНЕ ТВОРЕВИНЕ

Предузео сам, дакле, да опишем односе између исказа. Пазио сам да не прихватим као важећу ниједну од оних јединица које би ми се могле понудити и које ми навика ставља на располагање. Одлучио сам да опишем исказе у пољу дискурса и односе у које они могу ући. Видим два низа питања која се одмах постављају: један, који ћу за сада оставити по страни и кога ћу се латити касније, тиче се моје досадашње дивље употребе израза исказ, догађај, дискурс; други се тиче легитимне могућности описа односа међу исказима који су остављени у својим привременим и видљивим групацијама.

Има, на пример, исказа који се јављају – и то од датума који је лако одредити – као искази који припадају политичкој економији, или биологији, или психопатологији; има такође исказа који припадају оним хиљадугодишњим и такорећи одвајкадашњим континуитетима које називамо граматиком или медицином. Али шта су ове јединице? Како се може рећи да Вилисова (Willis) анализа болести главе и Шаркоова (Charcot) клиника припадају истом дискурзивном поретку? И да су Петијева (Petty) открића у континуитету са Нојмановом (Neumann) економетријом? Да анализа суда коју су вршили граматичари Порт-Ројала (Port-Royal) припада истом подручју као анализа гласовних промена у индоевропским језицима? Шта су, дакле, медицина, граматика, политичка економија? Зар оне нису ништа друго до ретроспективно прегруписање којим савремене науке стварају илузију о својој сопственој прошлости? Или су оне облици који су једном за свагда успостављени и који су се суве-

рено развијали током времена? Да ли оне закривају друге јединице? Коју врсту веза можемо уочити између свих тих исказа који истовремено присно и упорно образују једно загонетно мноштво?

Прва хипотеза, која ми је изгледала највероватнија и најлакша за доказивање, гласи: искази, различити по својој облику и расути у времену, образују једну скупину уколико се односе на један исти објект. Тако изгледа да се сви искази који припадају психопатологији, односе на онај објект који се на различите начине профилира у индивидуалном или друштвеном искуству, а који се може означити као лудило. Али, брзо сам приметити да јединство објекта „лудило” не дозвољава да се индивидуализује једна скупина исказа, и да се међу њима установи истовремено описив и сталан однос. И то из два разлога. Сигурно бисмо се преварили ако бисмо у самом бићу лудила, у његовом скривеном садржају, у његовој немој и у себе затвореној истини тражили оно што је о њему могло бити речено у датом тренутку. Ментална болест је била конституисана скупом свега што је било речено у групи свих исказа који су је именовали, разграничавали, описивали, објашњавали, који су излагали њен развој, указивали на разне њене корелације, просуђивали је, и евентуално јој посуђивали реч, артикулишући у њено име оно што је требало сматрати њеним говором. И још нешто: далеко од тога да се овај скуп исказа односи на један једини, једном за свагда образовани објект, и да га бесконачно чува као свој хоризонт неисцрпног идеалитета. Објект који је, као њихов корелат, постављен медицинским исказима XVII или XVIII века, није истоветан са објектом који се профилира кроз судске пресуде или полицијске мере. Исто тако, сви објекти психопатолошког дискурса су били измењени од Пинела (Pinel) или Ескирола (Esquirol) до Блојлера (Bleuler): у једном или другом случају нису уопште у питању исте болести, нити је реч о истим лудацима.

Могло би се, а можда и морало, закључити на основу овог мноштва објеката да „дискурс о лудилу” није могуће прихватити као ваљану јединицу за образовање једне скупине исказа. Можда би се требало држати само група исказа који имају један исти објект: дискурса о меланхолији, или о неурози. Али брзо бисмо увидели да је опет и сваки од ових дискурса конституисао свој објект и обрађивао га све док га није потпуно из-

менио. Тако се поставља проблем да ли можда јединство једног дискурса није сачињено пре простором у коме се разни објекти профилирају и стално преображавају, него сталношћу и јединственошћу једног објекта. Зар онда карактеристични однос, који би омогућавао индивидуализовање једног скупа исказа о лудилу, не би био следећи: правило истовременог или узастопног јављања разних објеката који се ту именују, описују, анализирају, процењују или просуђују? Јединство дискурса о лудилу не би се темељило на егзистенцији објекта „лудило”, или на конституцији јединственог хоризонта објективности, него би то била игра правила која у одређеном раздобљу омогућују појаву објеката: објеката који су захваћени мерама дискриминације и репресије, који се диференцирају у свакодневној пракси, у правосуђу, религијској казуистици, дијагнози лекара, објеката који се испољавају у патолошким описима, који су окружени прописима и рецептима за лечење, третман и негу. Осим тога, јединство дискурса о лудилу би било у игри правила која одређују преображаје тих различитих објеката, њихов не-идентитет кроз време, прелом који се у њима јавља, унутрашњи дисконтинуитет који суспендује њихову сталност. На парадоксалан начин, одређивање једног скупа исказа по ономе што је у њему индивидуално, састоји се у описивању расутости тих објеката, у захватању свих прегиба који их раздвајају, у мерењу растојања међу њима – другим речима, то значи формулисати њихов закон расподеле.

Друга хипотеза за одређивање групе односа између исказа тиче се њиховог облика и типа повезивања. Изгледало ми је, на пример, да се медицинска наука почев од XIX века карактерисала мање својим објектима или појмовима него извесним стилем, извесним сталним карактером исказивања. По први пут медицину није више сачињавао скуп традиција, посматрања, разноразних рецепата, него један корпус сазнања који је претпостављао један исти поглед на ствари, једну исту организацију опажајног поља, исту анализу патолошке чињенице према видљивом простору тела, исти систем преписивања онога што се опажа у оно што се каже (исти речник, иста игра метафора); укратко, изгледало ми је да се медицина организује као низ описних исказа. Али и овде је ваљало напустити полазну хипотезу и признати да је клинички дискурс исто тако скуп хипотеза о животу и смрти, етичких избора, терапеутских одлу-

ка, институционалних уредби, модела подучавања, као што је и скуп описа, те да овај последњи не може да се одвоји од ових претходних, а да описни исказ представља само једну од формулација које су присутне у медицинском дискурсу. Требало је такође признати да овај опис није престао да се премешта: било зато што су се, од Биша (Bichat) до ћелијске патологије, премештала мерила и оријентири; било зато што се, од посматрања голим оком, слушања и пипања до употребе микроскопа и биолошких тестова, мењао систем информисања; било зато што су, од прости анатомско-клиничке корелације до фине анализе физиопатолошких процеса, лексика знакова и њихово дешифровање били потпуно обновљени; најзад, било зато што је сам лекар мало по мало престао да буде место прикупљања и тумачења информација, и пошто су поред њега и изван њега успостављени документарна грађа, средства корелације и техничке анализе, које он, свакако, може да користи, али које, у односу на болесника, мењају његов положај субјекта који посматра.

Све ове промене, које нас данас можда воде до прага једне нове медицине, таложиле су се лагано, током XIX века, у медицински дискурс. Ако бисмо хтели да овај дискурс одредимо кодификованим и нормативним системом исказивања, требало би признати да се ова медицина распала одмах чим се појавила, и да је била формулисана само код Биша и Ленека (Laplace). Уколико постоји јединство, његово начело није, дакле, одређени облик исказа. Зар оно није пре у скупу правила која су истовремено или наизменично омогућила чисто опажајне описе, али и посредна посматрања помоћу инструмената, протоколе лабораторијских опита, статистичке прорачуне, епидемиолошке или демографске констатације, институционалне уредбе, терапеутска упутства? Оно што би требало окарактерисати и индивидуализовати јесте коегзистенција ових расутих и разнородних исказа, систем који уређује њихову расподелу, њихово узајамно подупирање, начин на који се они узајамно укључују или искључују, преображај који трпе, игра њихове смене, распореда и замењивања.

Други правац истраживања, друга хипотеза јесте: зар не бисмо могли да утврдимо групе исказа одређујући систем сталних и кохерентних појмова који су ту у игри? На пример, зар код класика, од Ланселоа (Lancelot) до краја XVIII века, анализа говора и граматичких чињеница не почива на одређеном

броју појмова чији су садржај и употреба једном заувек били установљени: на појму суда одређеном као општи и нормативни облик сваке реченице, на појмовима *субјектуса* и *атрибутуса* који су подведени под општију категорију *именице*, на појму *злагола* употребљеног као еквивалент појма *логичке свезе*, на појму *речи* одређеном као знак представе, итд? Тако би се могла поново успоставити појмовна архитектоника класичне граматике. Али и ту бисмо врло брзо наишли на границе: без сумње, једва бисмо помоћу таквих елемената могли описати анализе које су направили аутори из Пор-Ројала; врло брзо бисмо били принуђени да констатујемо појаву нових појмова; неки од њих су можда изведени из претходних, али су неки друкчијег порекла, а неки чак и неспојиви са њима. Појам природног или обрнутог синтаксичког редоследа, или пак појам додатка (који је током XVIII века увео Бозе /Beauzée/) несумњиво још увек могу да се укључе у појмовни систем граматике Пор-Ројала. Али ни идеја изворно изражајне вредности гласова, ни идеја првобитног знања садржаног у речима и преко њих тајанствено пренесеног, ни идеја правилности у промени сугласника, ни поимање глагола као обичне именице која означава дејство или радњу, све је то неспојиво са скупом појмова које су могли користити Лансело или Дикло (Duclos). Да ли у том случају треба сматрати да граматика само привидно представља кохерентан лик, и да тај скуп исказа, анализа, описа, начела, последица и извођења, који је трајао под тим именом дуже од једног века, представља само лажно јединство? Међутим, можда би се дискурзивно јединство могло открити ако бисмо га тражили не у кохеренцији појмова, него у њиховом истовременом или узастопном појављивању, у њиховом размаку, у растојању између њих и евентуално у њиховој неспојивости. Тада више не бисмо трагали за архитектоником појмова довољно апстрактних и општих да обухвате све друге и да их укључе у исто дедуктивно здање, него бисмо покушавали да анализирамо игру њихових појава и њихове расутости.

И најзад, четврта хипотеза за груписање исказа, опис њихове повезаности и објашњење јединствених облика у којима се јављају: истоветност и постојаност тема. У „наукама” као што су економија или биологија, тако склоним полемици, тако подложним филозофским или моралним опредељењима, у извесним случајевима тако спремним да служе политици,

оправдано је за почетак претпоставити да је извесна тематика у стању да повеже један дискурзивни скуп и оживи га као организам који има своје потребе, своју унутрашњу снагу и способност преживљавања. Зар се не бисмо могли, на пример, да успоставимо као јединицу све што је од Бифона (Buffon) до Дарвина (Darwin) образовало еволуционистичку тему? Тему која је најпре била више филозофска него научна, ближа космологији него биологији; тему која је више из далека усмеравала истраживање него што је именовала, обухватала и објашњавала резултате; теме која је претпостављала увек више него што се знало, али је почев од овог темељног избора налагала да се оно што је било назначено као хипотеза или захтев претвори у дискурзивно знање. Зар се на исти начин не би могло говорити и о физиократској теми? Идеја која је, с оне стране сваког доказивања и пре сваке анализе, постулирала природни карактер три земљишне ренте; која је, следствено томе, претпостављала економско и политичко првенство земљишне својине; која је искључивала сваку анализу механизма индустријске производње; која је опет имплицирала опис оптицаја новца унутар једне државе, његове расподеле на различите друштвене категорије, и канале којима се он враћао у производњу; која је, најзад, навела Рикарда (Ricardo) да се пита о случајевима у којима се ова трострука рента није појављивала, о условима у којима се она могла образовати, и да према томе покаже произвољност физиократске теме?

Али, полазећи од једног таквог покушаја, долази се до две обрнуте и комплементарне констатације. У једном случају, иста тематика се артикулише полазећи од две игре појмова, два типа анализе, два потпуно различита поља објеката: еволуционистичка идеја, у својој најопштијој формулацији, можда је иста код Беноа де Мејеа (Benot de Maillet), Бордеа (Bordeu) или Дидроа (Diderot), и код Дарвина, али, у ствари, оно што је чини могућом и кохерентном нипошто није исте врсте у једном и другом случају. Еволуционистичка идеја је у XVIII веку одређена полазећи од сродства врста које образује један континуум предодређен већ од самог почетка (једино природне катастрофе би га прекидале) или прогресивно успостављен током времена. У XIX веку еволуционистичка тема мање се тиче успостављања континуираног прегледа врста него описа дисконтинуираних група и анализа начина интеракције између

организма чији су сви елементи чврсто повезани и средине која му је пружа стварне услове живота. Једна иста тема, али полазећи од два типа дискурса. Насупрот томе, у случају физиократа, Кенејев (Quesnay) избор почива на потпуно истом систему појмова као и супротно становиште које су заступали они које можемо назвати утилитаристима. У то време анализа богатстава садржавала је једну релативно ограничену игру појмова коју су сви прихватили (на исти начин је одређивана монета, на исти начин објашњаване цене и одређивано коштање рада). Али, полазећи од те јединствене појмовне игре, постојала су два начина да се објасни образовање вредности, зависно од тога да ли се она анализира полазећи од размене или од наднице. Те две могућности, уписане у економску теорију и у правила њене појмовне игре, отворила су простор, почев од истих елемената, двама различитим опредељењима.

Било би, дакле, несумњиво погрешно тражити у постојању ових тема начела индивидуализације једног дискурса. Зар их не треба пре тражити у расутости тачака избора које он омогућава? Зар то не би биле различите могућности које он отвара да се поново оживе већ постојеће теме, да се изазову супротне стратегије, да се направи места непомирљивим интересима, да се омогући, игром одређених појмова, да се играју различите партије? Радије него да се тражи сталност тема, слика и мњења кроз време, радије но да се прати дијалектика њихових сукоба да би се индивидуализовали исказни скупови, зар се не би могло одредити расипање тачака избора, и, с оне стране сваког опредељења и сваке тематске преференције, одредити поље стратешких могућности?

Налазим се, дакле, пред четири покушаја, пред четири неуспеха, и пред четири хипотезе које из тога произлазе. Сада их треба испитати. Поводом тих великих породица исказа које се намећу нашој навици – и које називамо медицином, економском, граматиком – упитао сам се на чему оне могу темељити своје јединство. На једном подручју објеката које је потпуно, згуснуто, континуирано, географски јасно одређено? Оно што ми се показало пре су непотпуни и испреплетани низови, игре разлика, размака, замена, преображаја. На одређеном нормативном типу исказивања? Али, наишао сам на формулације сувише различитих нивоа и сувише разнородних функција да би могле да се повежу и саставе у један јединствен лик, и да би мо-

гле, кроз време и с оне стране индивидуалних дела, да симулирају једну врсту великог непрекидног текста. На добро одређеној азбуци појмова? Али, налазимо се пред појмовима који су различити по структури и по правилима употребе, који не познају или искључују једни друге, и не могу да уђу у јединство једне логичке архитектонике. На сталности једне тематике? Али, пре налазимо различите стратешке могућности које дозвољавају активирање неспојивих тема, или пак укључивање једне исте теме у различите скупове. Отуд идеја да опишемо сама та расипања; да истражимо да ли међу тим елементима – који се сигурно не организују ни као растуће дедуктивно здање, ни као нека прекомерно велика књига која би се мало по мало писала током времена, ни као дело неког колективног субјекта – можемо уочити неку правилност: поредак у њиховом узастопном појављивању, корелације у њиховој истовремености, положаје који им се могу приписати у заједничком простору, узајамно функционисање, повезане и хијерархизоване преображаје. Једна таква анализа неће покушавати да издвоји подручја кохеренције да би описала њихову унутрашњу структуру; она неће настојати да прозре и изнесе на видело латентне сукобе; она ће се бавити облицима распореда. Или, другим речима, уместо да реконструирне ланце закључивања (као што се то често ради у историји наука или филозофије), уместо да утврди *йтабеле разлика* (као што то чине лингвисти), она ће описивати *сисџеме расипања*.

У случају када се унутар извесног броја исказа може описати један такав систем расипања, у случају када се међу објектима, типовима исказивања, појмовима, тематским изборима може одредити нека правилност (поредак, корелације, положаји, функције, преображаји), рећи ћемо, по конвенцији, да се ту ради о некој *дискурзивној йтворевини* – избегавајући тако речи као што су „наука”, или „идеологија”, или „теорија”, или „предметно подручје”, сувише оптерећене условима и последицама, а и неодговарајуће за означавање једног таквог расипања. Назваћемо *йправилима образовања* услове којима се повинују елементи тога распореда (објекти, модалитети исказивања, појмови, тематски избори). Правила образовања су услови егзистенције (или такође и коегзистенције, одржања, модификације и нестајања) у датом дискурзивном распореду.

Такво је поље којим сада треба проћи, такви су појмови које треба ставити на пробу и анализе које треба предузети. Знам да ризици нису мали. За прву оријентацију сам се послужио извесним груписањима, доста лабавим, али довољно уобичајеним: ништа ми не јамчи да ћу их наћи и на крају анализе, нити да ћу открити начело њиховог разграничења и њихове индивидуализације. Нисам сигуран да ће дискурзивне формације које будем издвојио одредити медицину у њеном глобалном јединству, економију и граматiku у укупној кривуљи њихове историјске судбине; нисам сигуран да оне неће увести неочекиване пресеке. Исто тако, ништа ми не доказује да ће један такав опис моћи да објасни научност (или ненаучност) ових дискурзивних скупина на које сам усмерио пажњу и које се све на почетку јављају с извесном презумпцијом научне рационалности. Ништа не јамчи да се моја анализа неће поставити на сасвим друкчији ниво, образујући опис несводљив на епистемологију или историју наука. Исто тако је могуће, да на крају једног таквог подухвата не успемо да се вратимо оним јединицама које смо из методичке предострожности суспендовали: да будемо приморани да разложимо дела, да занемаримо утицаје и традиције, да коначно напустимо питање порекла, да пустимо да ишчезне заповедничко присуство аутора, и да тако нестане све што је у правом смислу сачињавало историју идеја. Укратко, опасност је у томе да уместо да утемељимо оно што већ постоји, уместо да пуном линијом извучемо оно што је било само назначено, уместо да будемо сигурни захваљујући овом повратку и коначној потврди, уместо да довршимо тај круг који, најзад, после хиљаду лукавстава и исто толико ноћи, најављује да је све избављено, не будемо приморани да изађемо изван познатих предела, далеко од јемстава на која смо навикли, на тле које још није испарцелисано и према крају који није лако предвидети. Зар свему што је до тада бдело над историчарем и пратило га до краја (усуд рационалности и телеологија наука, дуги непрекидни рад мишљења кроз време, буђење и напредовање свести, њено непрестано самообнављање, недовршено али непрекидно кретање тотализације, повратак увек отвореном искону, и најзад историјско-трансцендентална тематика), зар свему томе не прети ишчезавање, како би се за анализу ослободио празан и равнодушан простор, без унутрашњости и обећања?

### 3. ОБРАЗОВАЊЕ ОБЈЕКТА

Сада треба размотрити отворене правце и видети да ли се може дати садржај овом тек назначеном појму „правила образовања”. Узмимо најпре образовање објекта. А да бисмо га лакше анализирали, узмимо пример дискурса психопатологије, почев од XIX века, што је хронолошки рез које се за почетак лако може прихватити. На то нам указује довољан број знакова. Поменимо само два: увођење, почетком века, једног новог начина искључивања и смештаја лудака у душевну болницу, и могућност да се нит извесних актуелних појмова проследи до Ескирола, Хајнрота (Heinroth) или Пинела (од параноје се можемо вратити до мономаније, од коефицијента интелигенције до првобитног појма имбецилности, од опште парализе до хроничног енцефалитиса, од неуротичног карактера до неделиричног лудила). Чим покушамо даље уназад да пратимо нит времена, одмах се губе трагови, нити се мрсе, а пројекција Ди Лоранса (Du Lorens) или чак Ван Свитена (Van Swieten) на Крепленову (Kraepelin) или Блојлерову патологију даје само случајне подударности. А објекти којима се психопатологија бавила након тог прекида врло су бројни, добрим делом нови, али и доста непостојани, променљиви и делимично препуштени брзом ишчезавању. Поред моторичких немира, халуцинација и настраног говора (који су већ били сматрани манифестацијама лудила, мада су били сагледани, омеђени, описани и анализирани на други начин), појавили су се објекти који су спадали у дотле неупотребљаване регистре: благи поремећаји понашања, сексуалне настраности и сметње, појаве

сугестије и хипнозе, повреде централног нервног система, недостаци интелектуалне или моторне прилагођености, криминал. А у сваком од ових регистара многи објекти су били именовани, обележени, анализирани, затим исправљани, изнова дефинисани, оспоравани, брисани. Може ли се утврдити правило коме је било подређено њихово појављивање? Може ли се знати по ком недедуктивном систему су се ови објекти могли јављати једни уз друге или једни после других да би образовали искидано – местимично непотпуно, местимично презасићено – поље психопатологије? Који је био њихов режим постојања као објеката дискурса?

а) Требало би најпре утврдити прва *месија* њиховог појављивања: показати где могу да избију, да би затим могле бити означене и анализирани, те индивидуалне разлике које ће, зависно од степена рационализације, појмовних кодова и типова теорија, добити статус болести, алијенације, аномалије, деменције, неурозе или психозе, дегенерације итд. Ова места појављивања нису иста за различита друштва, у различитим раздобљима, и у различитим облицима дискурса. Останемо ли код примера психопатологије XIX века, вероватно је да се ова места налазе у породици, блиској друштвеној групи, радној средини, религиозној заједници (који су сви нормативни, осетљиви на застрањивање, који сви имају одређен степен толеранције и границу која захтева искључивање, који сви имају одређен начин означавања и одбацивања лудила, који на медицину преносе ако не одговорност за лечење и оздрављење, оно бар бригу за објашњење). Иако организована на посебан начин, ова места појављивања нису нова у XIX веку. С друге стране, нема сумње да у овом раздобљу почињу да делују нова места појављивања: уметност са својом сопственом нормативношћу, сексуалност (њена одступања у односу на уобичајене забране по први пут постају објектом запажања, описа и анализе за психијатријски дискурс), казнене мере (док је у претходним раздобљима лудило било брижљиво разлучивано од криминалног понашања и важило као оправдање, сада сам криминалитет и то од чувених „хомицидних монотанија“ постаје облик поремећености мање или више приспособљено лудилу). Ту, у тим пољима примарне диференцијације, у размацима, дисконтинуитетима и праговима који се ту испољавају, психијатријски дискурс налази могућност да постави границе свога подручја, да

одреди оно о чему говори, да томе да статус објекта да омогући његово појављивање, именовање и описивање.

б) Требало би, осим тога, описати и *инстанце разграничавања*. Медицина (као установа уређена прописима, као скуп јединки које сачињавају медицинско особље, као знање и пракса, као стручност коју признају јавно мњење, правосуђе и управа) у XIX веку је постала највиша инстанца која у друштву оделује, означава, именује и установљује лудило као објект. Али, поред ње, ту улогу играју: правосуђе и посебно кривично право (са дефиницијама оправдања, неодговорности, олакшавајућих околности, и са употребом појмова као што су злочин из страсти, наслеђе, друштвена опасност), затим верски ауторитет (уколико се поставља као инстанца одлуке која одваја мистично од патолошког, духовно од телесног, натприродно од нормалног, и уколико душебрижништво упражњава више ради упознавања јединки него ради казуистичке класификације поступака и околности), а онда и књижевна и уметничка критика (која током XIX века разматра дело све мање као ствар укуса коју треба оцењивати а све више као говор који треба тумачити и у коме треба препознавати игре израза неког аутора).

в) Треба најзад анализирати *мреже спецификације*: реч је о системима према којима се раздвајају, супротстављају, приспособљавају, групишу, класификују, изводе једна из других различита „лудила“ као објекти психијатријског дискурса (ове мреже диференцијације су у XIX веку биле: душа, као група хијерархизованих, блиских и мање или више испреплетаних моћи; тело, као тродимензионална запремина органа који су повезани обрасцима зависности и међуодношења; живот и историја јединки, као праволинијски низ фаза, сплет трагова, скуп могућих реактивирања, цикличних понављања; игре неуро-психолошких корелација, као систем узајамних пројекција и поља кружне узрочности).

Један овакав опис сам по себи је још увек недовољан. И то из два разлога. Места појављивања која смо управо назначили, инстанце разграничења или облици спецификације, не поручују потпуно готове и опремљене објекте које би дискурс психопатологије потом имао само да инвентарише, класификује и именује, да их пробере, и најзад да их прекрије мрежом речи и реченица: нису породице – са својим нормама, забрана-



ма и праговима осетљивости – те које одређују лудакe и нуде „болеснике” анализи или одлучивању психијатара; није правосуђе то које само по себи менталној медицини иза неког убиства открива параноични делириј, или подозрева неурозу у неком сексуалном деликту. Дискурс је нешто сасвим друго него место на које се, као на пуку подлогу, постављају и слажу објекти који би већ унапред били успостављени. Но малопређашње објашњење је недовољно и због другог разлога. Оно је означило, једне за другим, више планова диференцијација где се могу појавити објекти дискурса. Али какви су односи између њих? Зашто прибегавамо овом, а не неком другом набрајању? Какав одређен и затворен скуп верујемо да заокружујемо на тај начин? И како можемо говорити о „систему образовања” ако познајемо само низ различитих и разнородних одредби без уочљивих веза и односа?

У ствари, ова два низа питања упућују на исту тачку. Да бисмо је уочили, сузимо још претходни пример. У подручју којим се психопатологија бавила у XIX веку, примећујемо да се врло рано (од Ескирола) појављује цео низ објеката који спадају у деликвенцију: убиство (и самоубиство), злочини из страсти, сексуални деликти, извесни облици крађе, скитничење – а затим, преко њих, наслеђе, неурогена средина, агресивна или самокажњавајућа понашања, перверзије, криминални пориви, сугестибилност итд. Не би било примерено рећи да се ту ради о последицама једног открића: открића – које би једног лепог дана направио неки психијатар – сличности између криминалних поступака и патолошког понашања; обелодањивања присутности класичних знакова алијенације код извесних деликвената. Такве ствари су с оне стране нашег истраживања: проблем је заправо како да сазнамо оно што их је учинило могућим и како су за овим „открићима” могла уследити друга која их настављају, исправљају, преиначују и евентуално поништавају. Исто тако, не би било плодно појаву тих нових објеката приписати нормама својственим буржоаском друштву XIX века, појачаном полицијском и казненом надзору, установљењу новог кодекса кривичног права, увођењу и коришћењу олакшавајућих околности, повећању криминалитета. Без сумње, сви ови процеси су се доиста одвијали. Али, они сами по себи нису могли да образују објекте за психијатријски дискурс. Настављајући опис на том нивоу, остајали бисмо испод онога што тражимо.

Ако је у нашем друштву, у одређеном раздобљу, деликвент био психологизован и патологизован, ако је преступничко понашање омогућило појаву целог низа објеката знања, то значи да је у психијатријском дискурсу био успостављен скуп одређених односа. Однос између видова спецификације као што су кривичне категорије и степени умањене одговорности и видова психолошке карактеризације (моћи, способности, ступњеви развоја или инволуције, начини реакција на средину, типови стечених, урођених или наслеђених особина). Однос између инстанце медицинске одлуке и инстанце судске одлуке (заправо сложен однос, пошто медицинска одлука апсолутно признаје судску инстанцу у погледу дефиниције злочина, утврђивања његових околности и санкције коју заслужује; али за себе задржава анализу његовог настанка и процену степена одговорности). Однос између филтера који сачињавају судско испитивање, полицијска обавештења, истрага и цео апарат правног информисања, и филтера који сачињавају медицински упитник, клиничка испитивања, истраживање претходних чинилаца и биографски подаци. Однос између породичних, сексуалних и кривичних норми понашања и преглед патолошких симптома и болести чији су они знаци. Однос између терапеутских ограничења у болничкој средини (са посебним мерилима, критеријумима оздрављења, начином разграничења нормалног од патолошког) и казњених ограничења у затвору (са системом кажњавања и преваспитавања, мерилима доброг владања, поправљања и ослобађања). Ови односи, који су на делу у психијатријском дискурсу, омогућили су образовање целог једног скупа различитих објеката

Уопштимо ствар: психијатријски дискурс, у XIX веку, карактерише се не повлашћеним објектима, него начином на који образује своје објекте, иначе врло расуте. Ово образовање је осигурано скупом односа између инстанци појављивања, омеђивања и спецификације. Рећи ћемо, дакле, да се једна дискурзивна творевина дефинише (бар што се тиче својих објеката) ако се може утврдити један такав скуп; ако се може показати како било који објект тог дискурса налази у њему своје место и свој закон појављивања; ако се може показати да он истовремено или узастопно рађа објекте који се искључују, а да се при том он сам не преиначује.

Отуд произлази изванстан број запажања и последица.

1. Услови појаве неког објекта дискурса, историјски услови који омогућују да се о њему „нешто може рећи”, и да више особа о њему може рећи различите ствари, услови да се он уврсти у подручје сродности са другим објектима, да он може са њима да успостави односе сличности, блискости, удаљености, разлике, преображаја – ти услови су, као што видимо, бројни и тешки. То значи да се не може у било ком раздобљу говорити о било чему; да није лако рећи нешто ново; да није довољно отворити очи, бити пажљив или бити свестан; да би се одмах помолити нови објекти обасјани својом сопственом светлошћу. Али ова тешкоћа није само негативна. Не треба је повезивати са неком запреком која би искључиво заслепљивала, ометала и спречавала откриће, заклањала чистоћу очигледности или нему упорност самих ствари. Објекат не чека у подземљу налог који ће га ослободити и допустити му да се оваплоти у видљивој и брбљивој објективности. Он не постоји пре самога себе, задржан неком запреком на првим рубовима светлости. Он постоји под позитивним условима једног сложеног сплета односа.

2. Ови односи су утврђени између установа, економских и друштвених процеса, облика понашања, система норми, техника, типова класификације, начина карактеризације. Они нису присутни у објекту, и није о њима реч када га анализирамо. Они не представљају његову потку, иманентну рационалност, идеалну нерватуру која се потпуно или делимично појављује када се објект мисли у истини његовог појма. Они не одређују његово унутрашње устројство, већ оно што му допушта да се појави, да стане уз друге објекте, постави се спрам њих, одреди своју разлику, своју несводљивост, евентуално своју разнородност, укратко да буде смештен у једно поље спољашњости.

3. Ови се односи најпре разликују од оних које бисмо могли назвати „примарним” и који, независно од сваког дискурса или објекта дискурса, могу бити описани између установа, техника, друштвених облика итд. Уосталом, добро се зна да између буржоаске породице и функционисања судских инстанци и категорија у XIX веку постоје односи који се могу анализирати сами за себе. Али они нису увек надређени односима који обра-

зују објекте: односи зависности који се могу уочити на овој примарној равни немају свој израз нужно у односима који чине могућим објекте дискурса. Међутим, треба поред осталог разликовати секундарне односе који се могу наћи формулисани у самом дискурсу: на пример, оно што су психијатри XIX века могли рећи о односима између породице и криминалитета, не одговара, као што знамо, игри стварних зависности; али исто тако не одговара ни игри односа који омогућавају и подржавају објекте психијатријског дискурса. Тако се отвара цео један артикулисан простор могућих описа: систем *примарних* или *сйварних односа*, систем *секундарних* или *рефлексивних односа*, и систем *односа* који се могу назвати *дискурзивним* у правом смислу. Проблем је како обезбедити да се појави специфичност ових потоњих и њихова игра са друга два односа.

4. Као што видимо, дискурзивни односи нису унутар дискурса: они не повезују међусобно појмове или речи, не успостављају између реченица или ставова дедуктивну или реторичку архитектуру. Али то ипак нису односи спољашњи дискурсу, који би га ограничавали, или му натурали извесне облике, или га приморавали на то да у извесним околностима каже неке ствари. Они су у извесном смислу на рубовима дискурса: нуде му објекте о којима може говорити, или, тачније (пошто ова слика понуде претпоставља да су објекти образовани с једне, а дискурс с друге стране), они одређују сплет односа које дискурс треба да оствари да би могао да говори о овом или оном објекту, да би могао да га разматра, именује, анализира, класификује, објасни итд. Ови односи карактеришу не језик којим се користи дискурс, не ни услове у којима се он одвија, него сам дискурс као праксу.

Сада можемо да закључимо анализу и утврдимо у чему она испуњава, а у чему опет преиначује почетни пројект.

У вези са тим целовитим облицима, који су се упорно али и конфузно јављали као психопатологија, економија, граматика, медицина, питали смо се која врста јединства је заправо могла да их конструише: да ли су они били само накнадна реконструкција, на основу појединачних дела, теорија које су се јављале једна за другом, појмова и тема од којих су једни били напуштени, други одржани традицијом, трећи опет прекривени заборавом па поново откривени? Да ли су они били само низ повезаних подухвата?

Тражили смо јединство дискурса на страни објеката самих, њихове расподеле, игре њихових разлика, њихове блискости и удаљености – укратко, на страни онога што је дато говорном субјекту: то нас је најзад упутило на односе који су својствени самој дискурзивној пракси. Тако откривамо не једну конфигурацију или облик, него скуп *јавила* која су иманентна једној пракси и одређују је у њеној специфичности. С друге стране, послужили смо се као ослонцем једном „јединицом” као што је психопатологија: да смо хтели да јој утврдимо датум рођења и тачно утврђено подручје, несумњиво би било потребно да пронађемо када се јавила сама реч, да одредимо каквом стилу анализе би она могла одговарати и како се она разграничава са неурологијом с једне, и психологијом, с друге стране. Оно што смо обелоданили јесте јединица другог типа, која вероватно нема исте датуме, нити исто подручје или исту рашчлањеност, али која може да покрије један скуп објеката за које је назив психопатологије био само рефлексивна, секундарна и класификацијска рубрика. Најзад, психопатологија се јављала као дисциплина која је непрестано у току обнављања, непрестано обележена открићима, критикама, исправљањем грешака, а систем формације који смо одредили остаје стабилан. Али да се разумемо: не остају константни објекти, нити подручје које они образују, чак ни њихова тачка појављивања или њихов начин карактеризације, него односи површи на којима се они могу појавити, разграничити, анализирати и спецификовати.

Као што видимо, у описима чију сам теорију управо покушао да изложим, није реч о тумачењу дискурса преко којег би се начинила једна историја референта. У изабраном примеру не настојимо да сазнамо ко је био лудак у том одређеном раздобљу, у чему се састојало његово лудило, и да ли су његови поремећаји били доиста истоветни онима који су нама данас добро познати. Не питамо се да ли су вештице биле незнани и прогоњени лудаци, или, да ли, у другом тренутку, неко мистичко или естетичко искуство није било неоправдано медикизовано. Не настојимо да установимо шта би могло бити лудило само по себи, такво какво би најпре било дато неком првобитном, темељном, муклом и једва артикулисаним искуству<sup>4</sup>, и какво би потом било организовано (преведено, изобличено, пре-

<sup>4</sup> Ово је написано против једне изричите теме у *Историји лудила*, присутне посебно у Предговору

рушено, потиснуто можда) дискурсима и заобилазном и често заошћаном игром њихових дејстава. Нема сумње, једна таква историја референта је могућа; не може се одмах искључити напор да се ова „преддискурзивна” искуства извуку и ослободе из текста. Међутим, овде није реч о томе да се дискурс неутрализује, да се он претвори у знак нечег другог, и да се прође кроз њега да бисмо допрли до онога што ћутљиво пребива с оне стране њега, већ, напротив, о томе да се он одржи у својој конзистенцији, да се појави у сложености која му је својствена. Једном речју, хоћемо просто напросто да се прођемо „ствари”. Да постигнемо њихово „обезприсуђење”. Да прогнамо њихову богату, тешку и непосредну пунину, коју обично узимамо за првобитни закон једног дискурса који би се од ње одвојио само грешком, заборавом, обманом, незнањем, или инерцијом веровања и предаја, или пак можда несвесном жељом да не видимо и не говоримо. Наместо загонетне ризнице „ствари” пре дискурса, ставити правилно образовање објеката који се само на њему профилирају. Одредити ове *објекте* не позивајући се на основу *ствари*, већ доводећи их у однос са скупом правила која омогућавају да се они образују као објекти једног дискурса и на тај начин сачињавају услове њиховог историјског појављивања. Направити једну историју дискурзивних објеката која их не би уронила у заједничку дубину једног изворног тла, већ би развила повезаност правилности које управљају њиховим расипањем.

Међутим, искључивање момента „самих ствари” не води нужно прибегавању лингвистичкој анализи значења. Када описујемо образовање објеката једног дискурса, тада покушавамо да уочимо односе који карактеришу једну дискурзивну праксу, а не да одредимо лексичку организацију или изглед семантичког поља: не испитујемо смисао који је у неком раздобљу био дат речима „меланхолија” или „лудило без делиријума”, нити супротност садржаја између „психозе” и „неурозе”. Ни овде није реч о томе да бисмо сличне анализе сматрали илегалним или немогућим. Али оне нису плодне кад треба сазнати, на пример, како је криминалитет могао постати предмет медицинске експертизе, или како се сексуална настраност могла појавити као могући предмет психијатријског дискурса. Анализа лексичких садржаја одређује било елементе значења којима располажу говорни субјекти у одређеном раздобљу, било семантичку

структуру која се појављује на површини већ исказаног дискурса. Она се не тиче дискурзивне праксе као места где се обликује и изобличава, појављује и ишчезава испреплетано мноштво – истовремено вишеслојно и непотпуно – објеката.

Проницљивост коментатора овде се није преварила. У анализи као што је ова коју сам предузео, речи су исто тако намерно одсутне као и ствари саме: ту нема описа речника као ни прибегавања живој пунини искуства. Не враћамо се с ове стране дискурса – тамо где ништа још није речено и где се ствари помаљају у сивој светлости; не прелазимо ни с оне стране, да бисмо пронашли облике које је он распоредио и оставио за собом; држимо се, покушавамо се држати равни дискурса самог. Пошто понекад треба нагласити и најочигледнија одсуства, рећи ћу да бих, у свим овим истраживањима, у којима сам тако мало напредовао, хтео да покажем да „дискурси” какви се могу чути и какви се могу прочитати у облику текстова нису, као што би се могло очекивати, пуко и просто укрштање ствари и речи, мрачне потке ствари, видљивог и обојеног ланца речи. Хтео бих да покажем да дискурс није танка површ додира или сукобљавања између стварности и језика, преплитања лексике и искуства. Хтео бих да покажем, на прецизним примерима, да анализирајући дискурсе саме, видимо како слаби привидно јак загрљај речи и ствари, и ослобађа се скуп правила својствених дискурзивној пракси. Ова правила не одређују немо постојање стварности, нити канонску употребу речника, него режим објеката. „Речи и ствари”, то је озбиљан назив једног проблема, иронични назив рада који преиначује облик проблема, премешта његове датости, и на крају крајева открива један сасвим другачији задатак. Задатак који се састоји у томе да се дискурси више не разматрају као скупови знакова (означитељских елемената који упућују на садржаје или на представе), већ као праксе које систематски образују објекте о којима говоре. Наравно, дискурси су сачињени од знакова, али оно што они чине јесте нешто више но да употребљавају те знаке да би означили ствари. Управо ово *више* чини их несводљивим на језик и говор. Треба омогућити да се ово „више” појави и да га опишемо.

#### 4. ОБРАЗОВАЊЕ ИСКАЗНИХ МОДАЛИТЕТА

Квалитативни описи, биографске приче, обележавање, тумачење и укрштање знакова, расуђивања по аналогiji, дедукције, статистичке процене, експерименталне провере и многи други облици исказа, ето шта се све може наћи у дискурсу лекара у XIX веку. Каква је и колико нужна њихова повезаност? Зашто једни, а не неки други? Требало би наћи законитост свих ових различитих исказа, као и место одакле они долазе.

а) Прво питање: Ко говори? Ко је, у скупу свих јединки које говоре, позван да држи ту врсту говора? Ко је његов носилац? Ко од њега прима његову сингуларност, његове чари, и од кога, заузврат, он добија ако не јамство, оно бар презумпцију истине? Какав је статус јединки које имају искључиво – прописано или традиционално, правно дефинисано или спонтано прихваћено – право на такав дискурс? Статус лекара подразумева критеријуме компетенције и знања, затим педагошке установе, системе и норме, те законске услове који у одређеним границама дају право на праксу и искушавање знања. Он исто тако подразумева систем диференцирања и односа (подела надлежности, хијерархијска подређеност, функционална узајамност, потраживање, пренос и размена информација) са другим појединцима или групама који имају свој статус (са политичком влашћу и њеним представницима, са судском влашћу, са различитим професионалним телима, са верским групама и, у крајњем случају, са свештеницима). Он такође има нека обележја која одређују његово функционисање у односу на целину дру-

штва (улога која лекару припада зависно од тога да ли га позива приватна особа или га мање-више обавезује друштво, зависно од тога да ли обавља једно занимање или му је поверена једна служба; права на интервенцију и одлучивање која су му призната у овим различитим случајевима; оно што се захтева од њега као надзорника, чувара и јамца здравља неког становништва, групе, породице, појединца; део друштвеног или приватног богатства који му припада; облик изричитог или прећутног уговора који он склапа било са групом у којој ради, било са влашћу која му је поверила службу, било са клијентом који му тражи савет, терапију, излечење). Овај статус лекара је уопште прилично посебан у свим облицима друштва или цивилизације: лекар скоро никада није било која или заменива особа. Лекарска реч не може потећи од било кога; њена вредност, делотворност, њене терапеутске моћи, и уопште њено постојање као лекарске речи не може се одвојити од статусно одређене особе која има право да је артикулише, захтевајући за њу моћ одвраћања патње и смрти. Али знамо такође да је тај статус у западној цивилизацији био дубоко промењен крајем XVIII и почетком XIX века, када је здравље становништва постало једна од економских норми постављених од стране индустријског друштва.

б) Треба описати такође институционална *места* одакле лекар држи свој дискурс, и где тај дискурс налази своје легитимно порекло и своје поље примене (своје специфичне објекте и своја средства верификације). У нашим друштвима, ова места су следећа: болница, место сталног, кодификованог и систематског посматрања од стране диференцираног и хијерархизованог медицинског особља, и које стога представља поље учесталости која се може мерити; приватна пракса која представља подручје посматрања која су случајнија, непотпунија, малобројнија, али која омогућавају понекад запажања у ширем временском распону, са бољим познавањем претходних околности и средине; лабораторија, самостално место, дуго времена одвојено од болнице, где се установљују извесне опште истине о људском телу, животу, болести, повредама, које пружа извесне елементе дијагнозе, извесне знаке развоја болести, извесне критеријуме оздрављења, и које омогућава терапеутске експерименте; најзад, оно што бисмо могли назвати „библиотеком” или подручјем документације, која подразумева не само књиге и приручнике, традиционално прихваћене

као важеће, него такође мноштво извештаја и објављених налаза, масу статистичких информација (о друштвеној средини, клими, епидемијама, постотку смртности, учесталости болести, жариштима заразе, професионалним обољењима), које лекару могу прибавити администрација, други лекари, социолози, географи. И ова разна „места” медицинског дискурса била су коренито измењена у XIX веку: важност документа не престаје да расте (истовремено умањујући ауторитет књиге или традиције); болница, која је била само допунско место за дискурс о болестима, и која је по значају и важности била иза приватне праксе (где су у XVIII веку болести, препуштене својој природној средини, морале да се покажу у својој биљној истини), постаје сада место систематских и повезаних посматрања, упоређивања у широком распону, утврђивања учесталости и вероватноће, искључивања индивидуалних одступања, укратко место појаве болести не више као посебне врсте која своје битне црте показује под погледом лекара, него као просечног процеса са његовим значајним обележјима, границама и вероватним развојем. Исто тако, у XIX веку је свакодневна лекарска пракса усвојила лабораторију као место једног дискурса који има исте експерименталне норме као физика, хемија или биологија.

в) Положаји субјекта одређују се исто тако ситуацијом у којој он може да се нађе у односу на разне области или групе објеката: он је субјект који се пита према једној мрежи изричитих или прећутних питања, и слуша према одређеном програму за прикупљање информација; он је субјект који се посматра према једном прегледу карактеристичних обележја и бележи према одређеном типу описа; он је смештен на најпогоднијем перцептивном одстојању чије границе одређују обим значајне информације; он користи инструментална средства која преиначују скалу информација, премештају субјекта у односу на просечни или непосредни опажајни ниво, обезбеђују његов прелазак са површинског на дубински ниво, омогућавају му да се креће кроз унутрашњи простор тела – од спољашњих симптома према органима, од органа према ткивима, и, најзад, од ткива до ћелија. Овим перцептивним ситуацијама треба додати положаје које субјект може да заузима у мрежи информација (у теоријском образовању или у болничкој педагогији; у систему усменог општења или писмене документације: као одашиљач или прималац запажања, извештаја, статистичких по-

датака, општих теоријских ставова, пројеката или одлука). Различите ситуације у којима може да буде субјект медицинског дискурса биле су поново дефинисане почетком XIX века организацијом сасвим друкчијег перцептивног поља (размештеност по дубини, испољеног помоћу инструмената, развијеног хируршких техникама или методама аутопсије, центрираног око повреда), увођењем нових система регистрација, бележења, описивања, класификовања, увршћивања у бројчане и статистичке низове, установљењем нових облика образовања, информисања, односа са другим теоријским областима (наука или филозофија) и другим установама (биле оне административне, политичке или економске).

Ако је у оквиру клиничког дискурса лекар наизменично суверени и непосредни испитивач, око које посматра, прст који додирује, орган дешифровања знакова, тачка обједињавања већ готових описа, лабораторијски техничар, то значи да је цели сплет односа укључен у игру, односа између болничког простора – као истовременог места помоћи, чистог и систематског посматрања, делимично опробане и делимично експерименталне терапеутике – и целог скупа техника, кодова опажања људског тела, како је оно дефинисао патолошким анатомијом; односа између поља непосредних посматрања и подручја већ прибављених информација; односа између лекара као терапеута, његове улоге као педагога, његове улоге посредника у ширењу медицинског знања, и његове улоге одговорног за јавно здравље у друштвеном простору. Схваћена као обнављање гледишта, садржаја, облика и самог стила описивања, коришћења расуђивања на основу индукције или вероватноће и типова одређивања узрочности, укратко као обнова начина исказивања, клиничка медицина не треба да се узме као резултат нове технике посматрања – технике аутопсије која је већ одавно коришћена пре XIX века, ни као резултат истраживања патогених узрока у унутрашњости организма – Моргањи (*Morgagni*) је то радио већ средином XVIII века – ни као последица те нове установе каква је била болничка клиника – каквих је већ деценијама било у Аустрији и Италији, ни као резултат увођења појма ткива у Бишаовој *Расправи о мембранама*. Она, напротив, треба да буде схваћена као довођење у однос, унутар медицинског дискурса, извесног броја различитих елемената, од којих су се једни тицали статуса лекара, други институ-

ционалног и техничког места одакле су они говорили, трећи њиховог положаја као субјеката који опажају, посматрају, описују, обучавају, итд. Може се рећи да је ово довођење у однос различитих елемената (од којих су неки нови, а неки раније постојећи) извршено клиничким дискурсом: он као пракса је оно што између њих успоставља цео један систем односа који није ни „стварно” дат, ни успостављен унапред. И ако је он јединствен, ако начини исказивања које он користи или омогућава нису просто стављени једни крај других низом историјских случајности, то је стога што он стално активира овај сноп односа.

И још једна примедба. Пошто смо констатовали различитост типова исказивања у клиничком дискурсу, нисмо настојали да је сведемо указивањем на формалне структуре, категорије, начине логичког повезивања, типове расуђивања и индукције, облике анализе и синтезе који су могли да се појаве у неком дискурсу. Нисмо хтели да утврдимо рационалну организацију која је у стању да исказима какви су медицински обезбеди њихову унутрашњу нужност. Исто тако нисмо хтели да повежемо утемељујући чин или конститутивну свест са општим хоризонтом рационалности на коме су се мало-помало издвајали напреди медицине, њена настојања да се стави у ред егзактних наука, разрада њених метода посматрања, споро и мукотрпно искључивање слика или фантазама који је настајују, прочишћавање њеног система расуђивања. Најзад, нисмо покушали да опишемо емпиријски развој, ни различите саставне делове медицинског менталитета: како се премештао интерес лекара, који је теоријски или експериментални модел на њих утицао, која филозофија или морална тематика је одредила климу њиховог размишљања, на која питања и захтеве су они морали да одговарају, које напоре су морали да учине да би се ослободили традиционалних предрасуда, којим путевима су ишли према никад довршеном и никад досегнутом обједињавању и кохеренцији свога знања. Све у свему, различите модалитете исказивања не повезујемо са јединством неког субјекта – било да се ради о субјекту као чистој инстанци утемељења рационалности или о субјекту као емпиријској функцији синтезе. Ни „сазнање”, ни „сазнања”.

У предложеној анализи, различити модалитети исказивања уместо да упућују на синтезу или обједињујућу функцију јед-

ног субјекта, показују његову расутост.<sup>5</sup> Ова анализа упућује на различите статусе, места и положаје које он може да заузме или добије када говори. Упућује на дисконтинуитет положаја одакле он говори. И ако су ови положаји повезани системом односа, то не значи да је овај систем установљен синтетичком делатношћу једне свести која је себи идентична, која је нема и претходи сваком говору, него специфичношћу једне дискурзивне праксе. Ми, дакле, у дискурсу не видимо појаву исказа, вербални превод једне другде извршене синтезе, него ћемо ту пре тражити поље правилности за различите положаје субјективности. Тако схваћен дискурс није величанствено испољавање субјекта који мисли, сазнаје и говори: напротив, то је један скуп у коме се могу одредити расутост субјекта и његов дисконтинуитет са самим собом. Он је простор спољашњости у којем се развија мрежа различитих положаја. Мало пре смо показали да режим објеката својствених једној дискурзивној формацији не треба дефинисати ни „речима” ни „стварима”. На исти начин треба сада схватити да режим њених исказивања не треба дефинисати ни прибегавањем трансценденталном субјекту, ни прибегавањем психолошкој субјективности.

<sup>5</sup> У том смислу није био нарочито срећан израз „медицински поглед”, употребљен у *Рођењу клинике*.

## 5. ОБРАЗОВАЊЕ ПОЈМОВА

Можда породица појмова која се назире у Линеовом делу (али исто тако и она која се налази код Рикарда, или у граматици Пор-Ројала) може да се организује у кохерентан скуп. Можда бисмо могли да установимо дедуктивну архитектуру коју она образује. Нешто тако би у сваком случају требало покушати, што је и било учињено у више наврата. Ако, пак, узмемо ширу скалу, и за мерило одаберемо дисциплине као што су граматика, економија или проучавање живих бића, игра појмова која нам се указује не подлеже тако строгим условима: њихова историја није поступно грађење једне зграде. Да ли ову расутост треба препустити привиду њеног нереда? Да ли у томе видети след појмовних система од којих сваки има сопствену организацију, и који су повезани само сталношћу проблема, континуитетом традиције или посредством утицаја? Зар не бисмо могли да изнађемо закон који објашњава узастопну или истовремену појаву разнородних појмова? Зар не можемо међу њима да нађемо случајни систем који нипошто није логичка систематичност? Радије но да се настоји сместити појмове у виртуелну дедуктивну грађевину, требало би описати организацију исказног поља у коме се они појављују и круже.

а) Ова организација садржи прво облике *сукцесије*, а међу њима различите *поретке исказних низова* (било да је реч о поретку извођења, сукцесивних импликација, и демонстративних расуђивања; или о поретку описа, његових образаца уопштавања или поступне спецификације, њихових просторних

расподела; или о поретку приповедања и начину на који су временска збивања распоређена у линеарни след исказа); различите *типове зависности* исказа (који нису увек истоветни нити се поклапају са појмовним следом исказног низа: као што је случај са зависношћу хипотеза и провере, тврђења и критике, општег закона и посебне примене); различите *реџоричке образце* према којима се могу *комбиновати* групе исказа (како се узајамно надовезују описи, дедукције, дефиниције, чији след карактерише архитектуру једног текста). Узмимо, на пример, случај природне историје у класичној епохи: она се не служи истим појмовима као у XVI веку; неки од њих који су стари (род, врста, знаци) мењају употребу; други (као појам структуре) се појављују; а неки пак (као појам организма) ће се образовати касније. Али оно што је било измењено у XVII веку, и што ће за целокупну природну историју уређивати појаву и рекурентност појмова, то је општи распоред исказа и њихово низање у оквиру одређених скупова. То је начин преписивања онога што се посматра и преношења у исказни низ једног опажајног тока; то је однос и игра субординација између описивања, рашчлањивања у дистинктивна обележја, карактеризовања и класификовања; то је узајамни положај посебних опажања и општих начела; то је систем зависности између онога што је научно, што је виђено, што је дедуковано, што је прихваћено као вероватно, што је постулизирано. Природна историја, у XVII и XVIII веку, није просто облик сазнања који је дао нову дефиницију појмова „рода” и „особине”, и који је увео нове појмове као што су „природна класификација” или „сисар”. То је пре свега скуп правила за прављење низа исказа, скуп обавезних образаца зависности, поретка и редоследа где се расподељују рекурентни елементи који могу важити као појмови.

б) Конфигурација исказног поља садржи такође облике *когезивности*. Они пре свега оцртавају једно *поље присућности* (под тим се подразумевају сви другде већ формулисани искази који се у један дискурс преузимају као прихваћена истина, тачан опис, утемељено расуђивање или нужна претпоставка; подразумевају такође исказе који су критиковани, расправљени и просуђени, као и оне који су одбачени или искључени). У том пољу присутности успостављени односи могу спадати у експерименталну проверу, логичку ваљаност, просто понављање, прихватање оправдано традицијом и ауторитетом, коментар, истраживање скривених значења, анализу грешака; ти од-

носи могу бити експлицитни (и понекад чак формулисани у специјализованим типовима исказа: референце, критичке дискусије) или имплицитни и инвестирани у обичне исказе. И овде је лако уочити да се поље присутности природне историје у класичном добу не покорава истим облицима, истим мерилима избора, истим начелима искључивања као у време када је Алдрованди (Aldrovandi) сабирао у једном истом тексту све што је о чудовиштима могло да се види, посматра, прича, хиљаду пута пренесе од ува до ува, чак и замисли од стране песника. Може се описати и једно *поље суделовања*, различно од овог поља присутности. Ту се ради о исказима који се тичу сасвим других подручја објеката и који припадају сасвим другачијим типовима дискурса, али који делују међу изучаваним исказима било тако што служе као аналошка потврда, било тако што служе као опште начело и прихваћене премисе за неко расуђивање, било тако што служе као модели који се могу применити на друге садржаје, било тако што функционишу као виша инстанца с којом треба сучелити и под коју треба подвести бар неке од ставова који се тврде. Тако се поље суделовања природне историје у доба Линеа и Бифона дефинише извесним бројем односа према космологији, историји земље, филозофији, теологији, *Свештом писму* и библијској егзегези, математици (у сасвим општем облику једне науке о поретку)! А сви ови односи је супротстављају исто тако дискурсу природњака XVI века као и дискурсу биолога XIX века. Најзад, исказно поље садржи оно што бисмо могли назвати *подручјем памћења*. Ту је реч о исказима који више нису ни прихваћени ни дискутовани, који стога више не дефинишу ни корпус истина ни подручја важења, већ с обзиром на које се установљују односи филијације, генезе, преображаја, историјског континуитета и дисконтинуитета. Тако се поље памћења природне историје од Турнфора (Turnefort) појављује као изузетно уско и сиромашно у својим облицима, када се упореди са тако широким, кумулативним и добро спецификованим пољем памћења какво има биологија почев од XIX века. С друге стране, оно се појављује као много боље дефинисано и артикулисано него поље памћења које у доба ренесансе окружује историју биљака и животиња, а пошто се тада једва разликовало од поља присутности, имало је исти опсег и облик као оно, имплицирало је исте односе.

в) Могу се најзад дефинисати *процедуре инџервенције* које могу бити легитимно примењене на исказе. Ове процедуре



заправо нису исте за све дискурзивне творевине. Оне које се ту користе (искључујући све друге), односи који их повезују и целина коју оне на тај начин сачињавају, омогућавају да се свака од њих спецификује. Ове процедуре се могу појавити у *техникама поновног писања* (као што су, на пример, оне које су омогућиле природњацима класичног доба да линеарне описе поново испишу у класификационим табелама које немају ни исте законитости ни исту конфигурацију као листе и групе сродности утврђене у средњем веку и током ренесансе). Оне се могу појавити у *методама преписивања* исказа (артикулисаних у природном језику) помоћу једног мање или више формализованог и вештачког језика (што је замишљено, а у извесној мери и остварено, код Линеа и код Адансона /Adanson/). Могу се појавити у *начинима превођења* квантитативних исказа у квалитативне формулације, и обрнуто (успостављање односа између мера и чисто опажајних описа). Могу се појавити у средствима која се користе за повећање *приближности* исказа и истанчавања њихове тачности (структурална анализа с обзиром на облик, број, распоред и величину елемената омогућила је, почев од Турнфора, већу и сталнију приближност описних исказа). Могу се појавити у начину на који се, проширивањем или сужавањем, изнова разграничава подручје важења исказа (исказивање структуралних обележја је било ограничено од Турнфора до Линеа, затим изнова проширено од Бифона до Жисјеа /Jussieu/). Могу се појавити у начину на који се један тип исказа *преноси* с једног поља примене на друго (као што је пренос карактеризације биљака на таксономију животиња, или пренос описа спољашњих обележја на унутрашње елементе организма). Могу се појавити у методама *систематизације* ставова који већ постоје, пошто су формулисани раније, али одвојени једни од других; или пак у методама прерасподеле исказа који су међусобно већ повезани, али се прекомпонују у нову систематску целину (тако је Адансон природне карактеризације, које су већ учинили други или он сам, преузео у скуп вештачких описа чији је претходни образац направљен на основу апстрактне комбинације).

Ови елементи, чију анализу предлажемо, доста су разноврстни. Неки сачињавају правила формалне конструкције, а неки реторичке навике; неки одређују унутрашњу конфигурацију једног текста, а неки начине одношења и интерференције различитих текстова; неки су карактеристике једног одређеног

раздобља, а неки имају далеко порекло и велики хронолошки домашај. Али, оно што у ствари припада једној дискурзивној творевини, и оно што омогућава да се одреди група – иначе диспаратних – појмова који су за њу специфични, јесте начин на који су ти различити елементи доведени у однос једни са другима: на пример, начин на који је редослед описа или приповедања повезан са техникама поновног писања; начин на који је поље памћења повезано са облицима хијерархије и субординације које уређују исказе једног текста; начин на који су повезани модуси приближности и развијања исказа и модуси критике, коментара и тумачења већ формулисаних исказа, итд. Овај скуп односа сачињава систем појмовне творевине.

Опис једног таквог система не може да важи за изравни и непосредни опис самих појмова. Није реч о томе да се направи њихов исцрпан попис, да се утврде црте које им могу бити заједничке, да се они класификују, да се процени унутрашња кохеренција и узајамна сагласност. За предмет не узимамо појмовну архитектуру неког издвојеног текста, неког појединачног дела или неке науке у одређеном тренутку. Држимо се на одстојању у односу на ту појавну појмовну игру, и настојимо да одредимо по којим обрасцима (низање, истовремена груписања, линеарне или узајамне модификације) искази могу бити повезани у једном тиму дискурса. Настојимо тако да одредимо како рекурентни елементи исказа могу поново да се појаве, да се раздвоје, да се поново споје, да добију на обиму и одређености, да буду преузети унутар нових логичких структура, да задобију нове семантичке садржаје, да међу собом буду делимично организовани. Ови образци омогућавају да се опише не закон унутрашњег устројства појмова, нити њихов индивидуални развој у духу неког човека, него њихово анонимно расипање кроз текстове, књиге и дела. Расутост која карактерише један тип дискурса и која између појмова одређује облике дедукције, извођења, кохеренције, али и облике неспојивости, укрштања, замене, искључивања, узајамног смењивања, премештања итд. Једна таква анализа тиче се, дакле, поља у коме појмови могу коегзистирати и правила којима је то поље подвргнуто, на нивоу који је у извесном смислу *предпојмовни*.

Да бих појаснио шта овде треба подразумевати под „предпојмовним“, преузећу пример четири „теоријска обрасца“, проучена у *Речима и стварима*, а које карактеришу општу грама-

тику у XVII и XVIII веку. Та четири обрасца – атрибуција, артикулација, означавање и деривација – не означавају појмове који су стварно употребљавали класични граматичари. Они исто тако не омогућавају да се испод различитих граматичких дела реконструише нека врста општијег, апстрактнијег и сиромашнијег система, али који би самим тим откривао дубоку компатибилност привидно супротстављених различитих система. Они омогућавају да опишемо:

1) Како се могу уредити и одвијати различите граматичке анализе, и какав редослед је могућ између анализа именица, глагола, придева, и анализа које се тичу фонетике и оних који се тичу синтаксе, оних који се тичу обичног и оних који пројектују неки вештачки језик. Ови различити могући аналитички пореци су предодређени односима зависности између теорија атрибуције, артикулације, означавања и деривације.

2) Како се општа граматика одређује као једно подручје *важења* (по којим мерилима се може расправљати о истинитости или лажности неког става). Како се она успоставља као подручје *нормативности* (по којим мерилима се извесни искази искључују као неважни за дискурс, као небитни или маргинални, или као ненаучни). Како се она успоставља као подручје *актуалности* (укључујући стечена решења, дефинишући садашње проблеме, ситуирајући појмове и тврдње који су застарели).

3) Какве односе општа граматика има са *mathesis* (са картезијанском и посткартезијанском алгебром, са пројектом једне опште науке о поретку), са филозофском анализом представљања и теоријом знакова, са природном историјом, проблемима карактеризације и таксономије, са анализом богатства и проблемима произвољних ознака мере и размене: назначујући те односе можемо одредити путеве који од једног до другог подручја осигуравају оптицај, пренос, модификацију појмова, преинаку њиховог облика или промену подручја њихове примене. Мрежа коју успостављају ова четири теоријска сегмента не одређује логичку архитектуру свих појмова које су користили граматичари, него оцртава уређени простор њиховог образовања.

4) Како су истовремено или узастопно била могућа (у облику алтернативног избора, преинаке или замене) различита поимања глагола бити, копуле, глаголске основе и наставка (све то за теоријски образац *атрибуције*); различита поимања фонетских елемената, азбуке, именице, супстантива и придева (све то за теоријски образац *артикулације*); различита поимања властите именице и заједничке именице, показне заменице, именске основе, слога или изражајне звучности (све то за теоријски сегмент *означавања*); различита поимања изворног и изведеног језика (за теоријски сегмент *деривације*).

Тако издвојени „предпојмовни” ниво не упућује ни на хоризонт идеалитета, ни на емпиријску генезу апстракција. С једне стране, то није хоризонт идеалитета, постављен, откривен или успостављен једним утемељујућим гестом, и то изворним у тој мери да би измицао сваком хронолошком ситуирању. То није неко неисцрпно *a priori*, на крајњим границама историје, стално у повлачењу пошто би измицало сваком почетку, и у измицању пошто никада не би могло да буде савремено само себи у једном експлицитном тоталитету. У ствари, постављамо питање у равни самог дискурса који више није спољашњи израз него место настанка појмова. Не повезујемо константе дискурса са идеалним структурама појма, него описујемо појмовну мрежу почев од унутрашњих правилности дискурса. Не подређујемо мноштво исказивања кохеренцији појмова, нити ову подређујемо ђутљивој сабраности једног надисторијског идеалитета, него утврђујемо један обрнут низ: смештамо чисте интенције непротивуречности у испреплетану мрежу појмовних сагласности и несагласности, а ову испреплетаност повезујемо са правилима која карактеришу дискурзивну праксу. Самим тим, више није неопходно позивати се на теме бескрајно измичућег искона и неисцрпног обзора. Организација једног скупа правила у дискурзивној пракси, чак и ако не представља догађај који је исто тако лако ситуирати као неку формулацију или откриће, ипак може бити одређена у елементу историје. А ако је скуп правила неисцрпан, он је то по томе што посве описив систем, који он сачињава, покрива врло сложену игру појмова и велики број преображаја који захватају истовремено те појмове и њихове односе. Уместо да оцртава један обзор који би долазио из дубине историје и у њој се одржавао,

овако описано „предпојмовно” јесте, на „најповршинскијем” нивоу (нивоу дискурса), скуп правила која ту бивају стварно примењена.

Видимо да се исто тако не ради о генези апстракција, у којој би се настојао пронаћи низ операција које су омогућиле њихово образовање: глобалних интуиција, открића посебних случајева, искључивања имагинарних тема, суочавања са теоријским или техничким препрекама, повремених позајмица од традиционалних модела, одређења одговарајуће формалне структуре итд. У оквиру овде предложене анализе, правила образовања немају своје место у „менталитету” или свести појединаца, него у самом дискурсу. Према томе, ова правила по једној врсти једноличне безимености обавезује све појединце који хоће да говоре у том дискурзивном пољу. С друге стране, не претпостављамо да су она универзално важећа за сва подручја, него их увек описујемо у одређеним пољима и не признајемо им унапред бескрајне могућности протезања. У најбољем случају, можемо систематским поређењем сучелити правила образовања појмова у различитим подручјима: тако смо покушали да установимо истоветности и разлике које ти скупови правила у класично доба могу испољити у оквиру опште граматике, природне историје и анализе богатстава. Ови скупови правила су довољно специфични у сваком од ових подручја да би окарактерисали једну посебну и добро индивидуализовану дискурзивну творевину. Али, они показују и довољно аналогија да би се видело да ове различите творевине образују ширу дискурзивну групацију на вишем нивоу. У сваком случају, било каква да је њихова општост, правила образовања појмова нису резултат радњи које врше појединци, похрањен у историји и наталожен у наслагама колективних навика. Она не представљају бестелесни образац целог једног непрозирног рада, током кога би се појмови јављали кроз илузије, предрасуде, заблуде, традиције. Предпојмовно поље допушта појављивање дискурзивних правилности и принуда које су омогућиле разнородно мноштво појмова, а затим још и обиље оних тема, веровања и представа којима се радо обраћамо када правимо историју идеја.

Да би се анализирали правила образовања објеката, видели смо да их није требало укоренити у стварима, нити их упућивати на подручје речи. Да би се анализирали образовање исказних типова, није их требало доводити у везу ни са сазнајним

субјектом, ни са психолошком индивидуалношћу. Исто тако, да би се анализирали образовање појмова, не треба их доводити у везу ни са обзором *идеалистички*, ни са емпиријским развојем *идеја*.

## 6. ОБРАЗОВАЊЕ СТРАТЕГИЈА

Дискурси као што су економија, медицина, граматика, наука о живим бићима, омогућавају појаву извесних организација појмова, прегруписавања објеката, типова исказивања који према ступњу своје кохеренције, строгости и стабилности образују следеће теме или теорије: у оквиру граматике XVIII века, тему изворног језика из кога би сви остали били изведени и чију би понекад препознатљиву успомену чували; у оквиру филологије XIX века, теорију сродности – филијације или рођачких односа – између свих индоевропских језика и једног архајског идиома који би им био заједничко полазиште; у XVIII веку, тему еволуције врста која кроз време одвија континуитет природе и објашњава садашње празнине у таксиномијском прегледу; код физиократа, теорију оптицаја богатства полазећи од пољопривредне производње. Било какав да је њихов формални ниво, ове теме и теорије ћемо конвенционално назвати „стратегијама”. Проблем је сазнати како се оне распоређују у историји. Да ли их повезује нужност, чини их неизбежним, призива их једну за другом тачно на њихово место, и чини их узастопним решењима једног истог проблема? Или пак случајни сусрет између идеја различитог порекла, утицаја, открића, спекулативних склоности, теоријских модела које би стрпљење или геније појединаца распоређивали у мање или више добро уређене скупове? Осим ако није могуће да се међу њима нађе правилност, и да се одреди заједнички систем њиховог образовања.

Прилично ми је тешко да у погледу анализе тих стратегија улазим у подробености. Разлог томе је прост: у различитим дис-

курзивним подручјима које сам претресао – несумњиво на прилично несигуран начин и, поготову на почетку, без довољне методичке контроле – сваки пут се радило о опису дискурзивне творевине у свим њеним димензијама и с обзиром на њој својствена обележја. Требало је, дакле, сваки пут одредити правила образовања објеката, исказних модалитета, појмова, теоријских избора. Али показало се да најтежа тачка анализе, оно што захтева највише пажње, није била увек иста. У *Историји лудила* сам имао посла са једном дискурзивном творевinom у којој је било прилично лако одредити тачке теоријских избора, у којој су појмовни системи били релативно малобројни и једноставни, у коме је и исказни режим био доста хомоген и једноличан. Насупрот томе, оно што је представљало проблем била је појава целог једног скупа врло испреплетаних и сложених објеката; требало је, да би се у својој специфичности одредила целина психијатријског дискурса, описати пре свега образовање тих објеката. У случају *Рођења клинике* кључна тачка истраживања била је начин на који су се, крајем XVIII и почетком XIX века, преиначавали облици исказивања медицинског дискурса; анализа се, дакле, мање односила на образовање појмовних система или теоријских избора него на статус, институционални положај, ситуацију и начине укључивања дискурзивног субјекта. Најзад, у *Речима и сћварима*, истраживање се углавном односило на мреже појмова и правила њиховог образовања (истоветна или различита), каква су се могла уочити у општој граматичи, природној историји и анализи богатства. Што се тиче стратешких избора, њихово место и импликације били су назначени (било то, рецимо, поводом Линеа или Бифона, или поводом физиократа и утилитариста); али њихово одређење је остало грубо, а анализа се није много задржавала на њиховом образовању. Можемо рећи да анализа теоријских избора остаје у припреми до каснијег изучавања у коме би она могла бити у центру пажње.

За сада, могуће је само назначити правце истраживања. Они би могли да се резимирају овако:

1. Одредити могуће *тачке разламања* дискурса. Ове тачке се карактеришу прво као *тачке несвојивости* два објекта, или два типа исказивања, или два појма који се могу појавити у оквиру исте дискурзивне творевине, а да не могу – сем уз очи-

гледну противречност или недоследност – да уђу у један исти низ исказа. Оне се затим карактеришу као *тачке еквиваленције*: два неспојива елемента су образована на исти начин и на основу истих правила, њихови услови појављивања су истоветни, они се налазе на истом нивоу, и уместо да представљају прости недостатак кохеренције, они образују једну алтернативу – чак и ако се у хронолошком смислу не појављују истовремено, чак и ако нису имали исти значај, и ако нису били подједнако представљени у популацији стварних исказа, они се представљају у облику „или... или”. Најзад, они се карактеришу као *ујоринне тачке једне систематизације*: почев од сваког од ових истовремено еквивалентних и неспојивих елемената изведен је кохерентан низ објеката, исказних облика, појмова (евентуално са новим тачкама неспојивости у сваком низу). Другим речима, расутости разматране на претходним нивоима не чине једноставне размаке, не-идентитете, дисконтинуиране низове, празнине; догађа се да оне образују дискурзивне подскупове – управо оне којима се обично придаје велики значај као да су они непосредне јединице и материјал од којих су сачињени шири дискурзивни скупови („теорије”, „концепције”, „теме”). На пример, у једној оваквој анализи се не сматра да је анализа богатства у XVIII веку резултанта (путем истовременог састављања или временског следа) више различитих схватања новца, размене предмета потреба, образовања вредности и цена, или земљишне ренте; не сматра се да је она сачињена од идеја Кантијона (Cantillon) који наставља на идеје Петија, од Лоовог (Law) искуства које један за другим промишљају различити теоретичари, и од физиократског система који се супротставља утилитаристичким схватањима. Пре је описујемо као једно јединство расподеле које отвара једно поље могућих опредељења и допушта да се различите и узајамно искључиве архитектуре појаве једна поред друге, или једна за другом.

2. Али све могуће игре нису и доиста остварене: има доста делимичних скупина, регионалних спојивости, кохерентних архитектура које су могле да настану, али се нису појавиле. Да би се од свих могућих објаснили (само) они избори који су остварени, треба описати специфичне инстанце одлуке. У првом реду се то односи на улогу коју разматрани дискурс игра у односу на оне који су му савремени или блиски. Треба, дакле, изучити *економију дискурзивне констелације* којој он припа-

да. Он може да игра улогу једног формалног система, у односу на који би други дискурси били примене на различита семантичка поља; или, насупротив томе, он може да игра улогу конкретног модела који треба довести у везу са другим дискурсима вишег нивоа апстракције (тако се, на пример, општа граматика у XVII и XVIII веку јавља као посебан модел опште теорије знакова и представљања). Изучавани дискурс може такође бити у односу аналогije, супротности или комплементарности са неким другим дискурсима (тако, на пример, у класичном добу постоји однос аналогije између анализе богатства и природне историје; прва је у односу на представу потребе и жеље оно што је друга у односу на представу опажања и суђења; може се такође приметити да су природна историја и општа граматика међусобно супротстављене као теорија природних обележја и теорија конвенционалних знакова; обе оне са своје стране стоје насупротив анализи богатства као изучавање квалитативних знакова насупротив квантитативних мерних знакова; свака од њих, најзад, развија једну од три комплементарне улоге репрезентативног знака: означавање, класификацију, размену). Можемо, најзад, описати односе узајамно разграничења између више дискурса, при чему сваки од њих задобија дискурзивна обележја своје сингуларности диференцијацијом своје области примене (такав је случај са психијатријом и органском медицином, које се једна од друге практично нису разликовале пре краја XVIII века, и које од тог момента утврђују размак који их карактерише). Цела та игра односа поставља једно начело детерминације које унутар датог дискурса допушта или искључује одређен број исказа: има појмовних систематизација, исказних повезаности, група и организација објеката који би били могући (и чије одсуство ничим не може бити оправдано на нивоу њихових сопствених правила образовања), али који су искључени дискурзивном констелацијом вишег нивоа или веће ширине. Једна дискурзивна творевина не запрема, дакле, цео могући простор који му отварају системи образовања његових објеката, његових исказа, његових појмова; она је суштински непотпуна, и то на основу система образовања својих стратешких избора. Отуд чињеница да једна дата дискурзивна творевина, када је преузета, смештена и интерпретирана у оквиру нове констелације, може да доведе до појаве нових могућности (тако, на пример, у оквиру актуелне расподеле научних дискурса, граматика Пор-Ројајала или Линсова таксиномија могу да ослободе елементе који

су у односу на њих у исти мах унутрашње и до тада непознате); али у том случају се не ради о неком скривеном садржају који је био имплицитан, који би био испод манифестних исказа нека врста темељнијег под-дискурса који се најзад помаља на светлости дана; ради се о преинаци у начелу искључивања и могућности избора, преинаци изазваној укључивањем у нову дискурзивну констелацију.

3. Одређивање стварно извршених теоријских избора везано је и уз једну другу инстанцу. Ову инстанцу карактерише прво функција коју треба да изврши посматрани дискурс у *пољу недискурзивних пракси*. Тако је општа граматика играла одређену улогу у педагошкој пракси; на много изразитији и значајнији начин анализа богатстава је играла одређену улогу не само у оквиру политичких и економских одлука влада, него и у свакодневной, једва концептуализованој и теоретизованој пракси настајућег капитализма, и у друштвеним и политичким борбама које су обележиле класично доба. Та инстанца исто тако садржи *режим и процесе присвајања* дискурса: у нашим (а несумњиво и у многим другим) друштвима својина дискурса – схваћена у исти мах као право да се говори, способност разумевања и дозвољен приступ корпусу већ формулисаних исказа, најзад способност да се тај дискурс инвестира у одлуке, установе или праксе – заправо је резервисана (понекад чак и путем уредби) за одређену групу индивидуа. У буржоаским друштвима која познајемо од XVI века, економски дискурс никада није био заједнички (баш као што то нису били ни медицински или књижевни дискурс, мада на други начин). Најзад, та инстанца се карактерише *могућим положајима жеље у односу на дискурс*: дискурс може бити место фантазматске инсценације, елемент симболизације, облик забране, средство изведеног задовољења (ова могућност односа са жељом није просто ствар поетске, романескне или убразиљне употребе дискурса: дискурси о богатству, о говору, о природи, о лудилу, о животу и смрти, и можда још многи други, који су апстрактнији, могу да заузимају сасвим одређене положаје у односу на жељу). У сваком случају, анализа ове инстанце треба да покаже да ни однос дискурса према жељи, ни процес његовог присвајања, ни његова улога међу недискурзивним праксама нису спољашњи у односу на његово јединство, на његову карактеризацију и законе његовог образовања. То нису реметилачки елементи који би, прекривајући његов чисти, неутрални, без-

имени и ћутљиви облик, њега потискивали и пуштали да на место њега говори један прерушени дискурс, него су то управо формативни елементи.

Једна дискурзивна творевина ће бити индивидуализована ако се може дефинисати систем образовања различитих стратегија које се ту развијају; другим речима, ако се може показати како све оне (упркос њиховој понекад крајњој различитости, упркос њиховој расутости у времену) произлазе из исте игре односа. На пример, анализа богатстава у XVII и XVIII веку се карактерише системом који је у исти мах могао образовати Колберов (Colbert) меркантилизам и Кантијонов „нео-меркантилизам”, Лоову и Пари-Дивернеову (Paris-Duverney) стратегију, физиократско и утилитаристичко опредељење. А овај систем ће бити дефинисан ако се може описати како тачке преламања економског дискурса једна из друге произлазе, једна на другу утичу и имплицирају се (како једна одлука у вези са појмом вредности повлачи тачку избора у вези са ценама); како извршени избори зависе од опште констелације у којој се налази економски дискурс (избор у прилог новца-знака повезан је са местом које анализа богатстава заузима поред теорије језика, анализе представа, теорије о *mathesis* и науке о поретку); како су ти избори повезани са функцијом коју економски дискурс има у пракси настајућег капитализма, са процесом његовог присвајања од стране буржоазије, са улогом коју он може играти у остваривању интереса и жеља. Економски дискурс у класично доба се дефинише извесним сталним начином на који доводи у однос унутрашње могућности систематизације једног дискурса, друге њему спољашње дискурсе и цело једно недискурзивно поље пракси, присвајања, интереса и жеља.

Треба истаћи да тако описане стратегије нису укоренење изван дискурса, у немој дубини неког истовремено претходног и темељног избора. Све те групације исказа које треба описати, нису израз неког погледа на свет раситњеног у виду речи, нити лицемерни превод неког интереса који се крије иза одређене теорије: природна историја у класично доба је нешто друго него сукоб – у подземљу које претходи појавној историји – између (линеовског) виђења једног света непомићног, уређеног, разврстаног и од свог искона питомо понуђеног класифи-

кацији, и помало још збрканог виђења природе као баштинице времена, са тежином својих случајности и отворене према могућности развоја. Исто тако, анализа богатстава је нешто друго но сукоб интереса између једне буржоазије која је постала земљопоседничка, и изражава преко физиократа своје економске или политичке захтеве, и једне трговачке буржоазије, која је преко утилитариста захтевала протекционистичке или либералне мере. Ни анализа богатстава, ни природна историја, ако их испитујемо на нивоу њихове егзистенције, њиховог јединства, њихове сталности и њихових преображаја, не могу се сматрати као збир тих разних опредељења. Ова опредељења, напротив, треба да буду описана као систематски различити начини на које се поступа са објектима дискурса (на које се они разграничавају, прегрупишу, одвајају, повезују или изводе једни из других), начини на које се размештају облици исказивања (на које се они бирају, постављају, смештају у низове, састављају у велике реторичке јединице), на које се рукује појмовима (дају им се правила употребе, укључују се у регионалне кохеренције и образују се појмовне архитектуре). Ова опредељења нису клице дискурса (у којима би они унапред били одређени и предсказани у скоро микроскопском облику); то су уређени (и као такви описиви) начини да се оделотворе могућности дискурса.

Али ове стратегије не треба анализирати ни као изведене елементе који би се надодавали једној дискурзивној рационалности која би, по праву, била независна од њих. Не постоји (или је то бар недопустиво за историјски опис чију могућност овде назначујемо) једна врста идеалног дискурса, уједно крајњег и безвременог, којег би избори спољашњег порекла изопачили, померили, потиснули и истиснули према једној можда далекој будућности. Не треба, на пример, поћи од претпоставке да постоје два истовремена и испреплетана дискурса о природи или о економији: један, који тече полагано, који гомила своје тековине и постепено се употпуњава (дискурс који је истинит, али који у својој чистоти постоји само на телеолошким рубовима историје), и други, увек нарушен, увек поново отпочињан, у сталном раскиду са самим собом, састављен од разнородних одломака (дискурс мњења који историја током времена препушта прошлости). Нема природне таксиномије која би била тачна, до самог фиксизма; нема економије размене и ко-

рисности која би била истинита, без преференција и илузија једне трговачке буржоазије. Класична таксиномија или анализа богатстава, какве су збијски постојале и какве су историјски обликоване, садрже у артикулисаном и неразложивом систему објекте исказивања, појмова и теоријске изборе. И као што образовање објеката није требало доводити у везу ни са речима ни са стварима, нити образовање исказа доводити у везу са чистим обликом сазнања или са психолошким субјектом, а образовање појмова са структуром идеалитета или са повезаношћу идеја, тако образовање теоријских избора не треба повезивати ни са неким фундаменталним *пројекцијом*, ни са изведеном игром *мњења*.

## 7. ЗАПАЖАЊА И ПОСЛЕДИЦЕ

Сада се треба вратити на један број назнака расутих у претходним анализама, одговорити на нека од питања која се неизоставно постављају, и пре свега суочити се са могућим приговором, јер парадокс целог подухвата одмах је видљив.

Од самог почетка довео сам у питање оне претходно утврђене јединице, према којима се раздељује неодређена, једнолична и бујна област дискурса. Нипошто се није радило о оспоравању сваке вредности тим јединицама, или о хтењу да се забрани њихова употреба, него да се покаже да оне, да би биле тачно одређене, захтевају теоријску обраду. Па ипак – и ту се показује проблематичност претходних анализа – да ли је било потребно да се тим можда стварно помало неизвесним јединицама придода једна друга категорија мање видљивих, апстрактнијих и сигурно још проблематичнијих јединица? Чак и у случају када је прилично лако уочити њихове историјске границе и специфичност њихове организације (рецимо у случају опште граматике или природне историје), ове дискурзивне творевине је још много теже омеђити него књигу или дело. Зашто, дакле, приступати тако сумњивим груписањима, у тренутку када проблематизујемо она која изгледају најочевиднија? Какву нову област очекујемо да ћемо открити? И какве нове односе који су до тада били затамњени или имплицитни? Какве преображаје који су још остајали изван домања историјара? Укратко, какву описну делотворност можемо приписати тим новим анализама? На сва та питања покушаћу да одговорим мало касније. Али већ сада треба одговорити на једно питање

које је претходно у односу на ове наредне анализе, а завршно у односу на претходне: да ли смо доиста у праву кад поводом тих дискурзивних творевина које сам покушао да одредим говоримо о јединицама? Да ли је пресек који предлагемо у стању да индивидуализује целине? И каква је природа тако откривене или конструисане јединице?

Пошли смо од једне констатације: у случају јединства једног дискурса, као што је онај клиничке медицине, политичке економије или природне историје, имамо посла са расутошћу елемената. А сама ова расутошћ – са својим празнинама, својим подеротинама, својим испреплетаностима, својим наслагама, својим неспојивостима, својим премештањима и заменама – може бити описана у својим сингуларностима ако смо у стању да одредимо специфична правила по којима су били образовани објекти, искази, појмови, теоријски избори: ако постоји јединство, оно уопште није у видљивој и хоризонталној сагласности образованих елемената, него оно почива сасвим испод, у систему који омогућава и равна њихово образовање. Али на основу чега се може говорити о јединствима и системима? Како утврдити да смо добро индивидуализовали дискурзивне скупине? Како, када смо на један прилично ризикантан начин, иза привидно несводљивог мноштва објеката, исказа, појмова и избора, у игру увели масу елемената који нису били ни мање бројни ни мање расути, и који су штавише били разновидни? Како, када смо све те елементе разврстали у четири различите групе, чији начин артикулације уопште није био одређен? И у ком смислу се може рећи да сви ти елементи, уочени иза објеката, исказа, појмова и стратегија дискурса, осигуравају егзистенцију скупина које није могуће индивидуализовати ништа више него дела или књиге?

1. Видели смо, и на то се несумњиво не треба враћати, да када се говори о неком систему образовања, онда се под тим не подразумева само да разновидни елементи (установе, технике, друштвене групе, перцептивне организације, односи између различитих дискурса) стоје једни поред других, коегзистирају или узајамно делују, него да се они, у сасвим одређеном облику, доводе у однос дискурзивном праксом. Али како стоји ствар са та четири система, или, тачније, са та четири сплета односа? Како они могу скупа одредити један јединствени систем образовања?



Тако је стога што на тај начин одређени различити нивои нису независни једни од других. Показали смо да стратешки избори не произлазе непосредно из неког погледа на свет или преовлађујућих интереса који би били својствени овом или оном говорном субјекту, него да је сама њихова могућност одређена тачком разилажења у игри појмова. Исто тако смо показали да се појмови не образују непосредно на приближној, мутној и живој основи идеја, него на основи облика коегзистенције међу исказима. Што се тиче модалитета исказивања, видели смо да су они били описани полазећи од положаја које субјекат заузима у односу на подручје објеката о коме говори. На тај начин, постоји један вертикални систем зависности: сви положаји субјекта, сви типови коегзистенције исказа и све дискурзивне стратегије нису подједнако могући, него су могући само они које допуштају претходни нивои. Пошто је, на пример, дат систем образовања који у XVIII веку уређује објекте природне историје (као индивидуалности које су носиоци својстава и по томе подложне класификацији; као структурни елементи подложни варијацији; као површи које су видљиве и подложне анализи; као континуирана и правилна поља разлика), онда су извесни модалитети исказивања искључени (на пример, одгонетање знакова), а други су имплицирани (на пример, опис према одређеном коду). Исто тако, пошто су дати различити положаји које говорни субјект може да заузима (као субјект који гледа без инструменталног посредовања, као субјект који из опажајног мноштва узима само елементе структуре, као субјект који те елементе преписује у кодирани речник, итд.), онда је један број коегзистенција међу исказима искључен (на пример, учено понављање оног већ реченог, или егзегетски коментар неког посвећеног текста), а друге су напротив могуће или обавезне (као укључивање потпуно или делимично аналогних исказа у оквиру неке класификацијске табеле). Нивои, дакле, нису слободни једни у односу на друге, и немају безграничну аутономију: од примарне диференцијације објеката до образовања дискурзивних стратегија, постоји цела једна хијерархија односа.

Али односи се такође успостављају и у супротном смеру. Нижи нивои нису независни од виших нивоа. Теоријски избори искључују или имплицирају, унутар исказа у којима се врше, образовање извесних појмова, тј. извесних облика коегзи-

стенције међу исказима: тако у текстовима физиократа нећемо наћи исте начине интеграције квантитативних података и мера као у анализама утилитариста. То уопште не значи да физиократско опредељење може да измени целину правила по којима се образују економски појмови у XVIII веку, али оно може да укључи или искључи ово или оно од тих правила, и да следствено томе доведе до појаве извесних појмова (као што је, на пример, појам чистог производа) који се нигде другде не појављују. Није теоријски избор тај који је одредио образовање појма, али га је он произвео посредством специфичних правила образовања појмова и игром његових односа са тим нивоима.

2. Ове системе образовања не треба узети као непокретне блокове, статичке облике који би се споља наметали дискурсу и једном за свагда одређивали његова својства и могућности. То нипошто нису присиле које би своје порекло имале у мишљењима људи или у игри њихових представа. Али то исто тако нису ни одређења која би, настала на нивоу установа, друштвених односа или економије, била потом силом преписана на површину дискурса. Као што смо већ нагласили, ови системи налазе се у самом дискурсу. Или, тачније (пошто се не ради о унутрашњости дискурса и ономе што би она могла садржавати, него о његовој специфичној егзистенцији и његовим условима), они се налазе на његовом рубу, на тој граници где се дефинишу специфична правила на основу којих он постоји као такав. Под системом образовања треба, дакле, разумети сложен скуп односа који функционишу као правило: он прописује оно што у некој дискурзивној пракси мора бити доведено у однос да би се она односила на овај или онај објекат, да би увела у игру овај или онај исказ, да би употребила овај или онај појам, да би организовала ову или ону стратегију. Одредити неки систем образовања у његовој индивидуалности значи, дакле, окарактерисати један дискурс или групу исказа правилношћу једне праксе.

Као скуп правила неке дискурзивне праксе, систем образовања није стран времену. Он све оно што се може појавити у неком вековном низу исказа не прибира у некој почетној тачки која би у исти мах била почетак, порекло, темељ, систем аксиома, и почев од које би се перипетије стварне историје само одвијале на сасвим нужан начин. Оно што он оцртава јесте си-

стем правила који је морао бити стављен у погон да би се преобразио неки објект, да би се појавио неки нови исказ, да би се елаборирао неки појам, био он преображен или однекуд уведен, да би се изменила нека стратегија, не престајући да припада том истом дискурсу. Он исто тако одржава систем правила који је морао бити стављен у погон да би нека промена у другим дискурсима (у другим праксама, установама, друштвеним односима, економским процесима) могла да се исказе унутар датог дискурса, образујући тако неки нови објект, побуђујући неку нову стратегију, стварајући простор за нове исказе или нове појмове. Једна дискурзивна творевина не игра, дакле, улогу лика који зауставља време и замрзава га за деценије или векове; она одређује једну правилност својствену временским процесима, поставља начело артикулације између једног низа дискурзивних догађаја и других низова догађаја, преображаја, мутација и процеса. Она није безвремени облик, него схема кореспонденције између више временских низова.

Ова покретљивост система образовања показује се на два начина. Најпре на нивоу елемената који су доведени у однос: они наине могу претрпети извештан број унутарњих мутација, које су укључене у дискурзивну праксу, не преиначујући општи облик њене правилности. Тако, током целог XIX века, кривично правосуђе, демографски притисак, потражња радне снаге, облици социјалне помоћи, статус и правни услови затварања непрестано се мењају, па ипак дискурзивна пракса психијатрије наставља да између тих елемената успоставља један исти скуп односа, и то на тај начин да систем очувава обележја своје индивидуалности, а унутар истих закона образовања појављују се нови објекти (нови типови индивидуа и нове класе понашања се сматрају патолошким), употребљавају се нови исказни модалитети (квантитативно бележење и статистички рачун), профилирају се нови појмови (као што су појмови дегенерације, перверзије, неурозе), и, наравно, могу настати нове теоријске творевине. Али и обрнуто, дискурзивне праксе модификују области које доводе у однос. Мада оне успостављају специфичне односе који могу да буду анализирани само у својој сопственој равни, ови односи немају своје учинке само у оквиру дискурса: они се такође уписују у елементе које артикулишу једне с другима. Болнички простор, на пример, није остао непромењен када га је једном клинички дискурс довео у

однос са лабораторијом: његово уређење, статус који у њему добија лекар, функција лекаревог прегледа, ниво анализе која се ту може извршити, нужно бивају преиначени.

3. Оно што описујемо као „систем образовања” не представља завршни степен дискурса, ако под тим разумемо текстове (или речи) какви се јављају са својим речником, синтаксом, логичком структуром или реторичком организацијом. Анализа остаје с ове стране тог појавног нивоа довршене конструкције: одређујући начела расподеле објеката у једном дискурсу, она не обухвата све њихове везе, њихову тананију структуру, нити њихове унутрашње подподеле. Тражећи закон расипања појмова, она не обухвата све процесе њихове разраде, нити све дедуктивне низове у којима се они могу јавити. Ако изучава исказне модалитете, она не ставља у питање ни стил ни повезаност реченица. Укратко, за њу коначно стање *текста* остаје само у знацима. Али, да се добро разумемо: ако остаје по страни у односу на ту крајњу творевину, она то не чини да би се окренула од оног систематичног и обелоданила „живи” неред покушаја, настојања, погрешака и поновних започињања.

У тој ствари, анализа дискурзивних творевина супротставља се многим уобичајеним описима. Уобичајено је заправо сматрати да дискурси и њихово систематско устројство јесу само крајње стање, последњи резултат једне дуготрајне обраде у којој су у игри језик и мишљење, искуство и категорије, доживљај и идеалне нужности, случајност догађаја и игра формалних принуда. Претпоставља се да иза видљивог прочеља система стоји богата неизвесност нереда, а испод танке површине дискурса цела маса једног делимично ћутљивог настајања: нешто „предсистематско”, које не спада у поредак система, и нешто „предискурзивно”, што припада једној битној немости. Дискурс и систем би се јављали – и то заједно – тек на гребену тог огромног масива. Међутим, оно што је овде анализирано нипошто нису коначна стања дискурса, него системи који омогућавају последње систематске облике. То су *прејиконачне правилности* у односу на које се коначно стање, далеко од тога да представља место рођења система, пре дефинише својим варијантама. Оно што иза довршеног система открива анализа творби није сам живот, живот који ври и није још обуздан, не-

го огромна густина систематичности, згуснут скуп многоструких односа. Штавише, мада ти односи нису сама потка текста, они нису по природи туђи дискурсу. Можемо и да их квалификујемо као „предискурзивне”, али под условом да прихватимо да је ово предискурзивно још увек нешто од дискурзивног, то јест да ови односи не спецификују неко мишљење, свест или скуп представа који би, накнадно и никад сасвим нужно, били преписивани у дискурс, него да они карактеришу извесне нивое дискурса, да одређују правила која он актуализује као особита пракса. Не настојимо, дакле, да пређемо од текста на мишљење, од брбљања на ћутњу, од спољашњег на унутрашње, од просторне расутости на чисту прибраност тренутка, од површне многострукости на дубоко јединство. Пребивамо у димензији дискурса.

---

## Исказ и архив

---

## 1. ОДРЕЂЕЊЕ ИСКАЗА

Претпостављам сада да је прихваћен ризик, и да су ради артикулације велике површи дискурса прихваћене те помало чудне и далеке фигуре које сам назвао дискурзивним творевинама; да су остављене по страни, нипошто не коначно већ привремено и из методских обзира, традиционалне јединице књиге и дела; да се као начело јединства више не узимају закони конструкције дискурса (са формалном организацијом која отуд произлази) или ситуацију говорног субјекта (са контекстом или психолошким језгром који је карактеришу); да се дискурс више не доводи у однос са првобитним тлом неког искуства, нити са априорном инстанцом неког сазнања, него да њега самог испитујемо у вези са правилима његовог образовања. Претпостављам да се прихватају та широка истраживања о систему појављивања објеката, о систему појављивања и расподеле исказних начина, размештаја и расутости појмова, развијања стратешких избора. Претпостављам спремност да се конструишу тако апстрактне и проблематичне јединице, уместо да буду прихваћене оне које су биле дате ако не са несумњивом очигледношћу оно бар са скоро опажајном присношћу.

Али о чему сам заправо до сада говорио? Шта је био предмет мога истраживања? Шта сам хтео да опишем? „Исказе” – истовремено у том дисконтинуитету који их ослобађа свих облика у којима су тако олако захватани, и у општем, неограниченом, привидно безобличном пољу дискурса. Али, уздржао сам се од давања претходних дефиниција исказа. Нисам покушавао да поступно изградим његову дефиницију да бих оправ-

дао наивност свога полазишта. Штавише – а то је нема сумње санкција за толику немарност – питам се нисам ли током пута променио смер, нисам ли првобитни обзор заменио једним другим истраживањем, да ли анализирајући „објекте”, „појмове” или пак „стратегije” још увек говорим о исказима, и да ли четири скупа правила, којима сам окарактерисао једну дискурзивну творевину, дефинишу доиста групе исказа. Најзад, уместо да постепено одредимо значење речи „дискурс”, верујем да сам умножио њене смислове: час је то опште подручје свих исказа, час група исказа која се може индивидуализовати, час правилима уређена делатност која се односи на извештај број исказа. И зар нисам ову реч „дискурс”, која би требало да је послужила као граница и оквир за термин „исказ”, варирао према томе како се премештала моја анализа или тачка њене примене, према томе колико сам губио из вида сам исказ?

Ево шта је према томе сада задатак: темељито се прихвати-ти дефиниције исказа. И видети да ли је она доиста на делу у претходним описима, да ли се у анализи дискурзивних творевина доиста ради о исказима.

У више наврата користио сам термин исказ било да бих говорио о „популацији исказа” (као да се радило о појединцима или појединачним догађајима), било да бих га (као што се део разликује од целине) супротставио оним целинама које би биле „дискурси”. На први поглед, исказ се појављује као један последњи елемент, неразложив, сам по себи издвојив и кадар да уђе у игру односа са другим њему сличним елементима. Тачка без површи, али која се може наћи у равни расподеле и у специфичним облицима груписања. Зрно које се појављује на површини једног ткива чије је оно конститутивни елемент. Атом дискурса.

И одмах се поставља проблем: ако је исказ доиста елементарна јединица дискурса, у чему се он састоји? Која су његова дистинктивна обележја? Које су његове границе? Да ли ова јединица јесте или није истоветна оној коју су логичари означили термином став, оној коју граматичари одређују као реченицу, или оној коју „аналитичари” настоје да одреде под називом *speech act*? Које место она заузима међу свим оним јединицама које је истраживање говора већ обелоданило, али чија је теоријска обрада врло често далеко од тога да буде довршена, пошто су проблеми које оне постављају толико тешки, пошто је у мно-го случајева тако тегобно разграничити их на строг начин?

Не мислим да је нужан и довољан услов да би било исказа присуство неке одређене ставне структуре, и да се о исказу може говорити сваки пут и само онда када постоји став. Можемо заправо имати два савршено различива исказа, који припадају веома различитим дискурзивним групацијама, тамо где налазимо само један став, који може имати само једну и исту вредност, који подлеже само једном и истом скупу закона конструкције и садржи исте могућности употребе. „Нико није чуо” и „Истина је да нико није чуо” су неразличиви с логичког гледишта и не могу се сматрати као два различита става. Али као искази, ове две формулације нису еквивалентне и заменљиве. Оне се не могу налазити на истом месту у равни дискурса, ни припадати сасвим истој групи исказа. Ако формулу „Нико није чуо” нађемо на почетку неког романа, онда надаље знамо да се ради о констатацији коју је направио било аутор било лик романа (гласно или у облику унутрашњег монолога). Ако нађемо формулацију „Истина је да нико није чуо”, онда може бити по среди само игра исказа који чине неки унутрашњи монолог, нему расправу, распру са самим собом, или одломак дијалога, скуп питања и одговора. У једном и другом случају, ради се о истој ставној структури, али о сасвим различитим исказним својствима. С друге стране, могући су сложени и удвостручени ставни облици, или пак фрагментарни и недовршени ставови тамо где се очигледно ради о простом, потпуном и самосталном исказу (чак и ако он чини део целог скупа других исказа): познат је пример израза „Садашњи краљ Француске је ћелав” (који са логичког становишта може бити анализиран само ако под видом једног јединог исказа препознамо два различита става, од којих сваки за себе може бити истинит или лажан), или пак примере ставова као што је став „Ја лажем”, који може бити истинит само у односу на тврдњу нижег нивоа. Критеријуми, који омогућавају да се одреди идентитет једног става, да се разликује више ставова иза јединства једне формулације, да се одреди његова самосталност или потпуност, не важе за опис особеног јединства једног исказа.

А реченица? Зар не треба прихватити еквиваленцију између реченице и исказа? Свуда где постоји граматички изводљива реченица можемо препознати постојање независног исказа. Али се, с друге стране, не може се говорити о исказу кад се испод саме реченице доспе до нивоа њених саставних делова.

Било би беспредметно приговарати против ове еквиваленције да извесни искази могу бити састављени, изван канонског облика субјект-свеза-предикат, од просте номиналне синтагме („Тај човек!“), од прилога („Савршено“), или од личне заменице („Ви!“). Јер и сами граматичари у таквим формулацијама виде независне реченице, иако су оне добијене низом преображаја почев од субјект-предикат обрасца. Штавише, они признају статус „прихватљивих“ реченица скуповима језичких елемената који нису били исправно срочени, под условом да се они могу протумачити; с друге стране, они признају статус граматичких реченица протумачивим скуповима, наравно уз услов да су они били исправно образовани. Уз једну тако широку – и у извесном смислу тако лабаву – дефиницију реченице, није јасно како се могу распознати реченице које не би били искази или исказе који не би били реченице.

Ипак, далеко смо од потпуне еквиваленције, и релативно је лако навести исказе који не би одговарали језичкој структури реченице. Када у некој граматичкој латинској нађемо низ речи поређаних у колону: *amo, amas, amat*, онда немамо посла са реченицом него са исказом различитих промена лица у индикативу презента глагола *amare*. Овај пример је можда споран. Можда ће неко рећи да се ту ради о обичној смицалици, и да је тај исказ једна елиптична, скраћена реченица, смештена у простор на један релативно неуобичајен начин, те да га треба читати као реченицу: „Презент индикатива глагола *amare* за прво лице је *amo*“, итд. Други примери су у сваком случају мање двосмислени: класификацијска табела ботаничких врста сачињена је од исказа а не од реченице (Линеове *Genera Plantarum* су књиге у целости од исказа, где се може запазити само мали број реченица); генеалогско стабло, књиговодствена књига, процена комерцијалних биланса су искази: где су ту реченице? Можемо ићи и даље: да ли једна једначина  $n$ -тог степена или алгебарска формула закона преламања светлости, треба да буду посматрани као искази: и ако они имају врло строг граматички карактер (пошто су састављене од симбола чији је смисао одређен правилима употребе а редослед уређен законима конструкције), не ради се о истим категоријама које дозвољавају да се у природном језику дефинише прихватљива или протумачива реченица. Најзад, графикон, кривуља раста, пирамида старосних узраста, груписање статистичке расподеле образују исказе. Реченице

којима они могу бити пропраћени представљају њихово тумачење или коментар, али нису њихов еквивалент: доказ за то је да би у доста случајева једино бесконачни број реченица могао бити еквивалентан свим елементима који су изричито формулисани у тој врсти исказа. Изгледа, дакле, да није могуће, у целини, дефинисати неки исказ граматичким обележјима реченице.

Преостаје још последња могућност: на први поглед, највероватнија од свих. Зар се не може рећи да постоји исказ свуда тамо где се може препознати и издвојити чин формулације, нешто као „*speech act*“, као тај „илокуторни“ чин о коме говоре енглески аналитичари? Разуме се да се ту нема у виду материјални чин који се састоји у говорењу (гласном или тихом) и у писању (руком или машином); нема се у виду ни намера појединца који говори (чињеница да он хоће да убеди, да жели да га послушају, да настоји да нађе решење неког проблема, или да жели да саопшти новости); исто тако, тиме се не означава ни евентуални резултат онога што је он рекао (да ли је некога убедио или је изазвао неповерење; да ли су га послушали и да ли су његова наређења била извршена; да ли је његова молба била услишена); ту се описује операција која је била извршена самом формулом, самом њеном појавом: обећање, наређење, указ, уговор, обавезивање, констатација. Илокуторни чин није оно што се одиграло пре самог момента исказа (у мисли аутора или у игри његових интенција); то није ни оно што се могло догодити после самог исказа, на његовом трагу и са последицама које је он изазвао, већ управо оно што се догодило самом чињеницом да је било исказа – и то управо тог (а не неког другог) исказа у сасвим одређеним околностима. Може се дакле претпоставити да су критеријуми за индивидуализацију исказа исти као и за одређење чинова формулације: сваки чин би се оваплотио у неком исказу и унутар сваког исказа би пребивао један од тих чинова. Они би постојали један по другоме и у строгој узајамности.

Ипак, став о таквој корелацији не може издржати проверу. И то стога што је често потребно више исказа да би се извршио један „*speech act*“: заклетва, молитва, уговор, обећање, доказ, најчешће захтевају извештајни број посебних формула или одвојених реченица: тешко би се свакој од њих оспоравао статус исказа позивајући се на то да су све оне прожете једним истим илокуторним чином. Можда ће се у том случају рећи да

сам чин није јединствен у целом низу исказа; и да у једној молитви има онолико ограничених и узастопно поређаних чинова молитве колико и молби формулисаних посебним исказима; а да у једном обећању има онолико обавезивања колико и делова које се могу индивидуализовати у одвојене исказе. Ипак, не можемо се задовољити тим одговором: прво зато што чин формулације не би више послужило за одређење исказа, него би, обрнуто, био њиме одређен – што управо и представља проблем и захтева критеријуме индивидуализације. Осим тога, извесни илокуторни чиновци могу се сматрати завршеним у свом посебном јединству само ако је више исказа артикулисано, и то сваки на одговарајућем месту. Ови чиновци су, дакле, сачињени низом или сумом ових исказа, њиховим нужним размештајем; не може се сматрати да су они у целости присутни и у најмањем од њих, да се са сваким од њих они обнављају. Ни овде се не би могао успоставити однос између скупа исказа и скупа илокуторних чиновца.

Када хоћемо да индивидуализујемо исказе, не можемо, дакле, без икакве резерве прихватити ниједан од модела позајмљених од граматике, логике или „анализе”. У сва три случаја уочавамо да су предложени критеријуми сувише бројни и сувише груби, да не остављају исказу цео његов опсег, и да се ако исказ понекад доиста добија описане облике и тачно им одговара, догађа такође да им он не одговара: има исказа без легитимне ставне структуре, има исказа и тамо где се не могу препознати реченице, има више исказа него издвојених „*speech act*”-ова. Као да је исказ сипкији, мање одређен, слабије структурисан, свеprisутнији него сви ти облици; као да су његова обележја малобројнија, и као да их је мање тешко саставити; али и као да самим тим он измиче свакој могућности описа. И то утолико пре што се тешко види на који ниво га треба сместити и на који начин му приступити. За све анализе које смо поменули он је увек само подлога, или случајна супстанца: у логичкој анализи, он је оно што „преостаје” када смо издвојили и одредили ставну структуру; за граматичку анализу, он је низ језичких елемената у коме се може препознати или не облик реченице; за анализу говорних чиновца, он се јавља као видљиво тело у коме се они манифестују. У односу на све те опшне приступе, он игра улогу резидуалног елемента, чисте и пуке чињенице, безначајног материјала.

Да ли напokon треба претпоставити да исказ не може имати властиту нарав и да не може бити адекватно одређен, уколико је у свим анализама језика он спољашња материја почев од које оне одређују свој предмет? Да ли треба претпоставити да је било који низ знакова, ликова, графизама или трагова – било каква да је њихова организација или вероватноћа – довољан да сачини неки исказ; и да је на граматички да каже да ли се ради или не о реченици, на логици да одреди да ли он садржи или не ставни облик, на анализи да прецизира који говорни чин га може прожимати? У том случају би требало претпоставити да постоји исказ чим има више поређаних знакова – а зашто не? – чим има и један једини знак. Праг исказа био би праг постојања знакова. Ипак, ни ту ствари нису тако просте, а смисао који треба дати изразу као што је „постојање знакова” захтева разјашњење. Шта се хоће рећи када се каже да има знакова, и да је довољно да има знакова па да има и исказа? Какав посебни статус дати овоме „има”?

Очигледно је да искази не постоје у смислу у коме постоји неки језик, а са њим и скуп знакова одређених њиховим опозитивним обележјима и њиховим правилима употребе; језик заправо никада није дат сам по себи и у целини; он би то могао да буде само на изведен начин и посредством једног описа који би га узео за свој предмет; знаци који чине његове елементе јесу облици који се намећу исказима и уређују их изнутра. Да нема исказа, језик не би постојао; али ниједан одређени исказ није неопходан да би језик постојао (увек можемо наместо било ког исказа претпоставити неки други исказ који ипак не би тиме преиначио језик). Језик постоји само као систем конструкције за могуће исказе; али с друге стране, он постоји само преко описа (мање или више исцрпног) добијеног на основу скупа стварних исказа. Језик и исказ нису на истом нивоу постојања; и не може се рећи да има исказа као што се каже да има језика. Но да ли је, онда, да би знаци једног језика чинили исказ, довољно да су они били произведени (артикулисани, нацртани, направљени, остављени као траг) на један или други начин, да су се појавили у једном тренутку времена и на једној тачки простора, да су им глас који их је изговорио и гест који их је начинио дали димензије једног материјалног постојања? Да ли слова азбуке, која сам насумице написао на листу хартије, као пример онога што није исказ, да ли оловна слова која се

користе за штампање књига – а не може се порицати њихова материјалност која има простор и запремину – да ли ти поређани, видљиви, покретљиви знаци разложно могу бити сматрани исказима?

Ипак, ако се погледа мало поближе, ова два примера (оловних слова и знакова које сам нашарао) не могу се сасвим упоредити. Ова шака штампаних слова која могу држати у руци, или пак слова која су назначена на тастатури писаће машине, не чини исказе: то су у најбољем случају средства којима се могу написати искази. С друге стране, шта су и какав лик образују ова слова која на листу хартије шарам насумице, како ми падају на памет, и да бих показао да она, у своме нeredу, не могу да образују исказ? Шта су, ако не могу да образују исказ? Шта су, ако не табела насумице изабраних слова, исказ азбучног низа по закону случаја? На исти начин, табела случајних бројева, коју понекад користи статистика, јесте низ нумеричких ознака које нису повезане никаквом синтактичком структуром. Па ипак, она је исказ: исказ скупа бројки добијених поступком који искључује све што би могло повећати вероватноћу узастопних исхода. Задржимо се још на нашем примеру: тастатура писаће машине није исказ; али исти тај низ слова А, Z, Е, R, T, наведен у неком дактилографском приручнику, јесте исказ алфabetског редоследа прихваћеног за француске писаће машине. Ево нас, дакле, пред једним бројем негативних последица. Није неопходна правилна језичка конструкција да би се образовао неки исказ (он може бити сачињен и од неког низа са минималном вероватноћом). Али, исто тако није довољно било какво материјално остварење језичких елемената, било каква појава знакова у времену и простору, да би се појавио и почео да постоји неки исказ. Исказ, дакле, не постоји на исти начин као језик (иако је састављен од знакова који се у својој индивидуалности могу одредити само унутар неког природног или вештачког језичког система), ни на исти начин као неки објекти који се могу опажати (иако он увек има извесну материјалност и увек се може ситуирати у просторно-временске координате).

Још није време да дамо одговор на опште питање о исказу, али већ сада се проблем може заокружити: исказ није јединица исте врсте као реченица, став, или говорни чин; он дакле не подлеже истим критеријима; али он није ни јединица каква би

могао бити неки материјални предмет који има своје границе и своју самосталност. Он је, у своме особеном начину бивања (ни сасвим језичком, ни искључиво материјалном) неопходан да би се могло рећи да ли постоји, или не, реченица, став, говорни чин, и да би се могло рећи да ли је реченица правилна (или прихватљива, или протумачива), да ли је став легитиман и добро образован, да ли је чин сагласан захтевима и да ли је доиста извршен. Не треба у исказу тражити велику или малу јединицу, јако или слабо структурисану, али ухваћену као и друге у логичку, граматичку или илокуторну везу. Пре него о једном исечку који се може направити на извесном нивоу анализе, овде се више ради о једној функцији која делује вертикално у односу на те различите јединице, и која омогућава да се поводом неког низа знакова утврди да ли су ове јединице присутне или нису. Исказ, дакле, није структура (тј. скуп односа међу променљивим елементима, омогућавајући тако један можда бесконачан број конкретних модела). Он је једна функција постојања која је својствена знацима и на основу које се, затим, анализом или интуицијом, може одлучити да ли они „имају смисла” или не, по којим правилима они једни за другима следе или се распоређују, чега су они знаци и какав чин се врши формулацијом (усменом или писменом). Не треба се, дакле, чудити што за исказ нисмо могли да нађемо структурне критеријуме јединства; то је тако зато што он себи и није јединица, већ функција, која пресеца подручје могућих структура и јединица, и која омогућава да се оне, са конкретним садржајима, појаве у времену и простору.

Сада треба описати ову функцију као такву, то јест у њеном вршењу, у њеним условима, у правилима која је контролишу и у пољу у коме се она остварују.



## 2. ИСКАЗНА ФУНКЦИЈА

Узалудно је дакле тражити исказ међу јединственим групама знакова. Исказ није ни синтагма, ни правило конструкције, ни канонски облик сукцесије и пермутације, оно што омогућава да постоје такви скупови знакова и дозвољава да се та правила или облици актуализују. Али ако омогућава њихово постојање, он то чини на особени начин који не треба бркати са постојањем знакова као елемената једног језика, нити са материјализованим постојањем оних обележја која заузимају део простора и трају дуже или краће време. Сада ваља испитати овај особени начин постојања, карактеристичан за цео низ знакова уколико је он исказан.

а) Узмимо пример знакова начињених или оцртаних у одређеном материјалу, и груписаних на начин који је произвољан или није, али свакако није граматички. Рецимо, тастатуру писаће машине или прегршт штампарских слова. Довољно је да дате знакове препишем на лист хартије (оним редоследом којим се нижу не образујући ниједну реч) па да они сачињавају исказ: исказ слова алфабета у редоследу који олакшава куцање, исказ случајне групе слова. Шта се догодило да би ту било исказа? Шта је ново у овом другом скупу у односу на први? Да ли је то удвостручавање, чињеница да је он копија? Без сумње није реч о томе, пошто све тастатуре писаћих машина копирају изванредан модел, али ипак нису због тога искази. Да ли је то интервенција субјекта? Тај одговор би био двоструко незадовољавајући, зато што није довољно да до понављања неког

нека дође захваљујући иницијативи неког појединца, па да се овај самим тим преобрази у исказ, и зато што свакако проблем није узрок или порекло удвостручавања, него особен однос између та два истоветна низа. Други низ заправо није исказ само стога што се може успоставити биунивоки однос сваког од његових елемената са првим низом (тај однос карактерише било чињеницу подвостручивања, ако се ради о пукој копији, било тачност исказа ако је управо пређен праг исказивања; али он не дозвољава да се одреди тај праг и сама чињеница исказа). Низ знакова ће постати исказ под условом да према „нечему другом” (што му може бити необично слично, и скоро истоветно као и у изабраном примеру) има специфичан однос који се тиче низа самог, а не његовог узорка или његових елемената.

Неко ће сигурно рећи да нема ничег загонетног у том односу, да је он напротив добро познат и непрестано анализиран: да се ради о односу означитеља према означеном, имена према ономе што оно означава, реченице према њеном смислу или става према његовом референту. Али ја верујем да се може показати да се однос исказа према ономе што је исказано не поклапа ни са једним од поменутих односа.

Чак и ако се своди на номинални израз („Брод!”), или лично име („Петре!”), исказ нема према ономе што исказује исти однос као име према ономе што оно означава или значи. Име може заузимати различита места у граматичким скуповима: његов смисао је одређен његовим правилима употребе (било да се ради о индивидуама које њиме могу бити ваљано означене или о синтаксичким структурама у које оно може правилно да се укључи); име се одређује својом могућношћу понављања. Исказ постоји изван сваке могућности да се поново појави, а његов однос према ономе што исказује није истоветан са скупом правила употребе. Овде се ради о особеном односу: чак и ако се ту поново појави истоветна формулација – то су доиста исте речи које се користе, то су суштински иста имена, то је у целини иста реченица – то није нужно исти исказ.

Однос између исказа и онога што он исказује исто тако не треба бркати са односом става према његовом референту. Знамо да логичари кажу да став као што је „Златна планина је у Калифорнији”, не може бити проверен зато што нема референта: стога његова негација није ни истинитија ни мање истинита него његова афирмација. Да ли на исти начин треба рећи

да се исказ не односи ни на шта ако став коме он даје постојање нема референта? Пре би требало тврдити обрнуто, и рећи не да одсуство референта повлачи са собом одсуство корелата исказа, већ да корелат исказа – оно на шта се он односи, што је њиме уведено у игру, не само оно што је речено, него и оно о чему он говори, његова „тема” – јесте оно што дозвољава да се каже да ли став има референт или га нема: он дозвољава да се о томе одлучи на коначан начин. Ако претпоставимо да се формулација „Златна планина је у Калифорнији” не налази у неком приручнику географије или путопису, него у неком роману или фикцији, тада ће моћи да јој се призна истинитост или лажност (зависно од тога да ли имагинарни свет на који се она односи дозвољава или не дозвољава једну такву геолошку или географску фантазију). Треба знати на шта се односи исказ, који је његов простор корелација, да би се могло рећи да ли један став има или нема референта. „Садашњи краљ Француске је ћелав” нема референта само уколико претпостављамо да се исказ односи на свет данашње историјске обавештености. Однос става према референту не може да служи као модел или закон за однос исказа према ономе што он исказује. Овај други однос не само да није у истој равни са првим, него се појављује као онај који му претходи.

Најзад, он се исто тако не поклапа са односом који може постојати између реченице и њеног смисла. Разлика између ова два облика односа јасно се показује у вези оних чувених реченица које, упркос својој савршено правилној граматичкој структури, немају смисла (као у случају: „Безбојне зелене идеје бесно спавају”). У ствари, рећи да једна оваква реченица нема смисла, претпоставља да је већ искључен извесан број могућности: узима се да се овде не ради о препричавању сна, да се не ради о песничком тексту, да се не ради о кодираној поруци или о говору неког ко је дрогиран, него управо о извесном типу исказа који на одређен начин треба да се односи на видљиву стварност. Тек унутар одређеног и добро утврђеног исказног односа може бити назначен однос реченице и њеног смисла. Штавише, ове реченице, чак и ако се узму у исказаној равни у којој оне немају смисла, као искази нису лишени корелација: прво оних које дозвољавају да кажемо, на пример, да идеје никада нису ни обојене ни безбојне, и да стога реченица нема смисла (а ове корелације се тичу једног вида стварности

у коме су идеје невидљиве, боје су дате погледу, итд.); с друге стране оних који поменути реченицу ~~чине~~ примером једног типа организације која је синтетички правилна али лишена смисла (а ове корелације се тичу равни језика, његових знакова и његових својстава). Упркос томе што може бити бесмислена, реченица се, утолико што је исказ, односи на нешто.

Како одредити овај однос који би карактерисао сам исказ, однос који је изгледа имплицитно представљен реченицом или ставом, и који се појављује као њихов предуслов? Како њега самог издвојити из тих односа смисла или истиносне вредности, са којима се он обично брка? Исказ, ма какав да је и ма колико једноставан био, нема за *корелат* неку индивидуу или појединачни објект, који би био означен неком речју у реченици: у случају исказа као што је „Златна планина је у Калифорнији”, *корелат* није та стварна или имагинарна, могућа или апсурдна творевина која је означена номиналним изразом који има улогу субјекта. Али *корелат* исказа није ни неко стање ствари или неки однос којим може да се провери став (у изабраном примеру, то би било просторно укључивање извесне планине у одређену област). Оно пак што може да се одреди као *корелат* исказа јесте један скуп подручја где такви објекти могу да се појаве или где такви односи могу бити назначени: то ће примерице бити подручје материјалих објеката који имају извесан број установљивих физичких својстава, опажљивих односа величине, или ће то напротив бити подручје фиктивних објеката, са произвољним својствима (чак и ако она имају извесну сталност и кохеренцију), без инстанце експерименталних или опажајних проверавања; то ће бити подручје објеката који постоје у истом тренутку и у истој временској равни у којој се формулише исказ, или ће пак то бити подручје објеката које припада једној сасвим другој садашњости – оној која је назначена и успостављена самим исказом, а не оној којој припада и сам исказ. Исказ нема наспрам себе (у некој врсти сучељености) *корелат* или одсуство *корелата*, као што став има референт (или га нема), као што лично име означава неку индивидуу (или не означава никога). Он је пре везан за један „референцијал”, који се нипошто не састоји од „ствари”, „чињеница” или „бића”, него од закона могућности, правила постојања објеката који су ту именовани, означени или описани, односа који су афирмисани или негирани. Референцијал исказа

за образује место, услов, поље појављивања, инстанцу диференцирања индивидуа или објеката, стања ствари и односа који су уведени у игру самим исказом. Он одређује могућности појављивања и разграничавања онога што реченици даје њен смисао, а ставу његову истиносну вредност. Тај скуп је оно што карактерише *исказни* ниво формулације, насупрот њеног граматичког и логичког нивоа. У односу на та различита подручја могућности, исказ од једне синтагме или низа симбола чини реченицу којој се може или не може приписати смисао, или став који може или не може добити истиносну вредност.

Видимо у сваком случају да опис тог исказног нивоа не може да се направи ни формалном анализом, ни семантичким испитивањем, ни верификацијом, већ анализом односа између исказа и простора диференцијације у којима он сам доводи до појаве разлика.

б) Исказ се, поред осталог, разликује од било каквог низа језичких елемената тиме што одржава одређени однос према субјекту. Однос чију нарав треба појаснити и који надасве треба разграничити од односа са којима би се он могао побркати.

Субјект исказа у ствари не треба свести на оне граматичке елементе у првом лицу који су присутни у реченици. Прво зато што субјект исказа није унутар језичке синтагме. Потом зато што исказ који не садржи прво лице ипак има субјект. Назад и надасве, сви искази који имају утврђени граматички облик (било у првом или у другом лицу), немају један исти тип односа са субјектом исказа. Иако се увиђа да тај однос није исти у исказима „Вече управо пада” и „Свака последица има узрок”. Што се тиче исказа типа „Дуго сам на спавање одлазио рано”, однос према субјекту није исти ако исказ чујемо током неког разговора или ако га прочитамо у првом ретку књиге под насловом *У трагању за издубљеним временом*.

Зар овај субјект изван реченице није напросто та стварна индивидуа која ју је срочила или написала? Знамо да нема знака без некога ко га производи или бар без нечега што је нека врста одашиљача. Да би низ знакова постојао, потребан је – на основу система узрочности – „аутор” или инстанца која производи. Али овај „аутор” није истоветан са субјектом исказа, а однос произвођења који он има према формулацији не поклапа се са односом који повезује субјект исказивања и оно што

он исказује. Немојмо узети сувише једноставан пример скупа знакова материјално направљених или исцртаних: њихово произвођење доиста имплицира аутора, па ипак ту нема ни исказа ни субјекта исказа. Да бисмо показали растављеност између одашиљача знакова и субјекта исказа, могли бисмо такође навести пример текста прочитаног од стране неке друге особе, или пример глумца који говори текст своје улоге. Али, то су гранични случајеви. Уопште узев, бар на први поглед, изгледа да субјект исказа јесте управо онај који је произвео његове различите елементе са интенцијом значења. Ипак, ствари нису тако просте. У случају романа знамо добро да је аутор формулације стварна индивидуа чије име се налази на корицама књиге (мада се још поставља проблем дијалогских елемената и реченица везаних за мисао лика романа; поставља се и проблем текстова објављених под псеудонимом: познате су све оне тешкоће које та удвајања праве тумачима, када они хоће све те формулације да припишу аутору текста, ономе што је он хтео да каже, ономе што је он мислио, укратко том великом, немом, неприметном и једноличном говору на који они сручују целу ту пирамиду различитих нивоа). Али поред тих инстанци формулације које нису истоветне са индивидуом – аутором, искази романа немају исти субјект зависно од тога да ли споља дају историјске и просторне оквире приче коју причају, да ли описују ствари онако како би их видела анонимна, невидљива и неутрална индивидуа магично помешана са ликовима фикције, или у некој врсти унутрашњег и непосредног проницања нуде говорну верзију онога што немо осећа неки лик романа. Ови искази – иако је њихов аутор исти, иако их он не приписује ником другом сем себи, иако он не зналази додатног преносника између онога што је он сам и текста који читамо – не претпостављају иста обележја за исказни субјект, не имплицирају исти однос између тог субјекта и онога што он исказује.

Можда ће неко рећи да тако често навођени пример романског текста нема доказну вредност, или пре да он ставља у питање саму суштину књижевности а не статус субјекта исказа уопште. Било би својство књижевности да је аутор ту одсутан, да се скрива, има заступнике, подваја се; из тог раздвајања не би требало закључивати да је субјект исказа по свему – природи, статусу, функцији, идентитету – разлучен од аутора

формулације. Ипак, овај размак се не ограничава само на књижевност. Он је апсолутно општи у мери у којој је субјект исказа одређена функција, али не нужно иста у случају сваког исказа; у мери у којој је то празна функција коју могу да испуне до извесне мере индиферентне индивидуе када формулишу исказе; у мери у којој једна иста индивидуа у низу исказа може узастопно да заузме различите положаје и да преузме улоге различитих субјеката. Узмимо пример математичке расправе. У реченици из предговора, у којој се објашњава зашто је та расправа написана, у каквим условима, каквим нерешеним проблемом се бави, из каквих педагошких разлога, какве методе користи, после каквих покушаја и неуспеха, положај исказног субјекта може бити заузет само од аутора или аутора формулације: услови индивидуализације субјекта су заправо врло строги, врло бројни и у овом случају допуштају само један могући субјект. Насупрот томе, ако у истој расправи наиђемо на став као што је „Две количине једнаке трећој количини међусобно су једнаке“, субјект исказа је апсолутно неутрални положај – равнодушан у односу на време, простор и прилике, истоветан у било ком језичком систему, начину писања или симболизације – који може заузети свака индивидуа да би тврдила један такав став. С друге стране, реченице типа „Већ је доказано да...“, да би могле бити исказане, садрже прецизне контекстуалне услове који нису били имплицирани претходном формулацијом: положај је тада фиксиран унутар подручја успостављеног коначним скупом исказа; он је локализован у низу исказаних догађаја који треба да су се већ збили; он је утврђен у једном доказном времену чији се претходни моменти никада не губе, и који стога не морају да буду изнова започети и истоветно поновљени да би изнова били учињени присутнима (довољна је једна назнака да би се они реактивирали у њиховом изворном важењу); он је одређен претходним постојањем извесног претходног броја ефективних операција које можда није извршила иста индивидуа (она која актуелно говори), али које (по праву) припадају исказном субјекту, стоје му на располагању и могу бити уведена у игру када су му потребна. Субјект једног таквог исказа биће одређен скупом тих средстава и тих могућности; и нећемо га описати као индивидуу која би реално могла извршити те операције, која би живела у времену без заборава и прекида, која би у хоризонту сво-

је свести интериоризовала цео један скуп истинитих ставова и која би у живој садашњости своје мисли садржавала њену могућу поновну појаву (то је код индивидуа у најбољем случају само психолошки и „доживљајни“ аспект њиховог положаја као исказних субјеката).

На исти начин би се могло описати који је специфични положај исказног субјекта у реченицама као што је „Називам правом сваки скуп тачака које...“, или као што је „Узмимо коначан скуп било којих елемената“. И у првом и у другом случају положај субјекта је везан за постојање једне операције истовремено одређене и актуелне; у једном и у другом случају субјект исказа је такође субјект операције (онај који утврђује дефиницију је такође онај који је исказује, онај који поставља постојање јесте у исто време онај који поставља исказ); и у једном и у другом случају, најзад, субјект овом операцијом и исказом који је отеловљује везује своје будуће исказе и операције (као исказни субјект, он прихвата тај исказ као свој властити закон). Ипак, постоји једна разлика. У првом случају оно што је исказано јесте једна језичка конвенција, конвенција о језику који треба да користи исказни субјект и унутар којег се он одређује: исказни субјект и оно што је исказано су, дакле, у истој равни (док за формалну анализу овакав исказ повлачи разликовања нивоа својствена мета-језику). У другом случају, напротив, исказни субјект чини да изван њега постоји објекат који припада једном већ одређеном подручју, чији су закони могућности већ артикулисани и чија својства претходе исказивању које их поставља. Малочас смо видели да положај исказног субјекта није увек истоветан када се ради о тврђењу истинитог става, а сада видимо да он такође није исти када у самом исказу треба извршити неку операцију.

Субјекат исказа не треба дакле схватити као истоветног аутору формулације. Ни супстанцијално, ни функционално. Он заправо није узрок, порекло или полазна тачка феномена каква је писмена или усмена артикулација реченице. Он исто тако није значењска интенција која, немо их антиципирајући, уређује речи као видљиво тело своје интуиције. Он није стално, непокретно и себи идентично жариште низа операција које би искази наизменично манифестовали на површини дискурса. Он је једно одређено и празно место које може бити ефективно попуњено различитим индивидуама. Али ово место – уме-

сто да буде одређено једном за свагда и да се такво какво је одржава током неког текста, књиге или дела у целини – мења се, или, тачније, јесте довољно променљиво да би могло било да истрајава кроз више реченица, истоветно само себи, било да се преиначава са сваком од њих. Оно је димензија која карактерише сваку формулацију као исказ. Оно је једна од црта које су својствене исказној функцији и допуштају да се она опише. Ако се један став, једна реченица, један скуп знакова могу назвати „исказом”, то дакле није стога што је ту једног дана био неко да их изговори или да негде остави њихов провизорни траг, него стога што може бити назначен положај субјекта. Описати једну формулацију као исказ не значи анализирати односе између аутора и онога што је он рекао (или хтео рећи, или рекао а да није хтео), него одредити положај који може и треба да заузме свака индивидуа да би била субјект исказа.

в) Треће обележје исказне функције: она не може да се врши без постојања једног придруженог подручја. То од исказа чини нешто друго и више од пуког збира знакова за чије постојање би био довољан само материјални ослонац – површина за уписивање, звучна супстанца, материјал који се може обликовати, отисак трага. Али то га исто тако и надасве разликује од реченице и става.

Узмимо један скуп речи или симбола. Да бисмо одлучили да ли они доиста сачињавају граматичку јединицу као што је реченица или логичку јединицу као што је став, нужно је и довољно одредити по којим правилима је он сачињен. „Јуче стигао Петар”;  $A + B = C + D$  чини један став, али не и  $A B C + = D$ . Већ сам увид у елементе и њихов распоред, с обзиром на природни или вештачки систем језика, омогућава да се направи разлика између онога што јесте и што није став, између онога што је реченица и онога што је пуко гомилање речи. Штавише, овај увид је довољан да се одреди којем типу граматичке структуре припада реченица у питању (потврдна реченица, реченица у прошлом времену, реченица са номиналним субјектом, итд.), или којем типу става одговара низ одређених знакова (еквиваленција два збира). У крајњем случају, може се замислити реченица или став који се одређује „сасвим сам”, без других који би му служили као контекст, без икаквог скупа

придружених реченица или ставова: то што би они у тим условима били некорисни не спречава могућност њиховог препознавања, чак и тако, у њиховој сингуларности.

Без сумње, овде се може изнети извештај број приговора. Може се, на пример, рећи да један став може бити установљен и индивидуализиран као такав тек под условом да се познаје систем аксиома којем се он потчињава: зар те дефиниције, та правила, те конвенције у писању не образују једно придружено поље које се не може одвојити од става (исто тако су граматичка правила, имплицитно на делу у компетенцији субјекта, нужна да би се могла препознати нека реченица или нека реченица извесног типа)? Ипак треба приметити да овај – актуелни или виртуелни – скуп није у истој равни као став или реченица, већ да се он тиче њихових елемената, њихове могуће повезаности и распореда. Он им није придружен, него га они претпостављају. Такође се може приговорити да многи (нетаутолошки) ставови не могу бити верификовани само на основу њихових правила конструкције, и да је нужно прибећи референту да би се одлучило да ли су они истинити или лажни: али истинит или лажан, став остаје став, а прибегавање референту није оно што одлучује да ли он јесте или није став. Исто је са реченицама: у доста случајева оне могу да произведу свој смисао само у односу на контекст (било да садрже „деиктичке” елементе који упућују на контекст; било да садрже „деиктичке” елементе који упућују на неку конкретну ситуацију; било да користе заменице у првом или другом лицу које означавају говорни субјект и његове саговорнике; било да се служе заменичким елементима или везницима који упућују на претходне или будуће реченице); али, то што њен смисао не може бити потпун, не спречава реченицу да буде граматички потпуна и самостална. Свакако, не знамо сасвим добро шта „хоће рећи” скуп речи као што је „То ћу вам рећи сутра”; у сваком случају, не може се датирати то сутра, нити се могу именовати саговорници, нити се може одгонетнути оно што треба да буде речено. Па ипак, ништа мање се не ради о једној савршено одређеној реченици, саобразној правилима конструкције француског језика. Могло би се најзад приговорити да је без контекста понекад тешко одредити структуру реченице („Мртав ли је, то никад нећу знати” може бити конструисано као „У случају да је он мртав, ја

никада нећу знати ту ствар”, или пак као „Ја никада нећу бити обавештен о његовој смрти”). Али ту се ради о једној двосмислености која се може савршено одредити, чије се истовремене могућности могу побројати, и која чини саставни део саме структуре реченице. Уопште се може рећи да нека реченица или неки став – чак и одвојени, одсечени од природног контекста који их осветљава, ослобођени или очишћени од свих елемената на које, имплицитно или не, могу упућивати – остају увек реченица или став, и увек је могуће препознати их као такве.

Насупрот томе, исказна функција не може да се врши у случају реченице или става у слободном стању, показујући тиме да она није пука конструкција претходно датих елемената. Да би било исказа није довољно рећи једну реченицу, није чак довољно рећи је у одређеном односу према пољу објеката или у одређеном односу према субјекту: да би било исказа, треба реченицу довести у однос са целим једним пратећим пољем. Или, тачније, пошто се ту не ради о једном додатном односу, који би био придодат другима, не може се изрећи реченица, не може се постићи да она постане исказ, а да се не стави у погон један побочни простор. Исказ увек има рубове настањене другим исказима. Ови рубови се разликују од онога што се обично подразумева под стварним или вербалним „контекстом”, то јест од скупа елемената ситуације или језика који мотивишу неку формулацију или одређују њен смисао. Они се од контекста разликују управо у мери у којој га чине могућим: контекстуални однос између једне реченице и реченица које је окружују није исти у случају романа или расправе о физици; он неће бити исти између неке формулације и објективне средине ако се ради о разговору или извештају о опиту. Учинак контекста може се одредити тек на основу једног општијег односа међу формулацијама, на основу читаве једне вербалне мреже. Ови рубови исто тако нису истоветни различитим текстовима и реченицама које субјект може имати на уму када говори. И ту су они шири од тог психолошког околиша. У извесној мери, они га одређују, јер према положају, статусу и улози једне формулације међу свим другима – према томе да ли се она уписује у поље књижевности или она треба да се расплине као необавезни говор, према томе да ли она представља саставни део неке приповести или неког доказа – начин присуства других исказа у свести субјекта неће бити исти; ни исти ниво, ни исти об-

лик језичког искуства, вербалног памћења, развоја оног већ реченог, нису стављени у погон у једном и другом случају. Психолошки одјек неке формулације издалека је одређен размештајем исказног поља.

Придружено поље, које неку реченицу или низ знакова чини исказом, и које им омогућава да имају одређен контекст и репрезентативни садржај, образује једну сложену потку. Оно је пре свега сачињено од низа других формулација унутар којих се исказ уписује и образује један елеменат (игра реплика које образују неки разговор, архитектуре неког доказа, ограничена својим премисама с једне стране и закључцима с друге стране, низ тврдњи које образују неку причу). Оно је такође сачињено од скупа формулација на које исказ (имплицитно или не) упућује, било да би их поновио, било да би их преиначио или прилагодио, било да би им се супротставио, или да би о њима са своје стране говорио. Нема исказа који на један или други начин не реактуализује друге исказе (ритуалне елементе у некој причи; већ прихваћене ставове у неком доказу; конвенционалне фразе у неком разговору). Оно је још сачињено скупом формулација чију каснију могућност исказ обезбеђује, и које могу доћи после њега као његова консеквенца, његова природна пратња или његова реплика (наређење не отвара исте исказне могућности као ставови аксиоматског система или почетак неке приче). Оно је најзад сачињено скупом формулација чији статус дели исказ у питању, међу којима он заузима место без обзира на линеарни поредак, са којима ће ишчезнути или бити вреднован, сачуван, посвећен или понуђен као могући објекат неком будућем дискурсу (неки исказ је неодојив од статуса који може добити као „књижевни” или као неважни говор који је вредан тек толико да одмах буде заборављен, или као заувек задобијена научна истина, или као пророчки говор итд.). Уопште се може рећи да нека секвенца језичких елемената јесте исказ само ако је укључена у исказно поље у коме се јавља као посебан елемент.

Исказ није непосредна пројекција једне одређене ситуације или скупа представа на план говора. Он није просто примена, од стране говорног субјекта, извесног броја језичких елемената и правила. Од самог почетка, и у самом свом корену, он се профилира у исказном пољу у коме има своје место и статус, што му отвара могуће односе са прошлошћу и евентуал-

ном будућношћу. Тако су сви искази спецификовани: нема исказа уопште, исказа слободног, неутралног и независног, него увек исказа који је део неког низа или скупа, који игра једну улогу међу другим, ослањајући се на њих и разликујући се од њих – он се увек укључује у неку исказну игру, у којој он има свој удео, ма колико он био мали или безначајан. Док су граматичкој конструкцији, да би се створила, потребни само елементи или правила, да би се у крајњем случају могло замислити језик (свакако вештачки) који би све у свему користио да се конструише само једна реченица, док са самом датом азбуке, правила конструкције и преображаја неког формалног система може савршено да се одреди први став тог језика, са исказом ствари не стоје тако. Нема исказа који не претпоставља друге исказе. Нема ниједног исказа који око себе не би имао поље коегзистенција, учинака низања и узастопности, распоред функција и улога. Ако се може говорити о једном исказу, онда се то може у мери у којој једна реченица (или став) фигурира у једној одређеној тачки, са одређеним положајем, у исказној игри која је превазилази.

На тој основи исказне коегзистенције, издвајају се, на аутономном и описивом нивоу, граматички односи између реченица, логички односи између ставова, метајезички односи између објект-језика и језика који описује његова правила, реторички односи између група (или елемената) реченице. Лако је, наравно, анализирати све те односе не узимајући за тему само исказно поље, то јест подручје коегзистенције у коме се врши исказна функција. Али они могу постојати и бити анализирани само у мери у којој су те реченице биле „исказане”, то јест у мери у којој се развијају у исказном пољу које им омогућава да следе једне другима, да се уређују, да коегзистирају, играју улоге једне у односу на друге. Далеко од тога да би се начело индивидуализације значењских скупова (значењских „атома”, минимума почев од кога има смисла), исказ је оно што смешта те значењске јединице у један простор у коме се оне умножавају и гомилају.

г) Најзад, да би једна секвенца језичких елемената могла бити сматрана и анализирана као исказ, потребно је да она испуни и четврти услов: она мора и материјално да постоји. Да ли би се могло говорити о исказу да га један глас није артикули-

сао, да једна површина није носила његове знаке, да се он није отеловио у неком чулном елементу и да он бар неколико тренутака није оставио трага у некој меморији или у неком простору? Да ли би се о исказу могло говорити као о идеалној и ћутљивој фигури? Исказ је увек дат кроз материјалну густину, чак и ако је она прикривена, чак и ако је она осуђена да ишчезне чим се појави. И не само да је исказу потребна ова материјалност, него му она није дата као додатак, када су сва његова одређења већ утврђена: она га једним делом сачињава. Састављена од истих речи, испуњена потпуно истим смислом, задржана у својој синктатичкој и семантичкој истоветности, једна реченица не чини исти исказ ако је артикулисана у току неког разговора или одштампана у неком роману, ако је била написана једног дана пре много векова или се поново јавља сада у усменој формулацији. Координате и материјални статус исказа саставни су део његових унутрашњих својстава. То је очигледно. Или скоро очигледно. Јер, чим на то мало више обратимо пажњу, ствари се замагљују, а проблеми се умножавају.

Наравно, у искушењу смо да кажемо да ако је исказ бар делимично карактерисан својим материјалним статусом, и ако је његов идентитет осетљив на преиначење тог статуса, онда исто то важи за реченице или ставове: материјалност знакова стварно није потпуно неважна граматички, или чак и логици. Познати су теоријски проблеми које логици поставља материјална сталност употребљених симбола. (Како одредити идентитет једног симбола у разним супстанцама у којима он може да се отелови и варијације облика које он допушта? Како га препознати и осигурати да је исти, ако треба да га одредимо као „једно конкретно физичко тело”?) Исто тако су добро познати проблеми које јој поставља сам појам следа симбола. (Шта значи претходити и следити? Доћи „пре” и „после”? У ком простору се смешта једна таква уређеност?) Још много познатији су односи материјалности и језика – улога писма и азбуке, чињеница да се ни иста синтакса ни исти речник не налазе на делу у писаном тексту и у разговору, у дневним новинама и у књизи, у писму и на плакату. Штавише, има низова речи који образују добро индивидуализоване и савршено прихватљиве реченице ако се оне налазе у великим насловима неких дневних новина, а који пак у току неког разговора никад не би могли да важе као реченица која има смисла. Ипак материјалност

у исказу игра много значајнију улогу: она није просто начело варијације, модификација мерила препознавања или одређење језичких подскупова. Она је конститутивна за сам исказ: потребно је да исказ има супстанцу, подлогу, место и датум. А када се ови услови преиначе, он сам мења идентитет. Одмах се јавља мноштво питања: да ли иста реченица, изговорена гласно и тихо, образује само један или више исказа? Када се неки текст учи напамет, да ли свако рецитовање представља један исказ, или треба сматрати да је то исти исказ који се понавља? Ако је једна реченица верно преведена на неки страни језик, да ли су то онда два различита исказа или само један? А у колективној рецитацији – молитви или лекцији – колико исказа треба рачунати? Како у свим тим многобројним приликама утврдити идентитет исказа?

Проблем је без сумње замагљен тиме што се ту често бркају различити нивои. Треба прво оставити на страну мноштво исказивања. Рећи ћемо да исказивање постоји сваки пут када је одаслат скуп знакова. Свака од тих артикулација има своју просторно-временску индивидуалност. Две особе могу у исто време рећи исту ствар, и пошто су оне две, имаћемо два одвојена исказивања. Један исти субјект може више пута да понови исту реченицу, и биће исто толико одвојених исказивања у времену. Исказивање је догађај који се не понавља; оно има једну ситуирану и датирану сингуларност која се не може свести. Та сингуларност ипак допушта одређен број константи – граматичких, семантичких, логичких – помоћу којих, неутрализацијом момента исказивања и координата које га индивидуализују, може да се препозна општи облик неке реченице, неког значења, неког става. Време и место исказивања, као и материјална подлога коју оно користи, постају бар добрим делом неважни, а оно што се издваја јесте један облик који је бескрајно поновљив, и који може да пружи прилику за најразличитија исказивања. А сам исказ не може бити сведен на тај чисти догађај исказивања, јер упркос својој материјалности он може бити поновљен: без тешкоћа ћемо рећи да једна иста реченица, изговорена од стране две особе у околностима које су ипак мало различите, чини само један исказ. Па ипак, он се не своди на граматички или логички облик, утолико што је више и друкчије од њега осетљив на разлике у материји, супстанци, времену и месту. Каква је, дакле, та материјалност својствена

исказу, која дозвољава извесне посебне типове понављања? Како се догађа да можемо говорити о истом исказу тамо где има више одвојених исказивања, док треба говорити о више исказа тамо где се могу препознати истоветни облици, структуре, правила конструкције, семантике интенције? Какав је дакле тај режим *поновљиве материјалности* који карактерише исказе?

Без сумње је то једна материјалност која је чулна, квалитативна, дата у облику боје, звука, чврстине, обележена истим просторно-временским координатама. Узмимо један прост пример: тест репродукован више пута, узастопна издања једне исте књиге, различити примерци истог тиража, не чине исто толико одвојених исказа. У свим издањима *Цвећа зла* (осим варијанти и забрањених текстова) налазимо исту игру исказа, мада ни слова, ни штампарска боја, ни хартија, ни размештај текста и знакова нису исти: цела текстура материјалности се променила. Али овде те „мале“ разлике нису довољне да би преиначиле идентитет исказа и од њега начиниле неки други: оне су све неутрализоване у општем елементу – материјалном, наравно, али такође и институционалном и економском – „књиге“. Једна књига, ма какав да је број њених примерака или издања, ма какве да су различите супстанце које се при том користе, јесте место тачних еквиваленција за исказе, инстанца њиховог понављања без промене идентитета. На овом обичном примеру се види да материјалност исказа уопште није одређена простором који заузима или датумом формулације, него пре статусом ствари или објекта. Статус никада није коначан, него је изменљив, релативан и стално подложен довођењу у питање: тако, на пример, добро знамо да за историчаре књижевности издање неке књиге о коме се старао сам аутор нема исти статус као постхумна издања, да искази ту имају посебну вредност, да они нису једна од манифестација истог скупа, да су они оно у односу на шта има и треба да има понављања. На исти начин, не може се рећи да постоји еквиваленција између текста једног устава, или тестаментa, или религиозног открочења, и свих рукописних или штампаних репродукција, које користе тачно исто писмо, исти стил слова и одговарајуће супстанце: с једне стране су сами искази, а с друге њихова репродукција. Исказ није идентичан са неким одломком материје, већ његов идентитет варира са сложеним режимом материјалних институција.



Јер један исказ може бити исти, руком исписан на листу хартије или објављен у некој књизи, усмено изговорен, одштампан на плакату или магнетофонски репродукован. Али када романсијер изговори неку реченицу у свакодневном животу, па је онда исту такву пренесе у рукопис на коме ради, приписујући је неком лику, или пуштајући да је изговори тај анонимни глас који се приписује аутору, не може се рећи да се у оба случаја ради о истом исказу. Режим материјалности коме нужно подлежу исказу припада, дакле, више поретку институција него потеку просторно-временске локализације; он више одређује *могућности поновног уписивања и преписивања* (али и прагове и границе) него ограничене и пропадљиве индивидуалности.

Идентитет неког исказа подлеже и једном другом скупу услова и граница: оних који су му наметнути скупом других исказа међу којима се налази, подручјем у коме се он може употребити или применити, његовом улогом и функцијама. Тврдња да је Земља округла, или да се врсте развијају, не представља исти исказ пре и после Коперника, или пре и после Дарвина. То не значи да је случају ових тако једноставних формулација измењен смисао речи. Оно што је измењено јесте однос ових тврдњи према другим ставовима, њихови услови употребе и понављања, поље искуства, могућих верификација, проблема које треба решити и са којима се они могу повезати. Реченица да „ снови остварују жеље”, може бити понављана кроз векове, али она нипошто није исти исказ код Платона или Фројда. Обрасци коришћења, правила употребе, констелације у којима они могу играти неку улогу, њихове стратешке могућности, представљају за исказе *поље стабилизације* које, упркос свим разликама у исказивању, омогућава да се они понове у своме идентитету. Али то исто поље такође може, поред најочигледнијих семантичких, граматичких или формалних идентитета, да одреди један праг почев од кога више нема еквиваленције већ треба признати појаву новог исказа. Но, несумњиво је могуће ићи још даље: може се сматрати да постоји само један исти исказ чак и тамо где пак речи, синтакса и сам језик нису идентични. Узмимо неки говор и његов симултани превод; узмимо неки научни текст на енглеском и његову француску верзију; узмимо неко обавештење у три ступца на три различита језика: у свим овим случајевима нема онолико исказа колико и језика,

него само један скуп исказа у различитим језичким облицима. Штавише, једна дата информација може бити пренесена другим речима, са упрошћеном синтаксом, или у одговарајућем коду; ако су информативни садржај и могућности употребе исти, може се рећи да је то и у једном и у другом случају исти исказ.

И овде се не ради о критеријуму индивидуализације исказа, него пре о његовом начелу варијације: он је час различнији него структуре реченице (а његов идентитет је тада тананији, много крхкији, лакше преиначив него идентитет неког семантичког или граматичког скупа), а час сталнији него та структура (а његов идентитет је тада шири, чвршћи, мање подложен варијацијама). Још више од тога: не само да тај идентитет исказа не може бити једном за свагда ситуиран у односу на идентитет реченице, него је он сам релативан и осцилира према употреби исказа и начину на који се са њиме поступа. Када користимо исказ да бисмо показали његову граматичку структуру, реторичку конфигурацију или његове конотације, онда је очигледно да се он не може сматрати идентичним у свом изворном језику и свом преводу. И с друге стране, ако хоћемо да он уђе у процедуру експерименталне верификације, онда изворни текст и његов превод представљају исти исказни скуп. Или, пак, на извесној лествици макроисторије, може се сматрати да једна тврдња као што је „Врсте се развијају”, образује исти израз код Дарвина и код Симпсона. На једном финијем нивоу и узимајући у обзир ограничења поља употребе („неодарвинизам” насупрот дарвиновском систему у ужем смислу), ради се о два различита исказа. Сталност исказа, одржавање његовог идентитета кроз посебне догађаје исказивања, његова подвостручења кроз идентитет облика, све је то функција *поља употребе* у које је он укључен.

Видимо да исказ не треба да буде третиран као догађај који би се збио у одређеном времену и на одређеном месту, и кога бисмо тек могли да призовемо – и издалека славимо – у једном чину сећања. Али исто тако видимо да он није ни идеални облик, који се увек може актуализовати у неком телу, у неком индиферентном скупу и под материјалним условима који нису важни. Сувише поновљив да би био потпуно везан за просторно-временске координате свог рођења (он је нешто друго од датума и места свог појављивања), сувише везан за оно што га

окружује и што му је подлога, да би био слободан као што је то чист облик (он је нешто друго до закон конституције који се односи на један скуп елемената), он је снабдевен извесном преиначивом тежином, тежином која је релативна спрема поља у које је он смештен, сталношћу која допушта различите употребе, временском постојаношћу која нема инерцију обичног трага и која не дрема на својој сопственој прошлости. Док исказивање може бити *ионово зайочешо* и *ионово евоцирано*, док облик (језички или логички) може бити *ионово актуализован*, исказу је својствено да може бити *ионовљен*: али увек у строго одређеним условима.

Ова поновљива материјалност, карактеристична за исказну функцију, чини исказ специфичним и парадоксалним објектом, али ипак објектом међу свим оним објектима које људи производе, рукују њима, користе их, преображавају, растављају и састављају, евентуално разарају. Уместо да буде једном за свагда речена ствар, изгубљена у прошлости као исход неке битке, геолошка катастрофа или смрт неког краља, исказ, у исто време док се помаља у својој материјалности, појављује се са једним статусом, улази у мреже, смешта се у поља употребе, нуди се преношењима и могућим преинакама, укључује се у операције или стратегије у којима се његов идентитет одржава или ишчезава. Тако исказ циркулише, служи, скрива се, дозвољава или спречава да се оствари нека жеља, служи или се противи интересима, улази у подручје оспоравања и борби, постаје темом присвајања или супарништва.

### 3. ОПИС ИСКАЗА

Фронт анализе је значајно померен. Хтео сам да се позабавим тим одређењем исказа које је на почетку било остављено по страни. Све се одвијало и било изложено као да је исказ био јединица коју је лако утврдити и чије могућности и законе груписања је само ваљало описати. Али, враћајући се сопственим трагом, схватио сам да не могу да одредим исказ као јединицу језичког типа (која је виша од фонема и речи, а нижа од текста), него да пре имам посла са исказном функцијом која уводи у игру разне јединице (оне понекад могу да се покlope са реченицама, понекад са ставовима, али су понекад сачињене од одломака реченица, од низова или табела знакова, од игре ставова или од еквивалентних формулација). А ова функција, уместо да даје „смисао” овим јединицама, доводи их у однос са пољем објеката; уместо да им даје субјект, отвара скуп могућих субјективних положаја; уместо да одреди њихове границе, смешта их у подручје координације и коегзистенције; уместо да одреди њихов идентитет, поставља их у један простор у коме се оне улажу, користе и понављају. Укратко, оно што је откривено није атомични исказ – са својим смисаоним учинцима, својим пореклом, својим границама и својом индивидуалношћу – него поље вршења исказне функције и услови под којим она омогућава појаву разних исказа (који могу бити, али не на нужан начин, граматичког или логичког реда). Али сада се налазим пред обавезом да одговорим на два питања: шта надаље треба разумети под почетно постављеним задатком описивања исказа? Како се ова теорија исказа може ускладити са анализом дискурзивних творевина, која је била скицирана без ње?

## А

1. Прво се треба побринути око утврђивања речника. Ако сваки скуп знакова стварно произведених у оквиру неког природног (или вештачког) језика, назовемо *вербалном перформансом*, или можда боље *језичком перформансом*, онда би се могао назвати *формулацијом* индивидуални (или колективни) чин који омогућава појаву те групе знакова у неком материјалу и у неком одређеном облику: формулација је догађај који се, бар у начелу, увек може сместити у просторно-временске координате, који може бити приписан неком аутору, и који евентуално може сам по себи представљати један специфични чин (енглески аналитичари говоре о „перформативном” чину). Јединице које граматика или логика може препознати у неком скупу знакова, назваћемо *реченицом*, односно *ставом*: ове јединице увек могу бити окарактерисане елементима који се ту јављају и правилима конструкције која их повезују. У односу на реченицу и став, питања порекла, времена, места и контекста, увек су само споредна. За њих је одлучно питање њихове исправности (макар само у облику „прихватљивости”). Начин постојања својствен том скупу знакова, назваћемо *исказом*: начин који му дозвољава да буде нешто друго него низ трагова, нешто друго него предмет направљен од стране неког људског бића. То је начин који му омогућава да буде у односу са једним подручјем објеката, да предвиди одређени положај за сваког могућег субјекта, да буде ситуиран у односу на друге вербалне перформансе, да најзад буде обдарен једном поновљивом материјалношћу. Што се тиче термина *дискурс*, који смо овде употребљавали и злоупотребљавали у врло различитим значењима, сада можемо разумети разлог његове двосмислености: он је на најопштији и најнеодређенији начин означавао скуп вербалних перформанси, оно што је произведено (евентуално све што је произведено) као скуп знакова. Под дискурсом се подразумевао и скуп чинова формулације, низ реченица и ставова. Најзад – и тај је смисао коначно био привилегован (са првим који му служи као хоризонт) – дискурс је конституисан скупом знаковних секвенци, уколико су они искази, то јест уколико им се могу приписати посебни начини постојања. И

ако успем да покажем, што ћу мало касније покушати, да је закон једног таквог низа управо оно што сам до сада називао *дискурзивном творевином*, ако успем да покажем да је она управо начело расипања и расподеле, не формулација, не реченица, не ставова, него исказа (у смислу који сам дао тој речи), термин дискурс моћи ће да буде утврђен: скуп исказа који спада у исти систем формулације. Тако ћу моћи да говорим о клиничком дискурсу, о економском дискурсу, о дискурсу природне историје, о психијатријском дискурсу.

Добро знам да ове дефиниције углавном не одговарају текућој употреби: лингвисти су навикли да речи дискурс дају један сасвим различит смисао, логичари и аналитичари другачије употребљавају термин исказ. Али ја немам намеру да овде на једно подручје – које би само на то чекало – пренесем једну игру појмова, један облик анализе, једну теорију који би били негде другде образовани; не намеравам да употребим један модел, примењујући га, са делотворношћу која му је својствена, на нове садржаје. Наравно, нећу да оспоравам вредност једног таквог модела, нити хоћу, чак и пре него што сам опробао, да ограничим његов домашај и да заповеднички одредим праг који он не би смео прећи. Хтео бих да покажем једну дескриптивну могућност, да назначим подручје коме припада, да одредим њене границе и њену аутономију. Ова дискурзивна могућност се ослања на друге, али не произлази из њих.

Посебно се види да анализа исказа не претендује да буде тотални, исцрпни опис „говора”, или „онога што је речено”. У густом ткиву вербалних перформанси, она се смешта на једном посебном нивоу који треба да буде издвојен од других и одређен у односу на њих. Она такође не заузима место логичке анализе ставова, граматичке анализе реченица, психолошке или контекстуалне анализе формулација: она представља друкчији начин приступања вербалним перформансама, разлагања њихове сложености, издвајања термина који се ту укрштају и утврђивање разних правилности којима су оне подвргнуте. Уводећи у игру исказ наспрам реченице или става, не настојимо да поново нађемо изгубљени тоталитет, нити васкрсавамо, као што нас на то позивају толике носталгије које неће да заћуте, пунину живе речи, богатство глагољења, дубоко јединство Логоса. Анализа исказа одговара једном спецификованом нивоу описа.

2. Исказ дакле није елементарна јединица која би била придодата или помешана са јединицама које описују граматика или логика. Он не може да буде издвојен на исти начин као реченица, став или чин формулације. Опис једног исказа не своди се на издвајање и карактеризовање једног хоризонталног сегмента, већ на одређивање услова у којима се вршила функција која је довела до постојања, и то специфичног постојања, једног низа знакова (који није нужно граматички или логички структуриран). Ово постојање се показује као нешто што је мање пуки траг, а више однос према подручју објеката; као нешто што је мање резултат једне акције или индивидуалне операције, а више игра могућих положаја за неки субјект; као нешто што је мање органски тоталитет, аутономан, затворен у себе и сам по себи обдарен смислом, а више као један елемент у пољу коегзистенције; као нешто што је мање неки пролазни догађај или непокретна ствар, а више једна поновљива материјалност. Опис исказа се обраћа, по једној у извесном смислу вертикалној димензији, условима постојања различитих значењских скупова. Отуд један парадокс: он не покушава да заобиђе вербалне перформансе, да би иза њих или испод њихове појавне површине открио неки скривени елемент, тајни смисао који је запретан у њима или се преко њих ћутке показује; па ипак, исказ није непосредно видљив и није дат на тако очит начин као граматичка или логичка структура (чак ни ако ова није потпуно јасна и ако ју је врло тешко расветлити). Исказ је у исти мах невидљив и нескривен.

Нескривен је, по дефиницији, зато што карактерише начине постојања својствене скупу стварно произведених знакова. Исказна анализа увек може да се односи само на речене ствари, на реченице које су биле стварно изречене или написане, на значењске елементе који су били забележени или артикулисани – и тачније на ону јединственост која их доводи до постојања, излаже погледу, читању, евентуалној реактивацији, хиљади употреба и могућих преображаја, међу другим стварима, али не као друге ствари. Она се тиче само остварених вербалних перформанси, пошто их анализира на нивоу њиховог постојања: она је опис речених ствари, управо као оних које су биле речене. Исказана анализа је, дакле, историјска анализа, али она која се држи по страни од сваког тумачења: у вези с реченим стварима она се не пита о ономе што оне скривају, што

је у њима и упркос њима речено, о нереченом које оне прекривају, о обиљу мисли, слика и фантазама који их настањују. Она се, напротив, пита о начину њиховог постојања, шта за њих значи то да су се оне манифестовале, да су оставиле трагове и да остају ту за неку евентуалну поновну употребу, да су се појавиле оне – и ништа друго на њиховом месту. Са те тачке гледишта, не признаје се латентни исказ: јер оно чему се обраћамо јесте очитост стварног говора.

То је став који је тешко заступати. Добро је знано – и то можда од кад људи уопште говоре – да су ствари често речене једне наместо других; да једна иста реченица може истовремено имати два различита значења; да један манифестни смисао, који свако без тешкоћа схвата, може скривати други, езотерички или пророчки, који ће открити тек тананије одгонетање или сам проток времена; да под видљивом формулацијом може владати нека друга, која њоме управља, подбада је, ремети, намеће јој своју артикулацију. Али ипак, ови учинци удвајања или подвајања, ово неречено које упркос свему бива речено, не погађају исказ, бар не онакав какав је овде био одређен. Полисемија – која дозвољава херменеутику и откривање неког другог смисла – тиче се реченице и семантичких поља које она отвара: један исти скуп знакова може бити прилика за више смислова и за више могућих конструкција; може дакле бити више испреплетаних или алтернативних значења, али на исказном постољу које остаје истоветно. Исто тако, потискивање једне вербалне перформансе другом, њихова узајамна замена или преплитање, представљају појаве које припадају нивоу формулације (чак и ако имају утицаја на језичке или логичке структуре). Али ово подвајање или ово потискивање не тичу се исказа, пошто је он начин постојања вербалне перформансе, онакве каква је остварена. Исказ не може бити посматран као кумулативни резултат или кристализација више плутајућих исказа, једва артикулисаних, који једни друге одбацују. Исказ није опседнут тајним присуством нереченог, скривених значења, потискивања. Обрнуто, начин на који ови скривени елементи функционишу и на који они могу бити установљени, зависи од самог исказног начина: добро знамо да „неречено”, „потиснуто”, ни по својој структури ни по својим учинцима, није исто када се ради о неком математичком исказу или о неком економском исказу, када се ради о аутобиографији или о препричавању сна.

Ипак, свим тим разним начинима *неречено̄*, који се могу уочити на основи исказног поља, несумњиво треба додати један *мањак*, који би уместо да је унутрашњи, био корелативан овом пољу и имао би улогу у одређивању самог његовог постојања. У условима јављања исказа може бити, и без сумње увек има, граница или празнина које кроје њихов референцијални оквир, обухватају и затварају групе коегзистенције, спречавају извесне облике употребе. Али, ни у његовом статусу ни у његовим учинцима, не треба бркати мањак карактеристичан за неку исказану правилност и значења запретана у ономе што је формулисано.

3. А иако исказ није скривен, то самим тим не значи да је он видљив. Он се не нуди опажању као очити носилац својих граница и својих обележја. Потребно је извесно преобраћање погледа и држања да би се он препознао и захватио у њему самом. Можда је он оно сувише познато које се непрестано скрива; можда је он нешто попут оних присних прозирности које, мада ништа не скривају у својој дубини, ипак нису самим тим дате у пуном смислу. Исказни ниво се оцртава у самој својој близини.

Томе има више разлога. Први је већ био поменут: исказ није јединица поред – изнад или испод – реченица или ставова. Он је увек уложен у јединице те врсте, или чак у секвенце знакова које се не повинују њиховим законима (какве су листе, насумични низови, табеле). Он карактерише не оно што је дато у њима, или начин на који су оне разграничене, него саму чињеницу да су оне дате и начин на који су дате. Он има ону скоро-невидљивост оног „има”, која се брише у самом оном о чему се може рећи: „има ове или оне ствари”.

Други разлог је у томе што значењска структура говора увек упућује на нешто друго. Објекти су ту означени, на субјект се ту упућује извесним бројем знакова, чак и ако он сам ту није присутан. Говор увек изгледа насељен другим, оним другде, удаљеним, далеким; он је издубљен одсутношћу. Зар он није место појављивања нечег другог од себе, и зар се у тој функцији његово властито постојање не расипа? А ако хоћемо да опишемо исказни ниво, треба узети у обзир само то постојање; пропитивати говор не у правцу на који упућује, него у димензији у којој се даје; занемарити његову моћ да означава, да именује, да показује, да учини појавним, да буде место

смисла или истине, и задржати се за узврат на моменту – који одмах очвршћује, бива ухваћен у игру означитеља и означеног – који одређује његово посебно и ограничено постојање. Ради се о томе да се при испитивању говора суспендује не само тачка гледишта означеног (на то смо данас већ навикли), него и тачка гледишта означитеља, да би се показала чињеница да и тамо и овде, у односу према подручјима објеката и могућих субјеката, у односу према другим формулацијама и евентуалним другим употребама, *има* говора.

И последњи разлог ове скоро-невидљивости исказа: њега претпостављају све друге анализе говора, а да га никада не осветљавају. Да би говор могао да буде узет као објекат, разложен на различне нивое, описан и анализиран, треба да постоји нека „исказна датост” која ће увек бити одређена и не бесконачна: анализа неког језика се увек врши на неком корпусу изговорених речи и текстова; тумачење и изношење на видело имплицитних значења почивају увек на одређеној групи реченица; логичка анализа неког система имплицира, у преписивању у формални језик, дати скуп ставова. Што се тиче исказног нивоа, он сваки пут бива неутрализован, било да се одређује као репрезентативни узрок који дозвољава да се издвоје бескрајно променљиве структуре, било да се избегава као пука појава иза које треба да се открије истина једног другог говора, било да важи као равнодушна супстанца која служи као подлога за формалне односе. То што је он сваки пут неопходан да би анализа била могућа, лишава га сваког значаја за саму анализу. Ако се томе дода да се сви ови описи могу извести само тако што и сами представљају коначне скупове исказа, онда ћемо у исти мах разумети зашто их исказно поље окружује са свих страна, зашто га се они не могу ослободити и зашто га они не могу узети непосредно за тему. Разматрати исказе саме по себи не значи тражити, с оне стране свих тих анализа и на једном дубљем нивоу, извесну тајну или корен говора које би оне испуштале. То значи покушати да се учини видљивом и доступном анализи та тако блиска прозирност која представља елемент њихове могућности.

Ни скривен ни видљив, исказни ниво је на граници говора: он није скуп обележја у њему, који би макар и на несистематски начин био доступан непосредном искуству. Али он исто тако није – иза говора – загонетни и ћутљиви остатак који овај

не преноси. Он одређује начин појављивања говора: његову периферију пре него његову унутрашњу организацију, његову површину пре него његов садржај. Али чињеница да се ова исказна површина може описати доказује да „датост“ говора није пуко пробијање неке темељне немошти, и да се речи, реченице, значења, тврдње, надовезивања ставова, не ослањају непосредно на првобитну ноћ једне ћутње, него да нагла појава неке реченице, бљесак смисла, одсечни гест означавања, увек избијају у подручју вршења исказне функције, да између говора какав се чита и чује, али већ и таквог какав се говори, и одсуства сваке формулације, нема гамизања свих једва речених ствари, свих суспрегнутих реченица, свих упола вербализованих мисли, тог бесконачног монолога чији се само неколики одломци помаљају, него пре свега – или у сваком случају пре њега (јер он зависи од њих) – услова под којима се врши исказна функција. То доказује такође да је узалудно тражити, с оне стране структуралних, формалних или интерпретативних анализа говора, једно подручје ослобођено сваке позитивности, у коме би могла да се размахне слобода субјекта, рад људског бића или отвореност једног трансценденталног посланства. Против лингвистичких метода или логичке анализе не треба износити приговоре као што су следећи: „Након што сте толико тога рекли о његовим правилима конструкције, шта да се ради са самим говором, у пунини његовог живог тела? Шта ћете са том слободом, или са тим смислом који претходи сваком значењу, без којег не би било индивидуа које се међусобно споразумевају у увек обнављаном раду говора? Зар не знате да чим се прекораче коначни системи који омогућавају бесконачност дискурса, али су неспособни да је утемеље и положе рачуна о њој, оно што налазимо јесте белег једне трансценденције или делање људског бића? Да ли знате да сте само описали неколико обележја једног говора чије су појављивање и начин бивања потпуно несводљиви на ваше анализе?“ Ове приговоре треба одбацити, јер ако је истина да постоји једна димензија која не припада ни логици ни лингвистици, она није самим тим обновљена трансценденција, ни поново отворени пут ка недоступном пореклу, мити то да људско биће ствара своја сопствена знања. Говор – у инстанци свога појављивања и свог начина бивања – то је исказ. Као такав, он је ствар једног описа који није ни трансценденталан ни антрополошки.

Исказна анализа не прописује лингвистичким или логичким анализама границу преко које би оне морале да одустану и признају своју немоћ. Она не обележава линију која затвара њихово подручје, него се развија у другом правцу који се са њима укршта. Ако је утврђена могућност исказне анализе, она треба да дозволи отклањање једне трансценденталне усмерености, коју извесни облик дискурса супротставља свим анализама у име бића тог говора и темеља из кога би он морао да вуче своје порекло.

## Б

Сада треба да се окренем другој групи питања: како тако одређени опис исказа може да се уклопи у анализу дискурзивних творевина, чија сам начела раније назначио? И обрнуто: у којој мери се може рећи да је анализа дискурзивних творевина заправо опис исказа, у смислу који сам управо дао тој речи? Важно је одговорити на ово питање, пошто у тој тачки треба да затвори свој круг подухват за који сам везан толике године, који сам развијао углавном насумице, али чији укупни профил сада покушавам да захватим, уз подешавања и исправљања многих грешака и неопрезности. Већ смо могли да видимо да ја не покушавам овде да изложим оно што сам раније хтео да урадим у овој или оној конкретной анализи, пројекат који сам имао на уму, препреке на које сам наишао, одустајања на која сам био приморан, мање или више задовољавајуће резултате које сам могао да постигнем. Не описујем стварну путању, да бих назначио шта је она морала бити и шта ће она од данас бити. Да бих одредио њену меру и утврдио њене захтеве, покушавам да разјасним саму могућност описа, коју сам користио не познајући добро њене принуде и изворе. Радије него да тражим шта сам рекао и шта сам могао рећи, трудим се да то што је чинило могућим оно што сам рекао покажем у правилности која му је својствена и којом сам лоше владао. Али, исто тако се види да овде не развијам неку теорију, у строгом и јаком смислу речи као дедукцију апстрактног модела применљивог на неодређено велики број емпиријских описа, полазећи од извесног броја аксиома. За једно тако здање, ако оно икада буде могуће, сигурно још није дошло време. Не изводим анализу

дискурзивних творевина из неког одређења исказа које би важило као основа. Исто тако не изводим природу исказа из онога што су дискурзивне творевине, какве су могле бити апстраховане на основу овог или оног описа. Покушавам да покажем како се може организовати, без пукотина, без противречности и унутрашње произвољности, једно подручје где су у питању искази, њихова начела груписања, велике историјске јединице које они могу образовати, и методе које омогућавају њихов опис. Не држим се праволинијског извођења, него радије концентричних кругова, крећући се час према оним више спољашњим, час према оним више унутрашњим. Полазећи од проблема дисконтинуитета у дискурсу и посебности исказа (централна тема), настојао сам да на периферији анализирам извесне загонетне облике груписања. Али, начела обједињавања која су ми се тада указала, и која нису ни граматичка, ни логичка, ни психолошка, и која се према томе не односе ни на реченице, ни на ставове, ни на представе, захтевала су да се вратим према центру, према проблему исказа, и да покушам да разјасним шта треба разумети под исказом. И сматраћу не да сам изградио један строг теоријски модел, него да сам ослободио једно кохерентно подручје описа, да сам, ако не утврдио његов образац, оно бар отворио и обезбедио његову могућност, ако сам могао да „затворим круг” и да покажем да је анализа дискурзивних творевина доиста центрирана на опис исказа у његовој специфичности. Укратко, ако сам могао да покажем да су управо димензије својствене исказу уведене у игру описом дискурзивних творевина. Тренутно се не ради о томе да се начелно *ушемељи* једна теорија – све док то евентуално не будем могао да учиним (не кријем да жалим што то још нисам успео) – ради се о томе да се *уштанови* једна могућност.

Испитујући исказ, открили смо једну функцију која се односи на скупове знакова, која се не поистовећује ни са граматичком „прихватљивошћу”, ни са логичком исправношћу, и која, да би се вршила, захтева референцијални оквир (који није ни нека чињеница, ни стање ствари, ни објект, него начело диференцијације), субјекта (не говорну свест, не аутора формулације, него положај који под извесним условима могу заузимати било које индивидуе), придружено поље (које није стварни контекст формулације, ситуација у којој је она артикулисана, него подручје коегзистенције за друге исказе), ма-

теријалност (која није само супстанца или подлога артикулације, него статус, правила преписивања, могућности употребе и поновне употребе). А оно што смо описали под називом дискурзивне творевине јесу, у строгом смислу, групе исказа. То јест, скупови вербалних перформанси, које међу собом нису повезане на нивоу *реченица* граматичким везама (синтаксичким или семантичким), нити на нивоу *ставова* логичким везама (формалне кохренције или појмовних повезаности), нити на нивоу *формулација* психолошким везама (било истоветношћу облика свести, сталношћу менталитета, или понављањем једног пројекта), него су повезани на нивоу *исказа*, што имплицира да се може одредити општи режим којем су подвргнути њихови објекти, облик расипања који правилно распоређује оно о чему они говоре, систем њихових референцијала; што имплицира да бива одређен општи режим коме су подвргнути различити начини исказивања, могућа расподела субјективних положаја, и систем који их одређује и прописује; што такође имплицира да бива одређен режим заједничким свим њиховим придруживим подручјима, облици сукцесије, истовремености и понављања за које су они сви способни, и систем који међусобно повезује сва та поља коегзистенције; што најзад имплицира да се може одредити општи режим којем је подвргнут статус тих исказа, начин на који су они институционализовани, прихваћени, употребљени, поново употребљени, међусобно комбиновани, начин на који они постају предмети присвајања, средства жеље или интереса, елементи неке стратегије. Описати исказе, описати исказну функцију чији су они носиоци, анализирати услове у којима се врши та функција, проћи разна подручја која она претпоставља и начин на који се она артикулишу, значи покушати изнети на видело оно што би се могло индивидуализовати као дискурзивна творевина. Можемо пак рећи, што значи рећи исту ствар у обрнутом смеру, да је дискурзивна творевина општи исказни систем коме је подвргнута једна група вербалних перформанси – систем који њу не уређује једини, пошто је она поред осталог, и у другим димензијама, подвргнута логичком, језичком и психолошком систему. Оно што је било одређено као „дискурзивна творевина” назначује општи план речених ствари на специфичном нивоу исказа. Четири правца њене анализе (образовање објекта, образовање појмова, образовање субјективних положаја, обра-

зовање стратешких избора) одговарају исто толиком броју подручја у којима се врши исказна функција. И ако су дискурзивне творевине слободне у односу на велике реторичке јединице текста или књиге, ако њихов закон није строгост једне дедуктивне архитектуре, ако се оне не поистовећују са делом неког аутора, то значи да оне уводе у игру исказни ниво са правилностима које га карактеришу, а не граматички ниво реченица, логички ниво ставова или психолошки ниво формулација.

Полазећи одатле, можемо изложити један број ставова који представљају срж свих ових анализа.

1. Може се рећи да издвајање дискурзивних творевина, независно од других могућих начела обједињавања, износи на видело специфични ниво исказа. Али се такође може рећи да опис исказа, и начина на који је организован исказни ниво, води индивидуализацији дискурзивних творевина. Оба поступка су једнако исправна и могу се преокренути. Анализа исказа и анализа творевина су утврђене корелативно. Када буде дошао тренутак да утемељимо теорију, биће потребно да се одреди један дедуктивни поредак.

2. Исказ припада дискурзивној творевини као што реченица припада тексту, а став дедуктивном скупу. Али док је правилност реченице одређена законима језика, а правилност става законима логике, правилност исказа је одређена самом дискурзивном творевином. Његова припадност и њен закон чине једну исту ствар. То није парадоксално, пошто се дискурзивна творевина карактерише не начелима конструкције него фактичком расутошћу, и пошто она за исказе није услов могућности него закон коегзистенције, и пошто искази заузврат нису међусобно заменљиви елементи него скупови које карактерише њихов начин постојања.

3. Сада можемо дати пуни смисао одређењу „дискурса“ које је раније било предложено. Дискурсом ћемо звати скуп исказа уколико они спадају у исту дискурзивну творевину. Он не образује неку бескрајно поновљиву реторичку или формалну јединицу, чија би се појава и употреба у историји могла утврдити (и евентуално објаснити). Он је сачињен од ограниченог

броја исказа за које се може одредити скуп услова постојања. Тако схваћени дискурс није идеални и безвремени облик који би, приде, имао и историју. Проблем, дакле, није у томе како и зашто је он могао да се појави и отелови управо у тој тачки времена, јер он је скроз-наскроз историчан – одломак историје, јединство и дисконтинуитет у самој историји, који пре поставља проблем својих властитих граница, својих прелома, преображаја, специфичних начина своје временитости, него што поставља проблем свог наглог избијања сред саучесништва времена.

4. Најзад, и оно што називамо „дискурзивном праксом“ може сада бити прецизирано. Њу не треба бркати са изражајним поступком којим нека индивидуа формулише неку идеју, жељу, слику, нити са рационалним поступком који може бити на делу у неком систему извођења, нити са „компетенцијом“ неког говорног субјекта, када овај конструише граматички исправне реченице. Она је скуп анонимних, историјских, у времену и простору увек одређених правила која дефинишу за одређено раздобље и за неку дату друштвену, економску, географску област, услове вршења исказне функције.

Сада ми остаје да мало проширим анализу и да, након што сам дискурзивне творевине довео у однос са исказима које они описују, истражујем у једном другом правцу, према споља, легитимну употребу ових појмова: шта се може открити помоћу њих, какво место они могу имати међу другим методама описивања, у којој мери они могу преиначити и прераспоредити подручје историје идеја. Али, пре него што извршим тај обрт и да бих га извео са што више сигурности, још мало ћу се задвижати на димензији коју сам управо истражио, и покушаћу да прецизирам шта захтева а шта искључује анализа исказног поља и творевина које га разделују.



#### 4. РЕТКОСТ, СПОЉАШЊОСТ, ГОМИЛАЊЕ

Исказна анализа узима у разматрање и учинак реткости. Највећим делом, анализа дискурса се одвија у двоструком знаку тоталитета и пунине. Показује се да различити текстови којима се бавимо упућују једни на друге, организују се у јединствену фигуру, сустичу се са установама и праксама, и носе значења која могу бити заједничка за читаво једно раздобље. Сваки разматрани елемент узет је као израз једног тоталитета коме припада и који га превазилази. Тако различитост речених ствари бива замењена једном врстом великог једнообразног текста, никада још артикулисаног, који по први пут износи на светло дана оно што су „људи хтели да кажу”, не само у својим речима и текстовима, својим дискурсима и списима, него и у установама, праксама, техникама и предметима које производе. У односу на тај имплицитни, суверени и заједнички „смисао”, искази се у својој пролиферацији појављују у преобилу, пошто сви они упућују на њега и пошто само он представља њихову истину: преобиле означитељских елемената у односу на то јединствено означено. Али, пошто овај почетни и завршни смисао глуво прати манифестне формулације, пошто се он скрива под оним што се показује и што он потајно удваја, то значи да сваки дискурс има моћ да каже нешто друго него што говори и да тако обухвата мноштва смислова: преобиле означеног у односу на један јединствени означитељ. Тако схваћен, дискурс је у исти мах и пунина и бескрајно богатство.

Анализа исказа и дискурзивних творевина отвара један савим супротан правац: она хоће да одреди начело према коме

су могли да се појаве сами значењски скупови који су били исказани. Она настоји да утврди закон реткости. Овај задатак има више аспеката:

– Он почива на начелу да никада није све речено. У односу на оно што би могло бити исказано у једном природном језику, у односу на неограничену комбинаторику језичких елемената, искази (било колико бројни били) су увек у мањку. У односу на граматику и расположиво богатство речника у неком раздобљу, у целини има релативно мало речених ствари. Треба дакле тражити начело проређивања или бар не-испуњавања поља могућих формулација које језик отвара. Дискурзивна творевина се појављује као начело раздеобе у преплитању дискурса и начело празнине у пољу језика

– Исказе изучавамо на граници која их одваја од онога што није речено, у инстанци у којој се они јављају искључујући све остале. Не ради се о томе да натерамо немост која их окружује да проговори нити да пронађемо све што у њима и крај њих ћути или је било ућуткано. Не ради се ни о томе да изучавамо препреке које су спречиле ово откриће, или суспрегле неку формулацију, потиснуле неки облик исказивања, неко несвесно значење или настајућу рационалност, него о томе да се одреди један ограничени систем присутности. Дискурзивна творевина није, дакле, један тоталитет у развоју, са својим сопственим динамизмом или својом посебном инерцијом, носећи са собом, у неформулисаном дискурсу, оно што више не каже, што још не каже, или му тренутно противречи. То није богато и тешко клијање, него распоред мањкавости, празнина, одсутности, граница, пресека

– Ипак, ова „искључивања” не везујемо за потискивања или репресију. Не претпостављамо да испод видљивих исказа остаје нешто скривено и запретено. Исказе анализирамо не као да се налазе наместо других исказа, који су пали испод линије могућег појављивања, него као да се увек налазе на свом сопственом месту. Премештамо их у простор који је потпуно изложен, и не садржи никаква удвостручења. Нема текста испод. Дакле, нема никаквог преобиле. Исказно подручје цело је на својој сопственој површини. Сваки исказ ту заузима место које само њему припада. Опис неког исказа не састоји се у томе да се пронађе којег нереченог он заузима место, ни како он може бити

сведен на неки ђутљиви и заједнички текст, напротив, које је јединствено место које он заузима, који прикључци у систему образовања омогућавају да се одреди његова локализација, како се он издваја у општој распрострањености исказа.

– Ова реткост исказа, мањкави и искидани облик исказног поља, чињеница да у целини мало ствари може бити речено, све то објашњава да искази нису, као ваздух који дишемо, једна бесконачна прозирност, него да су то ствари које се преносе и чувају, које имају вредност и које настојимо да присвојимо, које понављамо, репродукујемо и преображавамо, којима обезбеђујемо унапред утврђене токове и статус у установама, које удвостручујемо не само копирањем и превођењем него и егзегезом, коментаром и унутрашњом пролиферацијом смисла. Пошто су искази ретки, прикупљамо их у тоталитет који их обједињују, и умножавамо смислове који настајују сваког од њих.

За разлику од свих тумачења чије је само постојање могуће тек на основу стварне реткости исказа, али која их ипак превиђају, и насупрот томе за тему узимају компактно богатство онога што је речено, анализа дискурзивних творевина окреће се према самој овој реткости, и узима је изричито за предмет. Она настоји да одреди њен посебни систем, и самим тим разјашњава чињеницу да је ту уопште могло бити тумачења. Тумачити значи на одређени начин реаговати на исказну оскудност и надокнадити је умножавањем смисла, начин да се говори почев од ње и упркос њој. Анализирати неку дискурзивну творевину значи тражити закон те оскудности, одредити јој размере и специфичан облик. То значи, дакле, у извесном смислу одмерити „вредност” исказа. Вредност која није одређена њиховом истином, нити спутана присутношћу неког тајног садржаја, него која карактерише њихово место, њихову способност оптицаја и размене, њихову могућност преображаја, не само у економији дискурса већ уопште у располагању ретким изворима. Тако схваћен, дискурс престаје да буде оно што он јесте за егзегетски став – неисцрпна ризница из које се могу увек извући нова и непредвидљива богатства, провиђење које је увек говорило унапред и које ономе ко зна да слуша омогућује да чује ретроспективна пророчанства – и појављује се као једно добро (коначно, ограничено, пожељно, корисно) ко-

је има своја правила појављивања, али и своје услове присвајања и примене, добро које самим својим постојањем (а не просто својим „практичним применама”) поставља питање моћи, добро које по својој природи предмет борбе, и то политичке борбе.

Друга карактеристична црта: анализа узима исказе у систематском облику спољашњости. Обично је историјски опис речених ствари у целини прожет супротностју унутрашњости и спољашњости, и потпуно је одређен задатком да се од ове спољашњости – која би била само контингенција или пука материјална нужност, видљиво тело или непоуздани превод – врати ка битном језгру унутрашњости. Прихватити се историје онога што је речено тада значи обавити рад израза у другом смеру: вратити се од исказа који су сачувани током времена, и расути кроз простор, ка овој унутрашњој тајни која им претходи, у њима је похрањена и у њима (у сваком смислу речи) издана. Тако бива ослобођено језгро утемељујуће субјективности; субјективности која се увек повлачи у односу на манифестну историју и која испод догађаја налази једну другу историју, озбиљнију, тајнију, темељнију, ближу пореклу, јаче везану за крајњи хоризонт (и, следствено томе, ону која више влада свим својим одређењима). Ову другу историју, која тече испод историје, која је непрестано антиципира и бескрајно прибира прошлост, можемо да опишемо – на социолошки или психолошки начин – као развој менталитета; можемо јој дати филозофски статус у прибирању Логоса или телеологији ума; можемо најзад покушати да је прочистимо у проблематици трага, који би био, пре сваког говора, отварање уписивања и размак одложеног времена – увек се обнавља историјско-трансцендентална тема.

То је тема које исказна анализа покушава да се ослободи, да би исказе вратила њиховој чистој расутости; да би их анализирала у њиховој несумњиво парадоксалној спољашњости, пошто она не упућује ни на какав супротни облик унутрашњости; да би их разматрала у њиховом дисконтинуитету, а да при том не мора – путем отклона који их искључује и чини небитнима – да их везује за неко још темељније отварање или разлику; да би захватила само њихово проваљивање на месту и у времену када се оно догодило; да би пронашла њихову продорност догађаја. Без сумње, пре него о спољашњости, боље би

било говорити о „неутралности”. Али ова реч сувише упућује на суспендовање веровања, на брисање или стављање сваког постојања у заграде, док се у ствари ради о томе да се пронађе ова извансконост у којој се распоређују исказни догађаји у својој релативној реткости, у своме мањкавом суседству, у своме распрострањеном простору.

— Овај задатак претпоставља да поље исказа не буде описно као „превод” операције или процеса који се одвијају другде (у мислима људи, у њиховој свести или у њиховом несвесном, у сфери трансценденталне конституције), него да оно буде прихваћено у својој емпиријској скромности, као место догађаја, правилности, довођења у однос, одређених преиначења, систематских преображаја; укратко, да се са њим поступа не као са резултатом или трагом нечега другог, него као са практичним подручјем које је аутономно (иако зависно), и које се може описати на свом сопственом нивоу (иако га треба повезати и са нечим другим него што је оно).

— Он исто тако претпоставља да ово исказно подручје не буде упућено ни на индивидуалног субјекта, ни на нешто попут колективне свести, ни на неку трансценденталну субјективност, него да буде описано као анонимно поље чија конфигурација одређује могуће место говорних субјеката. Више не треба ситуирати исказе у односу на неку суверену субјективност, него препознати у разним облицима говорне субјективности учинке својствене исказном пољу.

— Он, следствено томе, претпоставља да се у својим преображајима, у својим узастопним низовима, у својим изведеницама, поље исказа не покоравља временитости свести као својом нужном моделу. Не треба се надати — барем не на овом нивоу и облику описа — да се може написати једна историја речених ствари која би била, с пуним правом, истовремено по својем облику, својој правилности и својој природи, историја једне индивидуалне или анонимне свести, једног пројекта, система интенција, скупа усмерености. Време исказа није превод мрачног времена мисли у видљиву хронологију.

Анализа исказа врши се, дакле, без упућивања на *cogito*. Она не поставља питање онога ко говори, ко се показује или се скрива у ономе што каже, ко узимајући реч остварује своју су-

верену слободу, или који се и не знајући покоравља присилама које слабо сагледава. Она се у ствари смешта на ниво оног „каже се”, а под тим не треба подразумевати неку врсту општег мњења, колективне представе која би се наметала свакој индивидуи, нити неки велики безимени глас који би нужно говорио кроз дискурс свакога, него скуп речених ствари, односа, правилности и преображаја који могу да се посматрају, подручја чији извесни облици и укрштања указују на посебно место говорног субјекта и могу да добију име неког аутора. „Било ко говори”, али оно што он каже, не каже било откуд. Он је нужно ухваћен у игру једне спољашњости.

Трећа црта исказне анализе: она се обраћа специфичним облицима гомилања, који не могу да се поистовете ни са поунутрењем у облику сећања, ни са равнодушном тотализацијом докумената. Обично, када се анализирају већ остварени дискурси, они се посматрају као да су обележени битном инерцијом: сачувао их је случај, или старање људи и илузије које су они могли да имају о вредности и бесмртном достојанству њихових речи. Али они тада нису ништа друго до наслагани графизми, прекривени прашином библиотека, спавајући сном према коме су непрестано клизили од тренутка када су изговорени, од када су били заборављени и од када се њихов видљиви учинак изгубио у времену. У најбољем случају они могу неком срећом бити обновљени у поновним сусретима приликом читања; у најбољем случају они се ту могу испоставити као носиоци обележја која упућују на инстанцу њиховог исказивања; у најбољем случају, када су ова обележја једном одгонетнута, она могу, неком врстом памћења које прелази време, ослободити значења, мисли, жеље, запретане фантазме. Ова четири термина: читање — траг — одгонетање — памћење (независно од тога коме од њих дајемо предност, и независно од тога какав метафорички опсег му дајемо, који му дозвољава да покрије остала три), одређују систем који обично дозвољава да се прошири дискурс отме својој инерцији, и да бар на тренутак поново пронађе нешто од своје изгубљене живости.

Међутим, оно што је својствено и исказној анализи, није да буди текстове из њиховог садашњег сна, да би поново пронашла, на основу још читљивих белега на њиховој површини, блесак њиховог рођења. Ради се, напротив, о томе да се они прате дуж њиховог сневања, или још пре да се отклоне средне

теме сневана, заборав, изгубљеног порекла, и да се истражи који начин постојања може карактерисати исказе, независно од њиховог исказивања у густини времена, у коме претражавају, бивају сачувани, реактивирани или употребљени, или такође бивају – али не по неком изворном посланству – заборављени, евентуално чак уништени.

– Ова анализа претпоставља да искази буду посматрани у *ипреосијању* које им је својствено и које није увек могућа актуелизација враћања на протекли догађај формулације. Рећи да искази преостају не значи рећи да остају у пољу памћења или да се може поново наћи оно што су они хтели рећи, него то да су они сачувани захваљујући извесном броју материјалних ослонаца и техника (од којих је књига, разуме се, само један од примера), извесном типу установа (међу многим другим, и библиотеци), и извесним статусним модалитетима (који нису исти када се ради о религиозном тексту, правном правилу или научној истини). То такође значи да су они уложени у технике које их примењују, у праксе које из њих произлазе, у друштвене односе који се кроз њих успостављају или преиначују. То најзад значи да, након што су речене, ствари немају исти начин постојања, исти систем односа са оним што их окружује, исте обрасце употребе, исте могућности преображаја. Далеко од тога да би то одржавање кроз време било случајни или срећни продужетак једног постојања осуђеног да прође са тренутком, преостајање са пуним правом припада исказу. Заборав и уништење су на неки начин само нулта тачка преостајања. И на основи коју оно успоставља, могу се развити игре памћења и сећања.

– Ова анализа такође претпоставља да се са исказима поступа према облику *збројивости* који је за њих специфичан. Диста, типови груписања узастопних исказа нису свуда исти, и никад се не одвијају пуким нагомилавањем или ређањем узастопних елемената. Математички искази се међу собом не збрајају као религиозни текстови или правосудна акта (они сви имају специфичан начин састављања, поништавања, искључивања, употпуњавања, образовања мање или више неразложивих група са особеним својствима). Осим тога, ови облици збројивости нису дати једном за свагда за одређену категорију исказа: медицинска посматрања данас образују један корпус који се не покоравља истим законима композиције као збирка слу-

чајева у медицини 18. века; модерна математика не гомила своје исказе по истом обрасцу као Еуклидова геометрија.

– Исказна анализа претпоставља, најзад, да се у обзир узму појаве *ипреосијности*. Сваки исказ носи са собом једно поље претходних елемената, у односу на које се ситуира, али које може да се реорганизује и поново распореди према новим односима. Он успоставља своју прошлост, одређује у ономе што му претходи своје сопствено порекло, преудешава оно што га чини могућим или нужним, искључује оно што је неспојиво са њим. Он ту исказну прошлост поставља као стечену истину, као догађај који се збио, као облик који се може преиначити, као материју коју треба преобразити, као предмет о коме се може говорити итд. У односу на све те могућности повратности, памћење и заборав, поновно налажење смисла или његово потискивање, далеко од тога да буду темељни закони, јесу само посебни ликови.

Опис исказа и дискурзивних творевина треба, дакле, да се ослободи тако честе и упорне слике повратка. Он не настоји да се с оне стране времена које би било само пад, латенција, заборав, прекривеност или лутање, врати на онај утемељујући тренутак, у коме реч још није била увучена ни у какву материјалност, није била предата никаквом претражавању, и где се она држала у неодраженој димензији отворености. Он не покушава да за оно већ речено установи парадоксални тренутак другог рођења, не призива праскзорје које се управо поново помаља. Он, напротив, исказе узима у густини гомилања у коју су ухваћени и коју ипак непрестано преиначују, узнемиравају, потресају и понекад уништавају.

Описати скуп исказа не као затворени и преобилни тоталитет неког значења, него као непотпуни и растрзани лик; описати скуп исказа не у односу на унутрашњост неке интенције, мисли или субјекта, него с обзиром на расутоост једне спољашњости; описати скуп исказа, не да би се пронашао тренутак или траг порекла, него специфични облици гомилања – све то сигурно не значи изнети на видело неко тумачење, открити темељ, ослободити конститутивне чинове, одлучити о некој рационалности, или проћи кроз неку телеологију. То значи установити оно што бих ја радо назвао *ипозицијивитетом*. Анализирати дискурзивну творевину значи третирати скуп вербалних

перформанси на нивоу исказа и облика позитивитета који их карактерише, или, краће, одредити тип позитивитета неког дискурса. Ако, замењујући трагање за тоталитетом анализом реткости, замењујући тему трансценденталног утемељења описом односа спољашњости, трагање за пореклом анализом гомилања, бивамо позитивистом, онда сам ја један срећни позитивиста, и лако ћу се са тим сложити. Самим тим, нимало ми не смета што сам више пута (помало насумице) употребио термин позитивитет да бих издалека сзначио клупко које сам настојао да расплетем.

## 5. ИСТОРИЈСКО *A PRIORI* И АРХИВ

Позитивитет дискурса – као што је дискурс природне историје, политичке економије, или клиничке медицине – карактерише његово јединство кроз време, и то с оне стране индивидуалних дела, књига и текстова. Ово јединство свакако не омогућава да се одлучи ко је говорио истину, ко је расуђивао строго, ко се најбоље слагао са својим сопственим постулатима: Лине или Бифон, Кене или Тирго, Брусе или Биша. Оно такође не омогућава да се каже које од ових дела је било ближе својој првобитној или крајњој намени, које од њих би најрадикалније формулисало општи пројект једне науке. Али оно омогућава да се покаже мера у којој су Бифон и Лине (или Тирго и Кене, Брусе и Биша) говорили о „истој ствари”, смештајући се у „исту раван” или на „исто растојање”, развијајући „исто појмовно поље”, сучељавајући се на „истом бојном пољу”. И обрнуто, оно показује зашто се не може рећи да Дарвин говори о истој ствари као и Дидро, да Ленек наставља Ван Свитена, или Џивонс (Jevons) одговара физиократима. Оно дефинише један ограничени простор комуникације. То је релативно сужен простор, пошто је далеко од тога да има ширину једне науке у целини њеног историјског развоја, од њеног најдаљег порекла до њене актуелне тачке довршења, али је то простор ипак шири од игре утицаја који је могао да врши један аутор на другога, или шири од подручја експлицитних полемика. Различита дела, разноразне књиге, цела та маса текстова који припадају једној истој дискурзивној творевини – и толики аутори који се познају и не познају, који се критикују, једни друге побијају, једни од

других отимају, сусрећу се и без свога знања и упорно укрштају своје посебне дискурсе у потку којом уопште не владају, чију ширину слабо одмеравају – сви ти различити ликови и индивидуалности не комуницирају само логичком повезаношћу својих ставова, нити понављањем тема, нити упорношћу неког значења добијеног предајом, заборављеног и поново откривеног. Они комуницирају обликом позитивитета свога дискурса. Или, тачније, овај облик позитивитета (и услови вршења исказне функције) одређује поље у коме евентуално могу да се развију формалне истоветности, тематски континуитети, преносења појмова, полемичке игре. Тако позитивитет игра улогу онога што би се могло назвати *историјским айриоријем*.

Стављене напоредо, ове две речи делују помало нападно. Њима хоћу да означим једно *a priori* које би било не услов важења судова него услов стварности исказа. Није реч о томе да се знаје оно што би могло учинити легитимном неку тврдњу, него да се издвоје услови појаве исказа, закон њихове егзистенције, специфични облик њиховог начина бивствовања, начела према којима они опстају, преображавају се и ишчезавају. Не *a priori* истине које би могле и никада не бити исказане, нити стварно дате у искуству, него једна историја која је дата, пошто је она историја збиља речених ствари. Разлог за употребу тог помало варварског израза јесте што ово *a priori* треба да положи рачуна о исказима у њиховој расутости, у свим напуклинама отвореним њиховом некохеренцијом, у њиховом преплитању и узајамном замењивању, у њиховој истовремености која се не може објединити и њиховом следу који се не може дедуковати. Укратко, оно треба да положи рачуна о чињеници да дискурс нема само смисао или истинитост, већ и историју, и то специфичну историју која га не своди на законе неког туђег развитка. Оно треба да покаже, на пример, да историја граматике није пројекција, у поље говора и његових проблема, једне историје која би била, уопште говорећи, историја ума или менталитета, и у сваком случају историје коју би она делила са медицином, механиком или теологијом. Већ се ту ради о једном типу историје – облику расутости у времену, начину слеђења, стабилности и реактивације, брзини одвијања или обртања – који јој је својствен, чак и ако она није без односа са другим типовима историје. Штавише, ово *a priori* не измиче историчности: оно не представља безвремену структуру, из-

над догађаја и на неком непокретном небу. Оно се дефинише као скуп правила која карактеришу неку дискурзивну праксу, а ова правила не намећу се споља елементима које доводе у однос. Она припадају ономе што повезују. А ако се она не преиначују са најбезначајнијим од елемената, она их преиначују, и преображавају се са њима на извесним критичним праговима. *A priori* позитивитета није само систем временске расутости, него је и само скуп подложен преображајима.

Насупрот формалним *a priori*, чија се јурисдикција простира без контингенције, историјско *a priori* је чисто емпиријски лик. Али с друге стране, пошто он омогућава да се дискурси захвате у законитости њиховог збиљског настајања, оно треба да може да разјасни чињеницу да неки одређени дискурс, у одређеном тренутку, може да прихвати и стави у погон, или напротив да искључи, заборави или превиди, ову или ону одређену формалну структуру. Оно не може да положи рачуна (помоћу нечега као што је психолошка или културна генеза) о формалним *a priori*. Али оно омогућава да се разуме како формални *a priori* могу имати у историји тачке спајања, места укључења, провале или појављивања, области или поводе за оделотворење, и да се разуме како та историја може да не буде ни апсолутно спољашња контингенција, ни нужност облика који развија своју сопствену дијалектику, него специфична правилност. Дакле, не би било ништа згодније, али и ништа нетачније, но да се ово историјско *a priori* схвати као формално *a priori* које би приде имало историју: големи непокретни и празни лик који би једног дана израћао на површину времена, који би над мишљу људи успостављао тиранију којој нико не може умаћи, и који би потом намах ишчезавао без икакве претходне најаве – синкопирано трансцендентално, игра треперећих облика. Формално и историјско *a priori* нису ни у истој равни нити су исте нарави: ако се укрштају, то значи да се налазе у две различите димензије.

Област исказа тако артикулисана према историјском *a priori*, тако обележена различитим типовима позитивитета, и уређена различитим дискурзивним творевинама, више нема изглед монотоне и бескрајно продужене равни, који сам јој давао на почетку, када сам говорио о „површи дискурса”. Она такође више не изгледа као инертни, плошни и неутрални елемент, на коме се помалају, ношени својим током или неком

мрачном динамиком, теме, идеје, појмови, сазнања. Сада имамо посла са сложенем запремином, у којој се диференцирају разнородна подручја, и где се према специфичним правилима развијају делатности које се не могу једна другој надредити. Уместо да гледамо како се у великој митској књизи историје нижу речи које у видљиве знаке преводе мисли настале раније и на друпом месту, овде се у густини дискурзивне праксе ради о системима који успостављају исказе као догађаје (који имају своје услове и област појављивања) и ствари (које имају своје могућности и поље употребе). Предлажем да се сви ти системи исказа (делом догађаја, а делом ствари) назову *архивом*.

Под тим изразом не подразумевам суму свих текстова које нека култура чува као документа своје властите прошлости, или као сведочанства свог одржаног идентитета. Не подразумевам ни установе које омогућавају да се у датом друштву забележе и сачувају дискурси које ваља задржати у памћењу и одржати увек расположивим. Овде је пре реч о ономе што чини да се толике ствари, речене од толиких људи током толиких миленија, нису појавиле само према законима мишљења или само према игри случајних околности, и да оне нису просто назнака, у равни вербалних перформанси, онога што је могло да се догоди у поретку духа или у поретку ствари, већ да су се те речене ствари појавиле захваљујући целој једној игри односа својствених дискурзивној равни, и да оне, уместо да представљају прикључене ликове, помало случајно накалемљене на неке процесе, настају према специфичним правилностима, то јест, укратко, да уколико има речених ствари, њихов непосредни разлог не треба тражити у стварима које су ту речене, нити у људима који су их рекли, него у систему дискурзивности и његовим исказним могућностима и немогућностима. Архив је пре свега закон онога што може бити речено, систем који уређује појаву исказа као сингуларних догађаја. Архив је исто тако оно што чини да се све те речене ствари не гомилају бескрајно у неко безоблично мноштво, не уписују се у непрекидни низ, и не ишчезавају само захваљујући случајном стицају спољашњих околности. Речене ствари се групишу у посебне ликове, укрштају се једне с другима кроз многоструке односе, одржавају се или ишчезавају према различитим правилностима. Оне не узмичу с временом на исти начин, него неке блистају као блиске звезде иако нам долазе из далека, док

су оне нама блиске већ сасвим бледе. Архив није оно што упркос његовом непосредном измицању чува догађај исказа и изабављује га за будуће памћење, него оно што у самом корену исказа-догађаја и ономе што га оваплоћује од самог почетка дефинише *сисџем његове исказивости*. Архив исто тако није оно што скупља прашину исказа поново захваћених инерцијом и што омогућава евентуално чудо њиховог васкрсавања, него он дефинише начин актуалности исказа-ствари, и јесте *сисџем његовог функционисања*. Далеко од тога да он све што је било речено обједињује у велико неразговорно мрмљање једног дискурса, далеко од тога да буде нешто што нас само уверава у постојање сред дискурса, архив је оно што диференцира дискурсе у њиховој многострукој егзистенцији и спецификује их у њиховом властитом трајању.

Између *језика* који одређује систем конструкције могућих реченица и корпуса који пасивно сабира изговорене речи, *архив* одређује посебну раван: раван једне праксе која омогућава појаву мноштва исказа као исто толико правилних догађаја, као исто толико ствари изложених захватима и манипулисању. Он нема тромост традиције. Не представља неку библиотеку свих библиотека, изван времена и простора. Али, исто тако, он није предусретљиви заборав који свакој новој речи отвара поље њене слободе. Између традиције и заорава, он показује правила једне праксе која допушта да искази истовремено опстају и правилно се модификују. Он је *ојшији сисџем образовања и преображаја исказа*.

Очигледно је да се архив једног друштва, културе, цивилизације или пак епохе, не може исцрпно описати. С друге стране, не можемо описати ни наш сопствени архив, пошто говоримо унутар његових правила, и пошто оно што можемо рећи – и он сам као предмет нашег дискурса – од њега добија своје начине појављивања, своје облике егзистенције и коегзистенције, свој систем гомилања, историчности и нестајања. Архив је неописив у своме тоталитету и незаобилазан у својој актуелности. Он се појављује у одломцима, областима и нивоима, несумњиво утолико боље и јасније уколико нас време од њега раздваја: у крајњем случају реткости докумената, било би потребно највеће временско одстојање да би се он анализирао. Па ипак, како би овај опис архива могао да се оправда, да разјасни оно што га омогућава, да одреди место одакле говори, да контро-

лише своја права и обавезе, да искуша и разради своје појмове – бар у оном стадију истраживања у коме он може да одреди своје могућности само у тренутку њиховог испољавања – ако би упорно остајао само на опису најудаљенијих хоризоната? Зар он не мора да се у највећој могућој мери приближи позитивитету коме је и сам подређен, и систему архива који омогућава да се данас говори о архиву уопште? Зар он не треба макар околицом да осветли то исказно поље коме и сам припада? Анализа архива садржи, дакле, и једну привилеговану област: у исти мах блиску нама, али различиту од наше актуелности. То је обруб времена који окружује нашу садашњост, надноси се над њу и показује је у њеној другости, оно што нас, изван нас, омеђује. Опис архива развија своје могућности (и овладава њима) почев од дискурса који управо престају да бивају наши. Праг његовог постојања постављен је резом који нас одваја од онога што више не можемо рећи, и што пада изван наше дискурзивне праксе. Он почиње са извањскошћу нашег властитог говора, а његово место је размак наших властитих дискурзивних пракси. У том смислу он важи за нашу дијагнозу. И то не зато што би нам дозволио да направимо преглед наших дистинктивних обележја и да унапред профилирамо наш будући лик. Он нас ослобађа наших континуитета, расипа тај временски идентитет у коме волимо сами себе да сагледавамо да бисмо отклонили историјске прекиде. Кида нит трансценденталних телеологија, а тамо где је антрополошка мисао пропитивала бивствовање човека или његову субјективност, он омогућава да провали други и извањскост. Тако схваћена дијагноза не утврђује стање нашег идентитета игром дистинкција. Она утврђује да смо ми разлика, да је наш ум разлика дискурса, наша историја разлика времена, наше ја разлика маски. Да разлика, далеко од тога да буде заборављено и прекривено порекло, јесте ова расутост која јесмо и коју чинимо.

Никад довршено и никад потпуно успело обелодањивање архива образује општи хоризонт коме припадају опис дискурзивних творевина, анализа позитивитета, омеђивање исказног поља. Право речи – које се не поклапа са филолошким – допушта дакле да се свим тим истраживањима да назив *археологије*. Овај назив не упућује на трагање ни за каквим почетком, а анализу не чини сродном никаквом ископавању или геолошкој сондажи. Он означава општу тему једног описа који пропиту-

је оно не-речено у равни његове егзистенције, у равни исказне функције која се у њему врши, дискурзивне творевине којој оно припада, општег архивског система с којим је у вези. Археологија описује дискурсе као спецификоване праксе у елементу архива.



---

**Археолошки  
опис**

---

## 1. АРХЕОЛОГИЈА И ИСТОРИЈА ИДЕЈА

Можемо сада поступити обрнуто, и силазећи низводно – пошто смо једном већ прошли област дискурзивних творевина и исказа, назначивши њихову општу теорију – упутити се према могућим областима примене. Погледајмо мало чему може да послужи ова анализа коју сам, можда прилично свечано, назвао „археологијом”. То је уосталом потребно јер, искрено говорећи, стање ствари је тренутно прилично забрињавајуће. Пошто сам од једног сразмерно једноставног проблема: рашчламбе дискурса по великим јединицама које нису биле јединице делâ, аутора, књига или тема. И ево како сам, у намери да их установим, увео у игру цео један низ појмова (дискурзивне творевине, позитивитет, архив), дефинисао сам једну област (искази, исказно поље, дискурзивне праксе), покушао сам да покажем специфичност једне методе која не би била ни формализујућа ни интерпретативна, укратко, прибегао сам целој једној апаратури чија су гломазност и несумњиво чудновати склоп незгодни. И то из два или три разлога: већ има доста метода подесних за опис и анализу говора, тако да је претенциозно додати им још једну. А затим, довео сам у сумњу јединице дискурса као што су „књига” или „дело”, пошто сам подозревао да нису тако непосредне и очигледне као што изгледају: да ли је баш разложно супротстављати им јединице које установљујемо по цену толиких напора, после толико напињавања и на основу начела тако нејасних да су биле потребне стотине страница да би се она разјаснила? Да ли сва ова оруђа успевају у разграничавању, и да ли су ти „дискурси”, чији идентитет они

утврђују, исти као они облици (названи „психијатрија”, „политичка економија”, или „природна историја”) од којих сам емпиријски пошчао, и који су ми послужили као повод да покренем тај необични арсенал? Безусловно је потребно да сада оцинем дескриптивну вредност појмова које сам покушао да одредим. Треба да знам да ли машина ради, и шта може да произведе. Шта дакле може да понуди ова „археологија”, што други описи не би могли да дају? Каква је накнада за један тако тежак подухват? Одмах ми на ум пада прва слутња. Поступио сам као да сам открио нову област, и као да су ми за њено инвентарисање била потребна досад непозната мерила и оријентири. Али зар се у ствари нисам сместио управо у онај простор који је одавно познат под именом „историја идеја”? Зар нисам имплицитно упућивао на њега, чак и када сам у два-три наврата покушао да се од тога оградим? Да сам само хтео да од њега не одвраћам поглед, зар у њему не бих нашао, већ приправљено и анализирано, све што сам тражио? У основи, ја сам можда само историчар идеја. Али стидљив, или, ако хоћете, претенциозан. Историчар идеја који је хтео да обнови своју дисциплину од главе до пете; који је несумњиво желео да је учини онако строгом као што су толики други доста сродни описи недавно постали; али који, неспособан да стварно преиначи тај стари облик анализе и да га преведе преко прага научности (било да је тај преображај за свагда немогућ, било да није имао снаге да га сам изврши), изјављује, да би створио привид, да је увек чинио и хтео да чини нешто друго. Сва та нова магла да би се прикрило да смо остали у истом крајолику, везани за једно старо, до краја испошћено тле. Нећу имати право да будем спокојан све док се не будем разграничио од „историје идеја”, све док не будем показао по чему се археолошка анализа разликује од описа „историје идеја”.

Није лако окарактерисати дисциплину као што је историја идеја: неизвесан предмет, нејасне границе, методе позајмљене ту и тамо, поступак без правца и чврстине. Изгледа ипак да јој се могу признати две улоге. С једне стране, она приповеда историју онога што је узгредно и маргинално. Не историју наука, него историју несавршених и неутемељених сазнања, које током целог свог истрајног живота никада нису могле достићи облик научности (историја алхемије пре него историја хемије, животних духова или френологије пре него физиоло-

гија, историја атомистичких тема а не физика). Историја тих филозофија из сенке које опседају књижевност, уметност, науке, право, морал и свакодневни живот људи. Историја тих вековних тематика које се никада нису кристализовале у строг и посебан систем, него су обликовале спонтану филозофију оних који нису филозофирали. Не историја књижевности него узгредних гласина, свакодневног и брзо избледелог писања које никада не стиче статус дела или га брзо губи: анализа под-књижевности, алманаха, часописа и новина, неухватљивих успеха, непризнатих аутора. Тако одређена – али одмах видимо колико је тешко одредити јој тачне границе – историја идеја се обраћа целој тој подмуклој мисли, целој тој игри представа које безимене круже међу људима. У прегибима великих дискурзивних споменика она открива растресито тле на коме они почивају. То је дисциплина плутајућих говора, безобличних дела, неповезаних тема. Више анализа мњења него знања, заблуда а не истине, типова менталитета а не облика мишљења.

Али, с друге стране, историја идеја се прихвата задатка да прође кроз постојеће дисциплине, да их размотри и реинтерпретира. У том случају она представља не толико једну маргиналну област, него један аналитички стил, сагледавање у једној перспективи. Она се бави историјским пољем наука, књижевности и филозофија, али ту описује сазнања која су послужила као искуствена и нерелевантна основа за касније формализације. Она покушава да поново пронађе непосредно искуство које дискурс преписује, и следи генезу која почев од прихваћених или стечених представа ређа системе и дела. С друге стране, она показује како се тако настали велики облици мало по мало разграђују: како теме губе своју повезаност, настављају свој изоловани живот, излазе из оптицаја или улазе у нове склопове. У том случају историја идеја је дисциплина почетака и крајева, опис непрозирних континуитета и враћања, поновно успостављање развоја у оквиру линеарног облика историје. Али она исто тако и самим тим може да опише и целу једну игру размена и посредовања између различитих области: она показује како се научно знање шири, даје повода филозофским појмовима, и евентуално се уобличава у књижевним делима; показује како проблеми, појмови и теме из филозофског поља у коме су формулисани могу да се преместе према научном или политичком дискурсу. Она доводи у однос дела са устано-

вама, друштвеним навикама и понашањима, техникама, потребама и немим праксама. Она покушава да оживи најразвијеније облике дискурса у конкретном пејзажу, у средини њиховог настанка, раста и развоја. Она тако постаје дисциплина интерференције, опис концентричних кругова који окружују дела, наглашавају их, међусобно повезују и укључују у све оно што она нису.

Добро се види како се те две улоге историје идеја једна на другу ослањају. У њеном најоштријем облику може се рећи да она непрестано описује прелаз – у свим његовим правцима – не-филозофије у филозофију, не-научности у науку, не-књижевности у само дело. Она је анализа глувих рођења, далеких сродности, сталности испод привидних промена, полаганих творби које се користе мноштвом слепих дослуха, оних обухватних ликова који мало по мало настају и нагло се згушњавају у оштар обрис дела. Генеза, континуитет, тотализација: то су велике теме историје идеје, и оно по чему се она повезује са извесним, сада традиционалним, обликом историјске анализе. У тим условима је нормално да свако ко о историји, њеним методама, њеним захтевима и могућностима има ту већ помало застарелу представу, не може да замисли да неко напушта дисциплину као што је историја идеја; или пак сматра да сваки други облик анализе дискурса јесте издаја саме историје. А археолошки опис је управо напуштање историје идеја, систематско одбијање њених поставки и поступака, покушај да се направи једна сасвим друга историја онога што су људи рекли. То што неки у том подухвату не препознају историју свога детињства, коју оплакују, и призивају ту велику негдашњу сенку у доба када више за њу нема места, свакако доказује њихову крајњу верност. Али ова конзервативна ревност уверава ме у оно што говорим и учвршћује у ономе што сам хтео да учиним.

Између археолошке анализе и историје идеја има много тачака разграничења. Одмах ћу покушати да утврдим четири разлике које ми се чине кључним: у вези са одређивањем новости, анализом противречности, упоредним описима, и најзад у вези са утврђивањем преображаја. Надам се да ће у тим различитим тачкама бити видљиве особености археолошке анализе и да ће евентуално моћи да се процене њене описне могућности. Нека за сада буде довољно да назначимо неколико начела.

1. Археологија не настоји да одреди мисли, представе, слике, теме, опсесије које се крију или показују у дискурсима, него дискурсе саме, дискурсе као праксе подложне правилима. Она се не бави дискурсом као *документом*, као знаком за нешто друго, као елементом који би требало да буде прозиран, али кроз чију често приметну непрозирност треба проћи да би се најзад продрло до скривене дубине онога што је битно. Она се обраћа дискурсу у њему својственој волуминозности, као *сиоменику*. То није интерпретативна дисциплина: она не тражи неки боље скривени „други дискурс”. Она одбија да буде „алегоријска”.

2. Археологија не настоји да пронађе непрекидни и неосетни прелаз који повезује дискурсе са оним што им претходи, окружује их и следи их. Она не вреба тренутак у коме су они постали оно што јесу, почев од онога што још нису били, нити вреба тренутак у коме ће они мало-помало изгубити свој идентитет, разграђујући чврстину свога облика. Напротив, њен проблем јесте да одреди дискурсе у њиховој специфичности, да повеже по чему је игра правила која примењује несводљива на било коју другу, да их следи дуж њихових спољашњих рубова и боље их омеђи. Она не напредује полагано од конфузног поља мњења до јединствености система или до коначне постојаности науке; она није „доксологија”, него диференцијална анализа модалитета дискурса.

3. Археологија се нипошто не равна спрема сувереног лика дела, и не покушава да уочи тренутак у коме се оно одвија од безименог обзора. Она неће да тражи загонетну тачку у којој индивидуално и друштвено прелазе једно у друго. Она није ни психологија, ни социологија, ни антропологија стваралаштва. Дело за њу није значајан лик, чак и ако би га требало сместити у његов глобални контекст или у мрежу узрочности које га носе. Она одређује типове и правила дискурзивних пракси својствене појединачним делима, који њима понекад управљају и господаре у потпуности, а понекад само делимично. Њој је страна инстанца стваралачког субјекта као разлога постојања дела и начела његовог јединства.

4. Најзад, археологија не настоји да поново успостави оно што су људи у тренутку говора могли да мисле, смерају, иску-

шавају, желе. Она не настоји да захвати то неухватљиво језгро у коме аутор и дело размењују свој идентитет, где мисао остаје још увек у својој близини, у још непреиначеном облику истог, и где говор још увек није развијен у просторну и узастопну расутост дискурса. Другим речима, оно не покушава да понови оно што је било речено придружујући му се у самом његовом идентитету. Она не настоји да саму себе избрише у двосмисленој скромности једног читања које би допустило повратак чисте, крхке, скоро избледеле, далеке светлости порекла. Она није ни мање ни више него једно поновно писање, тј. уређени преображај, у спољашњости, онога што је већ написано. То није повратак самој тајни порекла, него систематски опис једног дискурса-предмета.

## 2. ОРИГИНАЛНО И ПРАВИЛНО

Уопште узев, историја идеја приступа пољу дискурса као области с две вредности: сваки елемент који се ту уочава може бити окарактерисан као стари или нови, нечувен или новљен, традиционалан или оригиналан, саобразан просечном типу или девијантан. Могу се, дакле, разликовати две категорије формулација: оне, посебно вредноване и сразмерно малобројне, које се појављују први пут, које немају себи сличних претходника, које ће евентуално послужити као узор другима, и које утолико заслужују да буду схваћене као креације; и оне, обичне, свакодневне, масовне, које нису одговорне за себе, и које произлазе из оног што је већ било речено, да би га понекад дословце поновиле. Свакој од ове две групе историја идеја даје одређен статус и не подвргава их истој анализи: описујући прву, она прича историју изума, промена, преображаја, показује како се истина отргнула од заблуда, како се свест пробудила из својих узастопних успаваности, како су се један за другим појавили нови облици који сада чине наш крајолик; а на историчару је да полазећи од ових издвојених тачака и узастопних прекида пронађе непрекидну линију развоја. Насупрот томе, друга група показује историју као тромост и отежалост, као лагано гомилање прошлости и тихо таложее речених ствари. Искази ту треба да буду узети у маси и по ономе што им је заједничко, њихова јединственост као догађаја може бити неутрализована, а исто тако губе значај њихов аутор, тренутак и место њиховог појављивања. За узврат, треба да буде измерено њихово простирање: докле и до када се они понавља-

ју, којим каналима се шире, у којим групама су у оптицају, каква општи обзор они оцртавају мишљењу људи, какве му границе намећу. И како они, карактеризујући једну епоху, омогућавају да је разликујемо од других: описује се, дакле, низ глобалних ликова. У првом случају, историја идеја описује низ узастопних мисаоних догађаја, у другом, имамо непрекинуте површи учинака; у првом, утврђује се појава истина или облика, у другом, обнављају се заборављене солидарности, а дискурси се враћају својој релативности.

Истина је да историја идеја непрестано утврђује односе између ове две инстанце; никада се једна од ових анализа не налази у чистом стању: она описује сукобе између старог и новог, отпорност оног стеченог, његово потискивање онога што још никада није било речено, оно чиме га прекрива и закрива, заборав у који понекад успе да га потисне. Али описује исто тако олакшице које неразговорно и издалека припремају будуће дискурсе, описује последице открића, брзину и опсег њиховог ширења, лагане процесе замене и нагле потресе који преображавају уобичајени говор, описује укључивање новог у већ структурисано поље стеченог, стални пад оригиналног у традиционално, или пак поновне појаве оног већ реченог или оног изворног. Али ово укрштање не спречава да се увек одржи једна двострана анализа старог и новог. Анализа која у емпијски елемент историје и у сваки од њених момената реинвестира проблематику порекла: ради се о томе да се у сваком делу, у свакој књизи, у најнезнатнијем тексту знаће тачка раскида, да се са највећом могућом тачношћу утврди раздеоба између имплицитне густине оног већ реченог, можда ненамерне верности стеченом мњењу, закона дискурзивних неминовности, с једне стране, и живости стварања, скока у несводљиву разлику, с друге стране. Иако изгледа као да се разуме сам по себи, овај опис оригиналности поставља два врло тешка методолошка проблема: проблем сличности и проблем редоследа. Наиме, он претпоставља да се може установити нека врста великог јединственог низа у коме би свака формулација добијала свој датум према хомогеним хронолошким оријентирима. Али ако се погледа мало изближе, да ли на исти начин и на истој временској линији Грим, са својим законом гласовних промена, претходи Бопу (који га је наводио, користио, примењивао га и подешавао), а Керду (Coeurdoux) и Анкетил-Диперон (An-

quetil-Duperon) (установљујући аналогije између грчког и санскрита) антиципирају одређење индоевропских језика и претходе оснивачима упоредне граматике? Да ли у истом низу и на исти начин Сосиру „претходе” Перс (Pierce) и његова семиотика, Арно (Arnault) и Лансло са класичном анализом знака, стоици и теорија означитеља? Претхођење није несводљива и првобитна датост; оно не може играти улогу апсолутног мерила, које би омогућило да се измери сваки дискурс и различи оригинално од понављаног. Одређивање онога што претходи није довољно да само по себи одреди неки дискурзивни поредак: оно је, напротив, подређено дискурсу који анализирамо, изабраном нивоу, установљеној скали. Распоређујући дискурс према једном календару и одређујући сваком од његових елемената по један датум, не добијамо коначну хијерархију претхођења и оригиналности; ова хијерархија је увек релативна спрема система дискурса које настоји да вреднује.

Што се тиче сличности између две или више формулација које следе једна за другом, она са своје стране поставља цео низ проблема. У ком смислу и према каквим мерилима се може тврдити: „ово је било већ речено”, „већ налазимо исту ствар у том тексту”, „овај став је већ врло близак оном тамо” итд? Шта је, у поретку дискурса, делимична или потпуна истоветност? То што су два исказа истоветна, то што су сачињени од истих речи, употребљених у истом смислу, не овлашћује нас, као што знамо, да их апсолутно поистоветимо. И када би се код Дидроа (Diderot) и Ламарка, или код Бенуа де Мејеа и Дарвина, нашла иста формулација еволутивног начела, не може се сматрати да се и код једних и код других ради о једном истом дискурзивном догађају који би током времена био подвргнут низу понављања. Чак и када је исцрпна, истоветност није мерило; утолико пре она то није када је делимична, када се речи не употребљавају сваки пут у истом смислу, или када је исто значењско језгро захваћено различитим речима: у којој мери се може тврдити да се доиста иста органицистичка тема појављује кроз тако различите дискурсе и речнике Бифона, Жисјеа и Кивијеа? И обрнуто, може ли се рећи да реч организација има исти смисао код Добантона (Dobenton), Блуменбаха (Blumenbach) и Жофроа Сент-Илера (Geoffroy Saint-Hilaire)? И уопште, да ли је доиста исти тип сличности коју уочавамо између Кивијеа и Дарвина, и између тог истог Кивијеа и Ли-

неа (или Аристотела)? Нема непосредно препознатљиве сличности по себи између формулација: њихова аналогија је учинак дискурзивног поља у коме их запажамо.

Дакле, није легитимно непосредно од текстова које изучавамо захтевати доказе њихове оригиналности, доказе њиховог племенитог порекла, који се овде мере одсуством предака. Ово питање може имати смисла само у оквиру сасвим тачно одређених низова, у скупинама са утврђеним границама и опсегом, између обележја која омеђују довољно хомогена дискурзивна поља.<sup>6</sup> Али тражити у великим наслагама оног већ-реченог текст који „унапред” личи на неки потоњи текст, чепкати да би се у историји нашла игра антиципација и одјека, враћати се до првих клица или пратити до последњих трагова, показивати у неком делу наизменично његову верност традицијама или оно што је у њему несводљиво јединствено, подизати или спуштати степен његове оригиналности, рећи да граматичари Пор-Роајала нису уопште ништа изумели, или открити да је Кивије имао више претеча но што се веровало, све је то симпатична али окаснела забава недораслих историчара.

Археолошки опис се обраћа оним дискурзивним праксама са којима чињенице редоследа треба довести у везу ако нећемо да их утврђујемо дивље и наивно, тј. у смислу заслуга. На нивоу на који се он смешта, супротност оригиналност – баналност није, дакле, значајна: он не успоставља никакву вредносну хијерархију између неке почетне формулације и реченице која је годинама и вековима касније мање или више тачно понавља. Он не прави радикалну разлику него само настоји да утврди *правилности* исказа. Правилност се овде не супротставља неправилности која би, на рубовима уобичајеног мњења или најчешћих текстова, карактерисала девијантни (анормални, пророчки, малоумни, генијални или патолошки) исказ. Он назначавача, за било какав вербални чин (изузетан или баналан, јединствен у својој врсти или хиљаду пута понављан), скуп услова под којима се врши исказна функција која осигурава и одређује његово постојање. Тако схваћена правилност не карактерише извесну средишњу позицију између граница једне статистичке кривуље, и не може важити као показатељ учесталости или вероватноће, већ спецификује стварно поље појављивања.

<sup>6</sup> На тај начин је Кангијем утврдио низ ставова који је од Вилиса (Willis) до Прохаске (Prochaska) омогућио дефиницију рефлекса

Сваки исказ је носилац извесне правилности и не може од ње бити одвојен. Не треба, дакле, супротстављати правилност једног исказа неправилности другог (који би био мање очекиван, више јединствен, богатији иновацијама), него другим правилностима које карактеришу друге исказе.

Археологија не обраћа пажњу на изуме; она остаје неосетљива према оном моменту (дирљивом, свакако) у коме је по први пут неко био сигуран у неку истину; она не настоји да обнови светлост тих свечаних јутара. Али то не значи да се она обраћа просечним појавама мњења и сивилу онога што су сви у одређеном времену могли да понављају. Оно што она тражи у текстовима Линеа или Бифона, Петија или Рикарда, Пинела или Бишаа, није да утврди листу светаца оснивача, него да обелодани правилност једне дискурзивне праксе. Практике која је на исти начин на делу код свих њихових и најмање оригиналних следбеника или код неких њихових претходника, и праксе која обухвата у њиховом делу не само најоригиналније тврдње (на које нико пре њих није ни помислио) него и оне које су они преузели и чак преписали од свих претходника. Једно откриће није са исказног гледишта мање правилно него текст који га понавља и преноси; правилност није мање присутна, није мање делотворна и активна у некој баналности него у некој необичној формулацији. У једном таквом опису не може се правити битна разлика између стваралачких исказа (који показују нешто ново, који доносе дотад непознату формулацију и који су на неки начин „активни”) и имитаторских исказа (који примају и понављају информацију, остајући такорећи „пасивни”). Поље исказа није скуп непокретних површи које прекидају плодни моменти, него област која је у целини активна.

Ова анализа исказних правилности отвара се у више правца које би можда једног дана требало брижљивије истражити.

1. Извесни облик правилности карактерише, дакле, један скуп исказа, при чему није ни нужно ни могуће направити разлику између онога што би било и онога што не би било ново. Али, и још ћемо се на то вратити, ове правилности нису дате једном за свагда; није иста правилност на делу код Турнфора и Дарвина, или код Ланселота и Сосира, код Петија и код Кејнса (Каупес). Има, дакле, хомогених поља исказне правилности (она карактеришу једну дискурзивну творевину), али су ова по-

ља различита међу собом. Међутим, није нужно да прелаз на једно ново поље исказних правилности буде пропраћено одговарајућим променама на свим другим нивоима дискурса. Могу се наћи вербални чинови који су истоветни са становишта граматике (речника, синтаксе, и уопште језика), који су такође истоветни са становишта логике (са становишта структуре ставова или дедуктивног система у који је она постављена), али који су у *исказном* смислу различити. Тако, рецимо, формулација квантитативног односа између цена и новчане масе у оптицају може бити изражена истим или синонимним речима и добијена путем истог расуђивања, али она у исказном смислу није истоветна код Грешема (Gresham) или Лока и маргиналиста XIX века, она у једном и другом случају не спада у исти систем образовања објекта и појмова. Треба, дакле, правити разлику између *језичке аналогije* (или преводљивости), *логичке истоветности* (или еквиваленције) и *исказне хомогености*. Археологија се бави искључиво овим хомогеностима. Она, дакле, може да уочи појаву једне нове дискурзивне праксе кроз вербалне формулације које остају језички аналогне или логички еквивалентне (преузимајући, и то понекад од речи до речи, стару теорију реченице-атрибуције и глагола-копуле, граматичари Пор-Ројала су тако отворили једну исказну правилност чију специфичност археологија треба да опише). Обрнуто, она може да занемари разлике у речнику, може да пређе преко различитих семантичких поља или дедуктивних организација, ако је у стању да упркос тој хетерогености и овде и тамо препозна извесну исказну правилност (са те тачке гледишта, теорија језика акције, истраживање о пореклу језика, утврђивање првобитних коренова, какве налазимо у XVIII веку, нису „нови” у односу на „логичке” анализе које је написао Лансело).

Видимо да се тако оцртава извештај број разлучивања и артикулација. Не може се више рећи да неко откриће, формулација општег начела или одређење неког пројекта на одлучујући начин отвара једну нову фазу у историји дискурса. Више не треба да тражимо ту тачку апсолутног искона или тоталне револуције почев од које се све организује, све постаје могуће и нужно, све се укида да би поново започело. Ради се о догађајима различитих типова и нивоа, уплетених у различите историјске потке. Једна исказна хомогеност која се успоставља ника-

ко не имплицира да ће од тада деденијама или вековима људи говорити и мислити исту ствар; она исто тако не имплицира одређење, изричито или не, извесног броја начела из којих би све остало произлазило као последица. Исказне хомогености (и хетерогености) укрштају се са језичким континуитетима (и променама), са логичким истоветностима (и разликама), а да при том једни и други не иду истим кораком или се нужно условљавају. Ипак међу њима постоји одређен број односа и међузависности чије несумњиво врло сложено подручје мора бити истражено.

2. Други правац истраживања: хијерархија унутар исказних правилности. Видели смо да се сваки исказ тиче извесне правилности, и да, према томе, ниједан не може бити сматран чистом и једноставном креацијом или чудесним нередом генија. Али, исто тако смо видели да ниједан исказ не може бити сматран неактивним и важити као једва стварна сенка или отисак неког почетног исказа. Цело исказно поље је у исти мах правилно и активно: оно не спава. Најнезнатнији, најнеупадљивији или најобичнији исказ покреће целу игру правила по којима су образовани његов објект, његов модалитет, појмови које он користи и стратегија чији је он део. Ова правила никада нису дата у једној формулацији, него их све прожимају и стварају им простор коегзистенције; не може се, дакле, пронаћи посебни исказ који би их артикулисао саме за себе. Па ипак, извесне групе исказа оперишу тим правилима у њиховом најопштијем и најшире применљивом облику; полазећи од њих се може видети како други објекти, други појмови, други исказни модалитети или други стратешки избори могу да буду образовани на основу правила која су мање општа и чија је област примене специфичнија. Тако се може описати једно стабло исказног *извођења*: у његовом подножју искази оперишу правилима образовања у њиховом највећем опсегу; на врху, и после одређеног броја гранања, налазе се искази који уводе исту правилност, али тананије артикулисану, боље разграничену и локализовану по своме опсегу.

Археологија тако може – и то је једна од њених главних тема – да сачини стабло извођења неког дискурса. На пример, дискурса Природне историје. Са стране корена овог стабла, она ће, као *водеће исказе*, ставити оне који се тичу одређења



опажљивих структура и поља могућих објеката, оне који прописују облике описа и опажајне кодове који се могу користити, оне који омогућавају појаву најопштијих могућности карактеризације и тако отварају целу једну област појмова које треба изградити, оне, најзад, који, иако сачињавају један стратешки избор, остављају места највећем броју каснијих опредељења. А на крајевима грана овог стабла, или у густини његове крошње, наћи ће се „открића” (као што је откриће фосилних низова), појмовних преображаја (као што је нова дефиниција рода), појаве нових појмова (као што су појмови сисара или организма), усавршавање техника (организациона начела збирки, метода класификовања и номенклатуре). Ово извођење почев од водећих исказа не треба бркати са дедукцијом која би полазила од аксиома; њега исто тако не треба изједначити са клијањем неке опште идеје или филозофског језгра чије значење би се мало-помало развијало преко искустава или прецизних концептуализација; најзад, њега не треба узети као психолошку генезу почев од неког открића које би постепено развијало своје консеквенце и отварало своје могућности. Оно је различито од свега тога и треба да буде описано у својој аутономији. Тако се археолошка извођења Природне историје могу описати не почињући са њеним недоказивим аксиомима или основним темама (као што је, на пример, континуитет природе), и не узимајући за полазну тачку и нит водиљу прва открића или прве покушаје (оне Турнфорове пре оних Линеових, или Јонстонове пре Турнфорових). Археолошки поредак није ни поредак систематичности, нити поредак хронолошких редоследа.

Међутим, ту се отвара цела једна област могућих питања. Јер, ма колико да су ови пореци специфични и мада сваки има своју аутономију, међу њима мора бити односа и зависности. За неке дискурзивне творевине археолошки поредак можда и није толико различит од систематског поретка, као што у другим случајевима он можда следи нит хронолошког редоследа. Ови паралелизми (на супрот ипчашењима која се налазе другде) заслужују да буду анализирани. У сваком случају, важно је да се не побркају ти различити пореци, да се у неком почетном „открићу” или у оригиналности неке формулације не тражи начело из кога се све може дедуковати и извести; да се у неком општем начелу не тражи закон исказних правилности или

индивидуалних изума; да се од археолошког извођења не захтева да репродукује временски поредак или да обелодани дедуктивну схему.

Ништа не би било погрешније него да се у анализи дискурзивних творевина види покушај тоталитарне периодизације: почев од одређеног тренутка и за извесно време, сви би мислили на исти начин упркос површинским разликама, говорили исту ствар путем једног полиморфног речника, и производили неку врсту великог дискурса који би се могао без разлике прелазити у различитим смеровима. Напротив, археологија описује један ниво исказне хомогености која има свој властити временски крој, и која са собом не носи све друге облике истовестности и разлике који се могу запазити у језику; а на том нивоу она утврђује један поредак, хијерархије и цело једно гранање који искључују масивну, безобличну и једном заувек свеобухватно дату синхронију. У оквиру тих тако збрканих јединица које се називају „епохама”, она омогућава да се у својој специфичности појаве „исказна раздобља” која се артикулишу, али не бркајући се с њима, са временом појмова, са теоријским фазама, са стадијима формализације и са етапама језичког развоја.

### 3. ПРОТИВРЕЧНОСТИ

Историја идеја обично верује у кохерентност дискурса који анализира. А ако јој се догоди да утврди неку неправилност у употреби речи, више непомирљивих поставки, игру значења која нису међусобно сагласна, појмове који се не могу скупа систематизовати? Онда она себи ставља у задатак да на више или мање дубоком нивоу пронађе неко начело кохезије које организује дискурс и враћа му скривено јединство. Овај закон кохерентности је хеуристичко правило, процедурална обавеза, скоро морална принуда истраживања: не умножавати непотребно противречности; не хватати се за мале разлике, не придавати превелики значај променама, кајањима, враћањима на прошлост, полемикама, не претпостављати да је дискурс људи стално изнутра подриван противречношћу њихових жеља, претрпљених утицаја или услова у којима живе, него прихватити да – ако људи говоре, и ако улазе у међусобни дијалог – онда то пре чине да би превазишли те противречности и да би нашли тачку с које се њима може овладати. Међутим, иста ова кохерентност је резултат истраживања: она одређује завршне јединице које окончавају анализу; она открива унутрашњу организацију неког текста, развојни облик неког индивидуалног дела, или место сусрета различитих дискурса. Морамо је претпоставити да бисмо је воспоставили, а бићемо сигурни да смо је нашли само ако смо је довољно далеко и довољно дуго следили. Она се појављује као неки оптимум: највећи могући број противречности разрешених најпростијим средствима.

А како су употребљена средства веома бројна, самим тим и пронађене кохерентности могу бити врло различите. Анализом истинитости ставова и њихових односа, може се одредити поље логичке непротивречности: у том случају ће се открити извесна систематичност; од видљивог тела реченица доћи ће се до оне чисте идеалне архитектуре коју су двосмислености граматике и значењска преоптерећеност речи несумњиво исто онолико прикривале колико и показивале. Међутим, насупрот овоме, може се праћењем нити аналогича и симбола пронаћи једна тематика која је више имагинарна него дискурзивна, више афективна него рационална, и ближа жељи него појму. Њена снага покреће најопречније ликове, али да би их одмах стопила у једно јединство које се лагано преображава. Тада се заправо открива један гипки континуитет, кретање смисла који добија облик у представама, сликама и разноврсним метафорама. Тематске или систематске, ове кохерентности могу бити или не бити експлицитне: можемо их тражити у равни представа којих је био свестан говорни субјект, али које његов дискурс – због случајних околности или због неспособности везане за сам облик његовог говора – није успео да изрази. Такође их можемо тражити у структурама које би више вршиле принуду над аутором него што би их он изграђивао, и које би му и неосетно наметнуле постулате, оперативне схеме, језичка правила, скуп темељних тврдњи и веровања, типове слика или читава једну логику фантазме. Најзад, може бити речи о кохерентностима установљеним у равни једног појединца – његове биографије или јединствених околности његовог дискурса, али се оне могу установити и у ширим оквирима, могу им се дати колективне и дијахронијске димензије једне епохе, једног општег облика свести, једног типа друштва, једног скупа традиција, једног имагинарног обзора заједничког за целу једну културу. У свим овим видовима, овако откривена кохерентност игра увек исту улогу: показује да су непосредно видљиве противречности само површинско светлцање, и да ову игру распршених одблесака треба свести на јединствено жариште. Противречност је заправо привид једног јединства које се крије или је скривено: оно има своје место само у размаку између свесног и несвесног, мисли и текста, идеалитета и случајног тела израза. У сваком случају, анализа мора, колико је то могуће, да уклони противречности.

На крају овог рада остају само резидуалне противречности – случајности, грешке, пропусти – или се пак, насупрот овоме, као да је цела анализа потајно и против своје воље водила ка томе, помаља темељна противречност: увођење у игру у самом изходишту система, неспојивих постулата, укрштања утицаја који се не могу измирити, прво преламање жеље, економски и политички сукоб који једно друштво супротставља самоме себи. Све то, уместо да се појави као скуп површних елемената које треба редуковати, испоставља се на крају као организујуће начело, као темељни тајни закон који обухвата све мање противречности и даје им чврсту основу; укратко, као модел свих других супротности. Једна таква противречност, која ни изда лека није привид или случајност дискурса, нити је нешто чега се требало отрести, да би он најзад открио своју пуну истину, представља сам закон његовог постојања: он се и помаља пола зећи од ње, он проговара да би је у исти мах изразио и превази шао; он се бесконачно наставља и поново почиње да би избе гао противречност која се преко њега непрестано поново ра ђа; баш зато што је она увек испод њега и што он стога не може да је потпуно избегне, он се мења, преображава, и сам од себе измиче сопственом континуитету. Тако противречност, током дискурса, функционише као начело његове историчности.

Историја идеја признаје, дакле, две равни противречности: појавну раван која се разрешава у унутрашњем јединству дискурса, и темељну раван на којој почива сам дискурс. У односу на прву раван противречности, дискурс је идеални лик који треба ослободити случајног присуства противречности од њиховог сувише видљивог тела. У односу на другу, дискурс је емпиријски лик какав могу попримити противречности и чију привидну чврстину треба разорити да би се противречности најзад показале у својој провали и својој насилности. Дискурс је пут од једне до друге противречности: уколико омогућује оне које се виде, повинује се оној коју скрива. Анализирати дискурс, значи учинити да противречности ишчезну и да се наново јаве; показати игру које оне играју у њему; показати како он може да их изрази, да им да тело, или да им позајми неки нестални појавни облик.

За археолошку анализу, противречности нису ни привиди које треба превазићи, ни скривена начела која би требало разоткрити. То су објекти које као такве треба описати, не тра-

жећи тачку гледишта са које се оне могу распршити или раван на којој се оне радикализују и од последица постају узроцима. Узмимо један једноставан пример, овде већ више пута поми њан: у XVIII веку је Линеовом фиксистичком начелу противречило не толико откриће *Пелориа*, које је изменило само модалитете његове примене, него један број „еволуционистичких” тврдњи које се могу наћи код Бифона, Дидроа, Бордеа (Bordeu), Мејеа и многих других. Археолошка анализа не састоји се у томе да се покаже како су, испод ове супротности и у једној битнијој равни, сви прихватили изванредан број темељних ставова (континуитет природе и њену потпуност, корелацију између скорашњих облика и климе, скоро неосетан прелаз неживог у живо). Она се исто тако не састоји у томе да се покаже да једна таква супротност у посебној области природне историје одражава један општији сукоб који раздира целокупно знање и целокупну мисао XVIII века (сукоб између теме уређеног стварања, датог једном за свагда, раскривеног без несводљиве тајне, и теме једне пребујне природе, обдарене загонетним моћима, која се поступно открива у историји и разара сва просторна устројства у складу са великим замахом времена). Археологија настоји да покаже како обе ове тврдње, фиксистичка и „еволуционистичка”, имају заједничко место у извесном опису врста и родова: овај опис узима за предмет видљиву структуру органа (то јест њихов облик, величину, број и распоред у простору), и он може да га ограничи на два начина (на организам у целини, или на извесне његове елементе, узете било због свог значаја, било због своје таксиномијске подесности); у другом случају се тада показује једна правилна табела, са одређеним бројем дефинисаних преграда, представљајући неку врсту програма свег могућег стварања (тако да је актуелни, будући или већ ишчезли поредак врста и родова коначно утврђен); у првом случају се показују сродничке групе које остају неодређене и отворене, међусобно одвојене, и које допуштају неограничени број нових облика, блиских претходно постојећим облицима колико год се то хоће. Изводећи на тај начин противречност два става из одређеног предметног подручја, његових разграничења и разделебе, ми је не разрешавамо, не откривамо тачку измирења. Али је не преносимо ни на неку темељитију раван; одређујемо место на коме се она налази, показујемо рачвање алтернативе, локализу-

јемо размимоилажења и место где се два дискурса упоредо јављају. Теорија структуре није заједнички постулат, основа општег уверења које деле Лине и Бифон, чврста и темељна тврдња која би сукоб еволуционизма и фиксизма потиснуо у споредни план; она је начело њихове непомирљивости, закон који управља њиховим извођењем и њиховом коегзистенцијом. Узимајући противречности као предмете описа, археолошка анализа не покушава да на њиховом месту открије неки заједнички облик или тематику, него да одреди меру и облик њиховог одстојања. У односу на једну историју идеја која би хтела да противречности стоји у полумрачно јединство неког обухватног лика, или би хтела да их преобрати у неко опште, апстрактно и једнообразно начело тумачења или објашњења, археологија описује различите просторе несагласности.

Она, дакле, одбија да са противречностима поступа као са неком општом функцијом која се на исти начин врши на свим нивоима дискурса, и коју би анализа морала или да потпуно укине или да је сведе на првобитни и конститутивни облик: на место велике игре противречности као такве – присутне са хиљаду лица, затим укинуте, најзад васпостављене у највећем сукобу у коме она кулминира – она ставља анализу различитих типова противречности, различитих нивоа на којима се она може одредити, различитих функција које она може вршити.

Најпре различити типови. Извесне противречности се јављају само у равни поставки или тврдњи, ничим не задирући у исказни режим који их је омогућио: тако се у XVIII веку став о животињском карактеру фосила супротставља традиционалнијем ставу о њиховој минералној природи. Последице које су се могле извести из ова два става су бројне и далекосежне, али може се показати да оне настају унутар исте дискурзивне творевине, у истој тачки, и у истим условима вршења исказне функције; то су противречности које су археолошки *изведене* и које чине једно завршно стање. Насупрот томе, друге противречности прекорачују границе једне дискурзивне творевине и супротстављају ставове који не спадају у исте услове исказивања: тако Линеовом фиксизму противречи Дарвинов еволуционизам, али само у мери у којој се неутрализује разлика између Природне историје, којој припада први, и биологије, у коју спада други. То су *свољашње* противречности које упућују на супротност између различитих дискурзивних творевина.

За археолошки опис (и не водећи овде рачуна о могућим колебањима процедуре), ова супротност представља *terminus a quo*, док изведене противречности представљају *terminus ad quem* анализе. Између ове две крајности, археологија описује оно што би се могло назвати *унутрашњим* противречностима: оне које се јављају у самој дискурзивној творевини и које, настале у једној тачки система образовања, доводе до појаве подсистема: такав је случај, да се држимо примера Природне историје у XIX веку, противречности која супротставља „методске” и „системске” анализе. Супротност овде уопште није завршена: то уопште нису две противречне поставке о истом објекту, нити две неспојиве употребе истог појма, него заправо два начина образовања исказа, којима су својствени извесни објекти, извесни положаји субјективности, извесни појмови и извесни стратешки избори. Ипак, ови системи нису први: јер може се показати колико су оба ова система изведена из једног истог позитивитета, позитивитета Природне историје. Управо ове *унутрашње својности* су значајне за археолошку анализу.

Погледајмо затим различите нивое. Једна археолошки унутрашња противречност није пука и проста чињеница коју би било довољно констатовати као начело или објаснити као последицу. Она је сложена појава расподељена на различите планове дискурзивне творевине. Тако, у погледу систематске Природне историје и методске Природне историје, које су се једна другој непрестано супротстављале током целог једног периода XVIII века, можемо препознати: *неадекватности* објеката (у једном случају описује се општи изглед биљке, а у другом неке унапред одређене варијабле; у једном случају описује се биљка у целини, или бар њени најважнији делови, а у другом одређени број елемената произвољно изабраних због своје таксиномијске подесности; час се води рачуна о различитим стањима раста и сазревања биљке, час се ограничава на један моменат или један ступањ оптималне видљивости); *дивергенцију* исказних модалитета (у случају систематске анализе биљака, примењује се један строги опажајни и језички код, са сталном скалом; у случају методичког описа, кодови су релативно слободни, а односне скале могу да осцилирају); *неспојивости* појмова (у „системима”, појам родног карактера је произвољно, мада не и варљиво обележје за означавање родова; у методи-

чком приступу, исти овај појам треба да покрије стварну дефиницију рода); најзад, *искључивање* теоријских опредељења (систематска таксономија омогућава „фиксизам”, чак и ако је он исправљен идејом стварања које се наставља у времену и постепено развија елементе слике, или идејом природних катастрофа које су за наш садашњи поглед пореметиле линеарни поредак природних сродности, али она искључује могућност преображаја, коју методски приступ прихвата, мада је не имплицира у апсолутном смислу).

И најзад, функције. Сви ови облици супротности не играју исту улогу у дискурзивној пракси: они уопште нису, на хомоген начин, препреке које треба савладати или начела развоја. У сваком случају, није довољно у њима тражити узрок било успоравања било убрзавања историје; време се не укључује у истину и идеалност дискурса почев од празног и општег облика супротности. Ове супротности су увек одређени функционални моменти. Неке од њих обезбеђују *додатни развијашак* исказног поља: оне отварају секвенце аргументације, искуства, проверавања, разних закључивања, оне омогућавају одређивање нових објеката, побуђују нове исказне модалитете, дефинишу нове појмове или преиначују поље примене већ постојећих појмова. Али све то тако да се ништа не промени у систему позитивитета дискурса (такав је био случај са расправама које су водили природњаци XVIII века у вези с границом између минералног и биљног, у вези с границама живота или с природом и пореклом фосила); такви додатни процеси могу остати отворени или на пресудан начин бити затворени неким доказом који их побија или открићем које их ставља ван игре. Друге супротности доводе до *реорганације* дискурзивног поља: оне постављају питање могућег превођења једне групе исказа у другу, ступња кохеренције која би могла да их артикулише заједно, њихове интеграције у један општији простор (тако супротност систем – метода код природњака XVIII века повлачи низ покушаја да се и систем и метода поново испишу у једном истом облику описивања, да би се методи дала строгост и правилност система и да би се произвољност система подударила са конкретним анализама методе). Ту се не ради о новим објектима, новим појмовима и новим исказним модалитетима који се линеарно надовезују на старе, него о објектима једног другог нивоа (општијег или посебнијег), о појмовима

друге структуре и поља примене, о исказивањима другог типа, при чему се правила образовања ипак не мењају. А друге супротности играју *критичку* улогу: оне уводе у игру постојање и „прихватљивост” дискурзивне праксе, дефинишу тачку њене збиљске немогућности и њеног историјског назадовања (тако опис, у оквиру саме Природне историје, органских повезаности и функција које се преко анатомских варијабли врше у одређеним условима егзистенције, више не допушта, бар не као самосталну дискурзивну творевину, једну Природну историју која би била таксономијска наука о бићима на основу њихових видљивих обележја).

Једна дискурзивна творевина није, дакле, идеални, континуирани и равномерни текст, који тече под многоструким противречностима и разрешава их у мирном јединству једне кохерентне мисли. Она исто тако није површина на којој се одражава, у хиљаду различитих видова, једна противречност која би, увек у позадини, ипак свуда била владајућа. Она је пре простор многоструким несагласности, скуп различитих супротности чије нивое и улоге треба описати. Археолошка анализа заправо укида примат једне противречности која свој модел има у истовременом тврђењу и порицању једне исте поставке. Али она то не чини да би поравнала све супротности у оквиру општих облика мишљења и да би их силом помирила, прибегавајући неком принудном *a priori*. Напротив, ради се о томе да се у оквиру једне дискурзивне праксе одреде тачке где оне настају, да се дефинише облик који оне узимају, њихови узајамни односи и област којом оне управљају. Укратко, ради се о томе да се дискурс одржи у његовим многоструким разуђеностима, и да се, следствено томе, укине тема једне противречности која се једнако губи и проналази, разрешава и увек препорађа у недиференцираном елементу Логоса.

#### 4. КОМПАРАТИВНЕ ЧИЊЕНИЦЕ

Археолошка анализа индивидуализује и описује дискурзивне творевине. То значи да она мора да их упоређује, да их супротстави једне другима унутар истовремености у којој се јављају, да их разликује од оних које немају исти календар, да их у ономе што оне могу имати специфичног доведе у однос са недискурзивним праксама, које их окружују и служе им као општи елемент. И у томе сасвим различито од епистемолошких или „архитектонских” описа који анализирају унутрашњу структуру теорије, археолошко изучавање је увек у множини: оно се креће у мноштву регистара, пролази међупросторима и размацама, његова област је тамо где су јединице једна поред друге, где се одвајају, заостравају своје рубове, сучељавају се и оцртавају празнине међу собом. Када се обраћа неком посебном типу дискурса (дискурсу психијатрије у *Историји лудила* или медицине у *Рођењу клинике*), оно то чини да би поређењем утврдило хронолошке границе, али и да би истовремено и у корелацији са њима описало једно институционално поље, скуп догађаја, пракси, политичких одлука, низ економских процеса у којима се јављају демографске осцилације, технике социјалног старања, потребе за радном снагом, различити нивои незапослености, итд. Али, оно такође може, неком врстом бочног приближавања (као у *Речима* и *сћварима*) да уведе у игру више различитих позитивитета, чија се истодобна стања током одређеног раздобља упоређују и сучељавају са другим типовима дискурса који су заузели њихово место у одређено време.

Али све те анализе су сасвим различите од оних које су уобичајене.

1. Поређења су ту увек ограничена и регионална. Далеко од тога да хоће да покаже опште облике, археологија настоји да оцрта посебне конфигурације. Када сучељавамо Општу граматику, Анализу богатства и Природну историју у класично доба, онда то не чинимо да бисмо груписали три испољавања – посебне изражајне вредности, и чудновато занемарена до сада – једног менталитета који би био општи у XVII и XVIII веку. То не чинимо ни да бисмо, полазећи од једног сведеног модела и посебне области, реконструисали облике рационалности који су били на делу у целој класичној науци, нити то чинимо да бисмо осветлили мање познату страну једног културног лика којег смо сматрали добро познатим. Нисмо хтели да покажемо да су се људи XVIII века на један општи начин интересовали више за поредак него за историју, више за класификацију него за постање, више за знаке него за механизме узрочности. Настојали смо да покажемо један сасвим одређен скуп дискурзивних творевина које међу собом имају извештан скуп односа који се могу описати. Ови односи се не проширују на суседне области и не могу се постепено пренети на укупност тадашњих дискурса, а онда утолико пре ни на оно што се обично зове „класични дух”: они су тесно везани уз изучавано тројство и важе само у области која је тиме спецификована. Сам овај интердискурзивни скуп, и то као група, налази се у односу са другим типовима дискурса (са анализом представа, општом теоријом знакова и „идеологијом”, с једне стране, и са математиком, алгебарском анализом и покушајем успостављања једне *mathesis*, с друге стране). Управо ови унутрашњи и спољашњи односи карактеришу Природну историју, Анализу богатства и Општу граматику као специфични скуп и омогућавају да се у њима препозна једна *интердискурзивна конфигурација*.

Што се тиче оних који би рекли: „Зашто нисте говорили о космологији, о физиологији или о библијској егзегези? Да ли хемија пре Лавоазјеа (Lavoisier), или Ојлерова (Euler) математика, или Викоова (Vico) историја, ако би биле уведене у игру, не би биле у стању да обезбеде све анализе које се могу наћи у *Речима* и *сћварима*? Зар у инвентивном богатству XVIII века нема много других идеја које уопште не улазе у крути оквир

археологије?”, њима, њиховом оправданом нестрпљењу, свим против-примерима које би они, као што знам, могли да наведу, ја бих одговорио: свакако. Не само да допуштам да је моја анализа ограничена, него ја то хоћу и то јој намећем. Оно што би за мене био против-пример била би управо могућност да се каже: сви ти односи које сте ви описали у вези са три посебне формације, све те мреже у којима се међу собом артикулишу теорије атрибуције, артикулације и деривације, цела та таксономија која почива на дисконтинуираној карактеризацији и континуитету поретка, налазе се подједнако и на исти начин у геометрији, рационалној механици, физиологији телесних течности и клица, критици свете историје и кристалографији у настајању. То би доиста био доказ да нисам описао, као што сам то наводно чинио, једну *област међуизопозитивитета*, и да сам окарактерисао дух или науку једног доба, против чега је иначе усмерен цео мој подухват. Односи које сам описао важе да би се одредила једна посебна конфигурација, и нипошто нису црте којима се описује лице једне културе у целини. Пријатељи *Weltanschauung*-а морају бити разочарани: држим до тога да опис који сам започео не буде истог типа као што је њихов. Оно што је за њих недостатак, заборав, грешка, за мене је намерно и методичко искључивање.

Међутим, исто тако би се могло рећи: ви сте конфронтирали Општу граматiku са Природном историјом и Анализом богатстава. Али зашто је нисте конфронтирали са Историјом каква је упражњавана у истом раздобљу, са библијском критиком, са реториком, са теоријом лепих уметности? Зар не бисте тако открили једно сасвим друго поље међуизопозитивитета? Какву повластицу има, дакле, ово које сте ви изабрали? – Нема никакву повластицу, јер је оно само један од скупова који се могу описати. Стварно, ако бисмо поново узели Општу граматiku, и ако бисмо покушали да одредимо њене односе са историјским дисциплинама и текстуалном критиком, сигурно бисмо видели да се оцртава један сасвим други систем односа; а опис би омогућио појаву једне међудискурзивне мреже која се не би пружала преко прве него би се са њом укрштала на неким тачкама. Исто тако, таксономија природњака могла би се сучелити не више са граматиком или економијом, него са физиологијом и патологијом: и ту би се оцртали нови међуизопозитивитети (упоредимо односе таксономија – граматика – еко-

номија, анализирани у *Речима и сиварима*, и односе таксономија – патологија изучаване у *Рођењу клинике*). Број ових мрежа није, дакле, унапред одређен, и само аналитичко испитивање може показати да ли оне постоје, и које постоје (то јест које од њих могу бити описане). Штавише, свака дискурзивна творевина не припада (у сваком случају не припада нужно) само једном од тих система, него она истовремено улази у више поља односа у којима не заузима исто место и не врши исту функцију (односи таксономија – патологија нису изоморфни са односима таксономија – граматика, односи граматика – анализа богатстава нису изоморфни са односима граматика – егзегеза).

Хоризонт коме се обраћа археологија није, дакле, *једна наука, једна рационалност, један менталитет, једна култура*, него сплет међуизопозитивитета чије границе и тачке укрштања не могу да се одреде одједном. Археологија је упоредна анализа чији циљ није да сведе различитост дискурса и да оцрта јединство које треба да их тотализује, него да њихову различитост распореди у различите ликове. Археолошко поређење нема уједињујући него умножавајући учинак.

2. Сучељавајући Општу граматiku, Природну историју и Анализу богатстава у XVII и XVIII веку, могли бисмо да се упитамо које су у то доба заједничке идеје лингвиста, природњака и теоретичара економије; могли бисмо да се питамо од којих су заједничких имплицитних постулата они полазили упркос различитости њихових теорија, којих општих начела се они прећутно придржавају; могли бисмо да се питамо какав утицај је анализа језика вршила на таксономију, или какву улогу је идеја уређене природе играла у теорији богатства; исто тако би се могло изучавати ширење тих различитих типова дискурса, престиж који се признаје сваком од њих, вредновање његове старости (или, обрнуто, његовог недавног датума) и његове веће строгости, канала комуникација или путева којима се вршила размена информација; могли бисмо, најзад, придружујући се посве традиционалним анализама, да се питамо у којој мери је Русо своје ботаничко знање и искуство пренео на анализу језика и њиховог порекла; које заједничке категорије је Тирго (*Turgot*) био применио на анализу новца и на теорију језика и етимологије; како је идеја једног универзалног, вештачког и савршеног језика била преудешена и коришћена

од стране класификатора као што су Лине или Адансон (Adanson). Свакако, сва та питања би била легитимна (или бар нека од њих...). Али ниједно од њих није значајно на нивоу археологије.

Оно што археологија хоће да ослободи јесте, пре свега – у специфичности и одстојању међу различитим дискурзивним творевинама – игра аналогичности и разлика какве се појављују на нивоу правила образовања. То имплицира пет различитих задатака:

а) Показати како сасвим различити дискурзивни елементи могу бити формирано почев од аналогних правила (појмови опште граматике, као што су глагол, субјект, додатак, корен, образовани су почев од истих диспозиција исказног поља – теорија атрибуције, артикулације, означавања, деривације – као и сасвим различити и разнородни појмови Природне историје и Економије); показати *археолошке изоморфизме* међу различитим творевинама.

б) Показати у којој мери се ова правила примењују или не на исти начин, увршћују се или не у исти поредак, распоређују или не према истом обрасцу у различитим типовима дискурса (Општа граматика повезује једну с другом, и то управо у том поретку, теорију атрибуције, теорију артикулације, теорију означавања и теорију деривације; Природна историја и Анализа богатстава групишу две прве и две друге, али их повезују у обрнутом поретку); одредити *археолошки образац* сваке творевине.

в) Показати како савршено различити појмови (као што су појмови вредности и врсног обележја, или цене и родног обележја) заузимају аналогно место у гранању њихових система позитивитета – да су, дакле, *археолошки изојоини* – иако их њихова област примене, њихов степен формализације и надасве њихова историјска генеза чине потпуно страним једне другима.

г) Показати заузврат како један исти појам (евентуално означен једном истом речи) може покривати два археолошки различита елемента (појмови порекла и развитка немају ни исту улогу, ни исто место, ни исто образовање у систему позитивитета Опште граматике и Природне историје); назначити *археолошке размаке*.

д) Показати најзад како се између два позитивитета могу успоставити односи субординације или комплементарности (тако, у односу на анализу богатстава и анализу врста, опис језика игра током класичне епохе доминантну улогу уколико је он теорија конвенционалних знакова који удвостручују, обележавају и представљају представу саму): утврдити *археолошке корелације*.

Ништа у тим описима се не ослања на одређивање утицаја, размене пренесених информација, општења. Не ради се о томе да их поричемо, или да оспоравамо да би они уопште могли бити предмет описа, него се пре ради о томе да у односу на њих заузмемо одмерено одстојање, да-разграничимо ниво анализе, да изнесемо на видело оно што их је омогућило; да одредимо тачке у којима је могло доћи до пројекције једног појма на неки други, да се утврди изоморфизам који је омогућио пренос метода или техника, да покажемо блискости, симетрије или аналогичности које су омогућиле уопштавања; укратко, да опишемо поље вектора и различите пријемчивости (пропустљивости и непропустљивости) које је било услов историјске могућности за игру размена. Једна конфигурација међупозитивитета није група блиских дисциплина, није самоопажљива појава сличности, није само глобални однос више дискурса, него је то закон њихових повезаности. Не треба рећи: пошто су Русо и други са њим размишљали и о поретку врста и о пореклу језика, успостављени су односи и дошло је до размене између таксиномије и граматике; пошто је Тирго, после Лоуа и Петија, хтео да посматра новац као знак, економија и теорија језика су се приближиле, а њихова историја још носи траг тих покушаја. Пре треба рећи, бар уколико хоћемо да направимо археолошки опис, да су диспозиције сваког од та три позитивитета биле такве да се на нивоу дела, аутора, индивидуалних егзистенција, пројеката и покушаја могу наћи сличне размене.

3. Археологија такође показује односе између дискурзивних творевина и недискурзивних области (установа, политичких догађаја, економских пракси и процеса). Ова повезивања немају за циљ да изнесу на видело велике културне континуитете или да издвоје механизме узрочности. Пред неким скупом исказних чињеница археологија се не пита шта је могло да га мотивише (то је истраживање контекста формулације), она не



настоји ни да изнађе оно што се у њима изражава (што је задат так херменеутике); она покушава да одреди како правила образовања под која он спада – и која карактеришу позитивитет коме он припада – могу бити повезана са недискурзивним системима: она настоји да одреди специфичне облике артикулације.

Узмимо пример клиничке медицине, чије се успостављање крајем XVIII века подудара са извесним бројем политичких догађаја, економских појава и институционалних промена. Лако је бар интуитивно назрети везе између ових чињеница и организације болничке медицине. Али како да се оне анализирају? Симболичка анализа би у организацији клиничке медицине и у историјским процесима који су је пратили видела два истовремена израза, који се одражавају и симболизују један у другом, који један другом служе као огледало и чија су значења ухваћена у бескрајну игру узвраћања: два израза која не изражавају ништа друго до облик који им је заједнички. Тако би медицинске идеје органске повезаности, функционалне кохезије, везе ткива – и напуштање начела класификације болести у корист анализе телесних међудејстава – одговарале (да би биле одражене, али и да би одражавале) једној политичкој пракси која, под још увек феудалном раслојеношћу, открива односе функционалног типа, економске повезаности, једно друштво, чије зависности и узајамности, у облику колективитета, треба да осигурају аналоган живота. Узрочна анализа би се, за узврат, састојала у томе да се истражује у којој мери су политичке промене или економски процеси могли одредити свест научника – хоризонт и правац њиховог интереса, њихов систем вредности, њихов начин опажања ствари, стил њихове рационалности. Тако, у доба када је индустријски капитализам почињао да води рачуна о својим потребама за радном снагом, болест је добила друштвену димензију: одржавање здравља, лечење, помоћ сиромашним болесницима, испитивање узрока и патогених жаришта, постали су колективна брига коју држава мора делом да преузме на себе, а делом да надзире. Отуд произлазе вредновања тела као оруђа за рад, брига да се медицина рационализује по узору на друге науке, напори да се одржи ниво здравља становништва, брига посвећена терапеутици, одржавању њених дејстава, бележењу појава дугог трајања.

Археологија смешта своју анализу на један други ниво: појаве изражавања, одражавања и симболизације за њу су само учинци једног обухватног читања у потрази за формалним аналозијама или преносима смисла; што се тиче узрочних односа, они могу бити одређени само на нивоу контекста или ситуације и њиховог учинка на говорни субјект; у сваком случају и једно и друго може бити одређено само када су дефинисани позитивитети у којима се појављују и правила по којима су ти позитивитети образовани. Поље односа које карактерише једну дискурзивну творевину јесте место са кога симболизације и учинци могу бити опажени, смештени и одређени. Ако археологија приближава медицински дискурс извесном броју пракси, она то чини да би открила односе који су много мање „непосредни” но што је изражавање, али много изравнији него што су односи узрочности посредовани свешћу говорних субјеката. Она хоће да покаже не то како је политичка пракса одредила смисао и облик медицинског дискурса, него како и по ком основу она чини део његових услова појаве, укључивања и функционисања. Овај однос се може поставити на више нивоа. Најпре на нивоу издвајања и разграничења медицинског објекта: то, наравно, не значи да је политичка пракса од почетка XIX века наметнула медицини нове објекте као што су повреде ткива или физиолошко-анатомске корелације; али је она отворила нова поља за одређивање медицинских објеката (сва поља су конституисана масом становништва које је административно уоквирено и надзирано, одмеравано према извесним животним и здравственим нормама, анализирано према облицима документарног и статистичког бележења; она су исто тако конституисана великим народним армијама револуционарног и наполеоновског доба, са њиховим специфичним облицима медицинске контроле; такође су конституисани и установама болничке помоћи које су, крајем XVIII и почетком XIX века, биле устројене у функцији економских потреба времена и одговарајућег положаја друштвених класа). Видимо како се овај однос политичке праксе према медицинском дискурсу појављује и у статусу лекара, који постаје не само повлашћени него скоро искључиви носилац тог дискурса, затим у облику институционалног односа који лекар може имати са хоспитализованим болесником или са својом приватном клијентелом, у модалитетима наставе или ширења који су прописани или до-

пуштени за то знање. Најзад, овај однос се може захватити у функцији која се даје медицинском дискурсу, или у улози која се од њега захтева када треба судити индивидуама, доносити административне одлуке, поставити норме друштва, превести – да би их се „решило” или прикрило – сукобе друге врсте, дати анализама друштва и одговарајућим праксама обрасце природног типа. Није дакле реч о томе да се покаже како је политичка пракса датог друштва образовала или преиначила медицинске појмове и теоријску структуру патологије, него о томе како се медицински дискурс – као пракса која је упућена на извесно поље предмета, која се налази у рукама одређеног броја структурно одређених индивидуа, и која најзад треба да врши извесне функције у друштву – артикулише на извесним праксама које су му спољашње, и које саме нису дискурзивне нарави.

Ако у овој анализи археологија суспендује тему израза и одраза, ако она одбија да у дискурсу види раван симболичке пројекције збивања и процеса који се налазе другде, онда то није стога да би се изнашла узрочна повезаност, која би се тачку по тачку могла описати, и која би омогућила да се доведу у однос неко откриће и неки догађај, или неки појам и друштвена структура. Али, с друге стране, ако она суспендује такву узрочну анализу, ако хоће да избегне нужно посредовање говорним субјектом, онда то није због тога да би осигурала суверену и усамљену независност дискурса, него да би открила подручје постојања и функционисања једне дискурзивне праксе. Другим речима, археолошки опис дискурса се одвија у димензији једне опште историје. Он настоји да открије цело то подручје установа, економских процеса и друштвених односа на којима може да се артикулише нека дискурзивна формација. Он покушава да покаже како аутономија и специфичност дискурса њему ипак не дају статус чистог идеалитета и потпуне историјске независности. Он хоће да обелодани тај посебни ниво на коме историја омогућава одређене типове дискурса, који имају свој сопствени тип историчности, и који су у односу са целим једним скупом различитих историчности.

## 5. ПРОМЕНА И ПРЕОБРАЖАЈИ

Погледајмо сада како стоји ствар са археолошким описом промене. Традиционална историја идеја може бити изложена свим могућим теоријским критикама: она постиже бар то да за битну тему узме појаве временског следа и повезаности, да их анализира према обрасцу еволуције, и да тако описује историјско одвијање дискурса. Насупрот томе, изгледа да археологија поступа са историјом само тако да је окамени. С једне стране, описујући дискурзивне творевине, она занемарује временске низове који се ту могу појавити; она истражује општа правила која једнако и на исти начин важе на свим тачкама времена: зар она тако једном можда спором и неприметном развоју не намеће присилни лик синхроније? Зар она – у том „свету идеја”, који је сам по себи тако несталан, где и привидно најпостојанији ликови тако брзо бивају избрисани, где се, насупрот томе, појављује толико неправилности које ће касније задобити коначни статус, где будућност увек саму себе антиципира, док прошлост не престаје да се измиче – не прибавља важење некој врсти непокретне мисли? А с друге стране, када она и прибегава хронологији, онда она то изгледа чини једино да би на рубовима позитивитета учврстила две упоришне тачке: тренутак у коме они настају и тренутак у коме они нестају, као да трајање користи само да би се фиксирао тај рудиментарни календар, али бива искључено током целе анализе; као да би времена било само у празном тренутку прекида, у том белом и парадоксално безвременом процепу у коме једна творевина нагло смењује неку другу. Синхронија позитивитета, тренута-

чност смењивања, и време је избегнуто, а са њиме нестаје и могућност историјског описа. Дискурс је отргнут из закона постања и поставља се у дисконтинуирану безвременост. Он постаје непокретан у одломцима: крхки блесци вечности. Али све је то узалуд: више вечности које се смењују, игра непокретних слика које наизменично ишчезавају, све то не сачињава ни покрет, ни време, ни историју.

Ипак, ствари треба погледати мало изближе.

## А

Погледајмо најпре привидну синхронију дискурзивних творевина. Једна ствар је тачна: Упркос томе што су правила укључена у сваки исказ, и што она стога опет дејствују са сваком од њих, она се не преиначују сваки пут; она се могу наћи на делу у исказима или групама исказа сасвим расути кроз време. Видели смо, на пример, како се различити објекти Природне историје, током скоро целог једног века – од Турнфора до Жисјеа – подвргавају истоветним правилима образовања; видели смо како је теорија атрибуције иста и игра исту улогу код Ланселоа, Кондијака и Дести де Трасија. Штавише, видели смо да поредак исказа следствено археолошким извођењима није нужно репродуковао временски редослед: код Бозеа (Beauzee) се могу наћи искази који археолошки претходе онима које сусрећемо у *Грамајшици* Пор-Ројала. У једној таквој анализи, дакле, суспендују се *временски редоследи*, тачније, суспендује се календар формулација. Али ово суспендовање има за циљ управо показивање односа који карактеришу временитост дискурзивних творевина и артикулишу је у низове чије укрштање не спречава анализу.

а) Археологија одређује правила образовања једног скупа исказа. Она тако показује како један след догађаја, и то управо у поретку у коме се јавља, може да постане предмет дискурса, да буде забележен, описан, објашњен, појмовно обрађен, и да пружи прилику за један теоријски избор. Археологија анализира степен и облик пријемчивости неког дискурса: она излаже начело његове артикулације са ланцем узастопних догађаја и одређује операторе помоћу којих се догађаји преписују

у исказе. Она, на пример, не оспорава однос између анализе богатства и великих новчаних колебања током XVII и почетком XVIII века; она настоји да покаже оно што је од тих криза могло бити дато као предмет дискурса, како су оне ту могле да нађу појмовни израз, како су интереси, који су се супротстављали током тих процеса, могли да развију своју стратегију. Или, рецимо, она не сматра да колера из 1832. није била догађај за медицину: она показује како је клинички дискурс стављао у дејство таква правила да је цело једно подручје медицинских објеката тада могло бити реорганизовано, да је могао бити употребљен цео један скуп метода регистровања и бележења, да је могао бити напуштен појам запаљења и коначно отправљен стари теоријски проблем грознице. Археологија не пориче могућност нових исказа у корелацији са „спољашњим“ догађајима. Њен задатак је да покаже под којим условом међу њима може бити такве корелације, и у чему се она тачно састоји (које су њене границе, облик, код, закон могућности). Она не избегава ту гипкост дискурса, која их покреће у ритму догађаја; она настоји да ослободи ниво на коме започиње ово кретање – оно што би се могло назвати нивоом догађајног *захватања*. (Захватања које је специфично за сваку дискурзивну творевину, и које нема иста правила, исте операторе ни исту осетљивост, на пример у анализи богатстава и у политичкој економији, у старој медицини која се ослања на „конституције“ и у модерној епидемиологији.)

б) Осим тога, сва правила образовања, која археологија приписује неком позитивитету, немају исту општост: нека су више посебна и изведена су из других. Ова субординација може бити само хијерархијска, али исто тако она може имати и временски вектор. Тако су, на пример, у Општој граматизи, теорија глагола-атрибута и теорија именице-артикулације једна с другом повезане: друга је изведена из прве, а да се међу њима не може одредити временски редослед (осим оног дедуктивног или реторичког, који је изабран ради излагања). С друге стране, анализа граматичког додатка или истраживање корена су могли да се појаве (или поново појаве) тек када је развијена анализа атрибутивне реченице или схватања именице као аналитичког знака представе. Или један други пример: у класично доба, начело континуитета бића имплицирано је класификацијом врста према структурним обележјима, и у том смислу су она истовремена; с друге стране, када је једном за-

почета ова класификација, онда празнине и недостаци могу бити протумачени у категоријама једне историје природе, земље и врста. Другим речима, археолошко гранање правила образовања није једна једнообразно истовремена мрежа: има односа, спојева и деривација који су временски неутрални; има и других који имплицирају један одређени временски правац. Археологија, дакле, за образац не узима ни чисто логички образац истовремености, ни праволинијски след догађаја, него покушава да покаже укрштање између нужно сукцесивних односа и других који то нису. Не треба, дакле, веровати да је један систем позитивитета неки синхронијски лик који се може опазити само ако се стави у заграде скуп дијахронијских процеса. Далеко од тога да је равнодушна према узастопности, археологија одређује *временске векторе извођења*.

Археологија не настоји да третира као истовремено оно што се даје као узастопно; она не покушава да заустави време и да његов ток догађаја замени корелацијама које оцртавају један непокретни лик. Оно што она суспендује јесте тема по којој је узастопност апсолут: првобитно и неразложиво надовезивање коме би дискурс био подвргнут законом своје коначности; то је исто тако тема по којој у дискурсу постоји само један облик и само један ниво узастопности. Ове теме она замењује анализама које истовремено показују различите облике узастопности који се преклапају у дискурсу (а под облицима не треба разумети просто ритмове или узроке него такође и саме низове), и начин на који се артикулишу тако спецификоване узастопности. Уместо да следимо нит неког изворног календара, у односу на који би се утврђивала хронологија узастопних или истовремених догађаја, краткотрајних или дуготрајних процеса, тренутних или трајних појава, ми покушавамо да покажемо како може бити узастопности и на којим различитим нивоима се налазе различите узастопности. Да би се успоставила један археолошка историја дискурса потребно је, дакле, ослободити се два обрасца који су, несумњиво дуго времена, наметали своју слику: праволинијског обрасца говорне речи (и бар донекле писања), где сви догађаји узастопно следе једни после других, сем у случају подударанја и преклапања, и обрасца тока свести чија садашњост увек сама себи измиче у отворености будућности и у задржавању прошлости. Ма колико то било парадоксално, дискурзивне творевине немају исти

образац историчности као и ток свести или линеарност говора. Бар онакав како је он анализиран у археологији, то јест на нивоу позитивитета, дискурс није нека свест која свој пројекат смешта у спољашњи облик говора; то није језик, плус још субјект који га говори. То је пракса која има своје сопствене облике надовезивања и узастопности.

## Б

Археологија много радије него историја идеја говори о резовима, пукотинама, зевовима, потпуно новим облицима позитивитета, и наглим прерасподелама. Правити историју политичке економије, традиционално је значило тражити све оно што је могло претходити Рикарду, све што је могло унапред назначити његове анализе, методе и основне појмове, све оно што је његова открића могло учинити вероватнијим. Правити историју упоредне граматике значило је пронаћи трагове – много пре Бопа и Раска (Rask) – претходних истраживања порекла и сродности језика; то је значило одредити удео који је Анкетил-Диперон могао имати у успостављању индо-европског подручја; то је значило поново приказивати прво поређење, начињено 1769, санскритских и латинских коњугација; то је значило вратити се ако треба до Хариса (Harris) или Рамуса (Ramus). А археологија поступа обрнуто: она пре настоји да расплете све те нити које је стрпљивост историчара сплела; она умножава разлике, мрси линије комуникације, и труди се да отеже прелазе; она не покушава да покаже да је физиократска анализа производње припремала Рикардову анализу; она не сматра да је за њене сопствене анализе значајно рећи да је Керду припремио Бопа.

Чему одговара ово инсистирање на дисконтинуитетима? Истину говорећи, оно је парадоксално само у односу на навику историчара. Управо она – са својом бригом о континуитетима, прелазима, антиципацијама, претходним нацртима – често игра на парадокс. Од Добантона (Daubenton) до Кивијеа, од Анкетила до Бопа, од Граслена (Graslin), Тиргоа или Форбонеа (Forbonnais) до Рикарда, упркос тако малом хронолошком размаку, разлике су безбројне и свакојаке: једне су локализоване, а друге су опште; једне се односе на методе, друге

на појмове; час се ради о предметном подручју, а час о целокупним језичким средствима. Још упечатљивији је пример медицине: за четврт века, од 1790. до 1815, медицински дискурс се изменио више него од Средњег века, а чак и од античке медицине. Промена је довела до појаве објеката (органске повреде, дубока жаришта, промене на ткиву, путеви и облици међу-органског ширења, анатомско-клинички знаци и корелације), техника посматрања, налажења патолошког жаришта, бележења; до другачије опажајне мреже и скоро потпуно новог опшног речника; до дотле непознате игре појмова нозографских расподела (понекад вековне, а понекад и хиљадугодишње категорије, као што су категорије грознице или конституције, ишчезавају, а болести старе можда од памтивека – као што су туберкулоза – најзад су издвојене и именоване). Онима који, из немара, никада нису отворили *Филозофску нозографију* и *Расправу о мембранама*, препустимо бригу да говоре о томе како археологија произвољно измишља разлике. Она се само труди да их узме озбиљно: да размрси њихово клупко, да одреди како се оне распоређују, како се узајамно имплицирају, једна другом управљају и једна другој се подређују, којим различним категоријама припадају; укратко, ради се о томе да се те разлике опишу, и то не без утврђивања система њихових међусобних разлика. Ако има парадокса археологије, онда он није у томе што би она умножавала разлике него у томе што она одбија да их сведе, изврћући тако уобичајене вредности. За историју идеја, разлика је, онако како се појављује, грешка или замка; уместо да се заустави на њој, проницљива анализа мора настојати да је разреши, да испод ње нађе једну мању разлику, испод ове једну још мању, и тако бесконачно до идеалне границе која би била не-разлика савршеног континуитета. Археологија, насупрот томе, за предмет свога описа узима оно што се обично узима као сметња: она нема за циљ да разлике превлада него да их анализира, да каже у чему се оне тачно састоје и да их *диференцира*. Како она врши ту диференцијацију?

1. Уместо да сматра да је дискурс сачињен само од низа истородних догађаја (индивидуалних формулација), археологија у самој густини дискурса разликује више равни многих догађаја: раван самих исказа у њиховој јединственој појави; раван појаве објеката, типова исказа, појмова, стратешких избо-

ра (или преображаја који захватају оне већ постојеће); раван извођења нових правила образовања почев од правила која већ делују – али увек у елементу једног истог позитивитета; најзад, на четвртном месту, раван у којој се врши смена једне дискурзивне творевине другом (или једноставно појављивање и нестајање неког позитивитета). Иако су далеко најређи, ови догађаји су за археологију најважнији: у сваком случају, само она омогућава да они дођу до изражаја. Али они нису искључиви предмет њеног описа. Погрешно би било веровати да они заповеднички управљају свим другим догађајима и да, на различитим равнима које смо могли разликовати, изазивају сличне и истовремене преломе. Сви догађаји који се збивају у густини дискурса нису једни с другима чврсто повезани. Наравно, појава неке дискурзивне творевине често је корелативна са широким обнављањем објеката, облика исказивања, појмова и стратегија (начело које ипак нипошто није универзално: Општа граматика је успостављена у XVII веку без много видљивих промена у граматичкој традицији), али није могуће утврдити одређени појам или посебни објекат који намах показује њену присутност. Такав догађај, дакле, не треба описивати према категоријама које могу одговарати појави једне формулације или појави једне нове речи. Излишно је у вези с таквим догађајем постављати питања као што су. „Ко је њихов аутор? Ко је говорио? У каквим околностима и унутар каквог контекста? Са каквим намерама и са каквим пројектом?“ Појава новог позитивитета није најављена неком новом реченицом – неочекиваном, изненадном, логички непредвидљивом, стилски девијантном – која би се укључила у неки текст, и најављивала било почетак новог поглавља, било интервенцију неког новог говорника. То је догађај сасвим другачијег типа.

2. Да би се анализирали такви догађаји, недовољно је констатовати промене и одмах их повезати било са теолошким или естетским обрасцем стварања (са његовом трансценденцијом и целом игром његових оригиналности или његових изума), било са психолошким обрасцем освешћивања (са његовим нејасним наговештајима, његовим антиципацијама, повољним околностима, могућностима реструктурисања), било пак са биолошким обрасцем развоја. Треба одредити тачно у чему се састоје ове преинаке: то јест наместо недиференцираног упућивања на *промену* – као истовременог општег носиоца свих догађаја и апстрактног начела њиховог следа – ставити

анализу *преображаја*. Нестајање једног и појава другог позитивитета имплицира више типова преображаја. Идући од посебних ка општитима, могуће је и треба описати: како су се преобразили различити елементи једног система образовања (какве су, на пример, биле варијације стопе незапослености и тражње запослења, какве су биле политичке одлуке о цеховским удружењима и на Универзитету, какве су биле нове потребе и нове могућности друштвене скрби крајем XVIII века – елементи који сви улазе у систем образовања клиничке медицине); како су се преобразили карактеристични односи једног система образовања (на пример, како је средином XVII века однос између опажајној поља, језичког кода, инструменталног посредовања и информисања, успостављен говором о живим бићима, био преиначен тако да је допуштао одређење објекта својствених Природној историји); како су односи између различитих правила образовања били преобразени (на пример, како биологија преиначује поредак и зависност које је Природна историја установила између теорије карактеризације и анализе временских извођења); најзад, како се преображавају односи између различитих позитивитета (како односи између Филологије, Биологије и Економије преображавају односе између Граматике, Природне историје и Анализе богатстава; како се разлаже међудискурзивна конфигурација коју су образовали повлашћени односи ове три дисциплине; како бивају преиначени њихови односи спрам математике и филозофије; како се оцртава место за друге дискурзивне творевине и посебно за тај међупозитивитет који ће добити име наука о човеку). Уместо да се позива на живу снагу промене (као да би она била своје сопствено начело), уместо да истражује њене узроке (као да она никада не би била ништа друго до пука и проста последица), археологија покушава да утврди систем преображаја који чине „промену”; она покушава да разради тај празни и апстрактни појам, да би му дала рашчлањив статус преображаја. Разумљиво је да извесни духови, везани за све те старе метафоре помоћу којих су читав век и по замишљали историју (кретање, ток, еволуција), ту виде само негацију историје и пуку аформацију дисконтинуитета. То значи да они заправо не могу допустити да се промена ослободи свих тих додатних образаца, да јој се истовремено одузме првенство универзалног закона и статус опште последице, и да се она замени анализом различитих преображаја.

3. Рећи да једна дискурзивна творевина замењује другу не значи рећи да се цео један свет потпуно нових објеката, исказивања, појмова и теоријских избора јавља потпуно опремљен и организован у неком тексту који би га ставио на своје место једном за свагда. То значи да се догодио један општи преображај односа, али који не преиначује нужно све елементе. То значи да искази подлежу новим правилима образовања, а не да сви објекти или појмови, сва исказивања или сви теоријски избори ишчезавају. Напротив, почев од тих нових правила могу се описати и анализирати појаве континуитета, повратка или понављања: не треба заборавити да једно правило образовања није ни одређење неког објекта, ни карактеризација једног типа исказивања, ни облик или садржај неког појма, него начело њиховог мноштва и њиховог расипања. Неки од тих елемената – или више њих – могу да остану истоветни (задржати облик, иста обележја, исте структуре), али да припадају различитим системима расипања и различитим законима образовања. Могу се, дакле, наћи појаве као што су следеће: елементи који остају исти унутар различитих позитивитета, задржавајући свој облик и садржај, али унутар разнородних творевина (тако, на пример, новчани промет, прво као предмет Анализе богатстава, а затим као предмет Политичке економије; појам обележја, прво у Природној историји, а потом у биологији); елементи који се успостављају, приначују и организују у једној дискурзивној творевини, и који, након учвршћивања фигурирају у другој дискурзивној творевини (тако је са појмом рефлекса, за који је Ж. Кангијем показао како се образује у класичној науци од Вилиса до Прохаске, а затим улази у модерну физиологију); елементи који се појављују касно, као крајњи извод у једној дискурзивној творевини, а који заузимају прво место у каснијој творевини (тако се појам организма појављује крајем XVIII века у Природној историји као резултат целог таксиномијског подухвата карактеризације, а постаје кључни појам биологије у доба Кивијеа; тако појам болесног жаришта који уводи Моргањи (Morgagni), и који постаје један од главних појмова клиничке медицине; елементи који се поново појављују после извесног времена истрошености, заборављања или чак обезвређености (тако је са повратком фиксизму линеовског типа код биолога као што је Кивијеа; тако је са реактивацијом у XVIII веку старе идеје о изворном језику). За археологију ствар није у томе да се поричу те појаве нити да се умањи њихов значај, него напротив да се оне одмере и да се покушају

објаснити: како може бити тих сталности или тих понављања, тих дугих надовезивања или тих кривуља које премошћуу време? Археологија оно континуирано не држи за првобитну и последњу датост која треба да објасни све остало; она напротив сматра да оно исто, репетитивно и непрекидно нису ништа мање проблем него прекиди. За археологију, идентично и континуирано нису оно што треба поново наћи на крају анализе: они се јављају у елементу једне дискурзивне праксе, и подвргнути су правилима образовања позитивитета; далеко од тога да показују ону темељну и умирујућу тромост на коју волимо да упућујемо промену, и они сами су активно, правилно образовани. А свима онима који би дошли у искушење да археологији приговарају повлашћену анализу дисконтинуираног, свим тим агорафобима историје и времена, свима који бркају прекид и ирационалност, одговорићу: „Начином на који га користите, ви обезвређујете оно континуирано. Ви с њим поступате као са елементом-упориштем на који све друго треба да се односи. Ви од њега чините првобитни закон, битно тежиште сваке дискурзивне праксе. Ви бисте хтели да се свака преинাকা анализира у пољу те тромости, као што се свако кретање анализира у пољу гравитације. Али ви му тај статус дајете само тако што га неутралишете, потискујући га, на спољним рубовима времена, према једној изворној пасивности. Археологија настоји да изврне ту поставку, или радије (јер не ради се о томе да се дисконтинуираном повери улога дотле поверена континуитету), она настоји да разигра континуирано и дисконтинуирано једно против другог: да покаже како је континуирано образовано под истим условима и по истим правилима као расутост; и да оно, ни мање ни више него разлике, изуми, новости или девијације, улази у поље дискурзивне праксе”.

4. Појава и ишчезавање позитивитета, игра замена коју они омогућавају, не сачињавају један хомогени процес који би се свуда одвијао на исти начин. Не треба веровати да би прекид био нека врста опште разобручености која би истовремено захватала све дискурзивне творевине: прекид није неко мртво и недиференцирано време које би се уметало, бар на тренутак, између две манифестне фазе; то није неки лапсус без трајања, који би раздвајао два раздобља, и који би с једне и друге стране раселине развијао два хетерогена времена; то је увек између два одређена позитивитета један дисконтинуитет спецификован извесним бројем различитих преображаја. Тако анализа

археолошких резова има за циљ да између толиких различитих преинака установи аналогije и разлике, хијерархије, комплементарности, подударности и размаке: укратко, да опише расутост самих дисконтинуитета. Не може се одржати идеја једног и истог реза, који би једним ударцем и у одређеном тренутку раздељивао све дискурзивне творевине, прекидајући их само једном кретањем и поново их успостављајући према истим правилима. Истовременост више преображаја не значи њихово тачно хронолошко подударање: сваки преображај може имати своју посебну меру временске „густине”. Природна историја, општа граматика и анализа богатстава успостављени су на аналогне начине, и то све троје током XVII века; али систем образовања анализе богатстава био је повезан са великим бројем недискурзивних услова и пракси (промет роба, новчане операције са својим последицама, систем заштите трговине и мануфактуре, осцилације у количини монетизованог метала): отуд спорост једног процеса који се одвијао више од једног века (од Грамона /Grammont/ до Кантијона), док преображаји који су успоставили Граматику и Природну историју нису трајали дуже од четврт века. Обрнуто, аналогни и повезани савремени преображаји не упућују на један јединствени модел, који би се више пута репродуковао на површини дискурса и свима наметао строго исти облик прекида: када је описиван археолошки рез који је омогућио филологију, биологију и економију, радило се о томе да се покаже како су ова три позитивитета била повезана (ишчезавањем анализе знака и теорије представљања), какве симетричне учинке је он могао произвести (идеја органског тоталитета и прилагођавања живих бића; идеја морфолошке кохеренције и правилне еволуције језика; идеја облика производње који има своје унутрашње законитости и своје развојне границе); али ништа мање се радило о томе да се покаже које су биле специфичне разлике тих преображаја (посебно како се историчност уноси на посебан начин у ова три приоритета, и како стога њихов однос према историји не може бити исти, иако сваки од њих има одређени однос према њој).

Најзад, између различитих археолошких прекида постоје значајни размаци, и то понекад чак и између врло блиских и бројним односима повезаних дискурзивних творевина. Такав је случај језичких дисциплина и историјске анализе: велики преображај у коме је првих година XIX века настала историјска и компаративна граматика за добрих пола претходи

мутацији историјског дискурса. Тако систем међупозитивитета у коме се налазила филологија бива дубоко промењен у другој половини XIX века, не доводећи у питање позитивитет филологије. Отуд појаве „укрштеног размака” од којих се може навести бар један добро познати пример: појмови као што су вишак вредности или тенденцијски пад профитне стопе, какви се сусрећу код Маркса, могу бити описани полазећи од система позитивитета који је на делу већ код Рикарда. Но ови појмови (који су нови, али чија правила образовања то нису) се – и код самог Маркса – јављају као да истовремено припадају једној сасвим другој дискурзивној пракси: они су ту образовани према специфичним законима, заузимају један други положај, не јављају се у истим повезаностима. Овај нови позитивитет није преображај Рикардових анализа, нити је он нека нова политичка економија, него један дискурс који је настао у вези с изводима извесних економских појмова, али који за узврат одређује услове под којима се одвија дискурс економиста и стога може да важи као теорија и критика политичке економије.

Археологија рапчлањује синхронију резова, као што разлиже апстрактно јединство промена и догађаја. *Епоха* није њена основна јединица, ни њен хоризонт, ни њен предмет: ако она о њој говори то је увек поводом одређених дискурзивних пракси и као резултат својих анализа. Класично доба, које је често било помињано у археолошким анализама, није временски лик који своје јединство и свој празан облик намеће свим дискурсима, него име које можете дати сплету континуитета и дисконтинуитета, унутрашњих преинака позитивитета, дискурзивних творевина које се појављују и ишчезавају. Исто тако *прекид* за археологију није запрека њених анализа, граница коју она издалека назначује, а да не може да је одреди, нити да јој да специфичност: прекид је име дато преображајима који се тичу општег режима једне или више дискурзивних творевина. Тако Француска револуција – пошто су око ње до сада биле усредсређене археолошке анализе – не игра улогу догађаја који је спољашњи у односу на дискурсе, чије би деобене учинке требало пронаћи у свим дискурсима, да би се мислило како треба. Она функционише као сложена, артикулисана, описива целина преображаја који су оставили нетакнут један број позитивитета, који су за један број њих утврдили правила која још увек и за нас важе, који су такође установили позитивитете који су се разложили или се управо разлажу пред нашим очима.

## 6. НАУКА И ЗНАЊЕ

Свим претходним анализама наметнуло се једно прећутно разграничење, мада није изнето ни његово начело, нити су јасније изражене његове основне црте. Сви наведени примери, без изузетка су припадали једној врло суженој области. Далеко не само од тога да смо обухватили, него нисмо ни захватили ту огромну област дискурса: зашто су систематски запостављени „књижевни”, „филозофски” или „политички” токови? Да ли у тим подручјима нема места дискурзивним творевинама и системима позитивитета? И, ако се држимо само подручја наука, зашто смо ћутке прешли преко математике, физике или хемије? Зашто смо се позивали на толике дисциплине које су сумњиве, још увек безобличне, и можда осуђене да увек остану испод прага научности? Једном речи, какав је однос археологије према анализи наука?

### а) *Позитивитет, дисциплине, науке*

Прво питање: зар археологија, под мало необичним називима „дискурзивна творевина” и „позитивитет”, не описује просто-напросто псеудонауку (као што је психопатологија), науку у предисторијском стању (као што је природна историја), или науку које су потпуно прожете идеологијом (као што је политичка економија)? Није ли она превасходно анализа онога што ће увек остати квази-научно? Ако „дисциплинама” називамо скупове исказа који своју организацију позајмљују од наука, који теже кохеренцији и демонстративности, који су



прихваћени, институционализовани, преношени и понекад научавани као науке, зар се онда не би могло рећи да археологија описује дисциплине које нису заиста науке, док би епистемологија описивала науке које су могле да се образују почев од постојећих дисциплина (или упркос њима)?

На ова питања можемо одговорити одрично. Археологија не описује дисциплине. У најбољем случају оне у свом појавном облику могу послужити као зачетак описа позитивитета. Али оне не одређују његове границе: оне му не намећу коначне пресеке; оне на крају анализе не остају такве какве су биле на почетку; не може се успоставити биунивоки однос између установљених дисциплина и дискурзивних творевина.

Ево једног примера овог ишчашења. Упоришна тачка *Историје лудила* била је појава психијатријске дисциплине почетком XIX века. Ова дисциплина није имала ни исти садржај, ни исту унутрашњу организацију, ни исто место унутар медицине, ни исту практичну функцију, ни исти начин коришћења као традиционално поглавље о „болестима главе” или о „живчаним болестима”, које се налазило у медицинским расправама XVIII века. А испитивање ове нове дисциплине открило је две ствари: оно што је њу учинило могућом у доба у коме се она појавила, оно што је одредило ту велику промену у економији појмова, анализа и доказивања, јесте цела једна игра односа између хоспитализације, затварања, услова и процедура друштвеног искључивања, правосудних правила, норми индустријског рада и буржоаског морала, укратко цео један скуп који за ту дискурзивну праксу карактерише образовање њених исказа; али, ова пракса се не показује само унутар једне дисциплине са научним статусом и претензијама, него је она такође на делу и у правним текстовима, у књижевном изразу, у филозофским размишљањима, у политичким одлукама, у свакодневном говору, у мњењима. Дискурзивна творевина на чије постојање указује психијатријска дисциплина, ни изблиза се не поклапа са њом: она увелико и са свих страна превазилази њене оквире. Штавише, гледајући уназад и тражећи оно што је у XVII и XVIII веку могло претходити настанку психијатрије, запажамо да њој не претходи никаква дисциплина: оно што су лекари класичне епохе говорили о манијама, растројствима, меланхолијама и живчаним обољењима никако није сачињавало једну аутономну дисциплину, него у најбољем случају

једну рубрику у анализи грозница, хормоналних поремећаја или поремећаја мозга. Па ипак, упркос одсуству било какве установљене дисциплине, била је на делу једна дискурзивна пракса која је имала своју правилност и своју конзистенцију. Ова дискурзивна пракса је свакако била укључена у медицину, али исто тако и у административне уредбе, у књижевне или филозофске текстове, у казуистику, у теорије или пројекте обавезног рада или помоћи сиромашнима. У класичној епохи имамо, дакле, једну дискурзивну творевину и позитивитет који су савршено доступни опису и којима не одговара ниједна дисциплина која би се могла поредити са психијатријом.

Али, ако је тачно да позитивитети нису пуки двојници установљених дисциплина, нису ли они онда наговештај будућих наука? Да ли под називом дискурзивне творевине можда не означавамо ретроспективну пројекцију наука на њихову сопствену прошлост, сенку које оне бацају на оно што им је претходило, и што их је, како изгледа, унапред наговештавало? Зар оно што смо описали, на пример, као анализу богатства или општу граматику, приписујући им једну можда сасвим вештачку аутономију, није напросто била политичка економија у настајању, или фаза која претходи успостављању једне најзад строге науке о језику? Не покушава ли археологија да једним ретроградним кретањем, чију легитимност је несумњиво тешко утврдити, у оквире једне независне дискурзивне праксе прегрупише све разнородне и расуте елементе чије сагласје ће се испоставити као нужно за успостављање једне науке?

И овде одговор мора бити одричан. Оно што је било анализирано под именом Природне историје, не сабира у један јединствени лик све оно што је у XVII и XVIII веку могло важити као наговештај једне науке о животу и што би могло фигурирати унутар њене легитимне генеалогije. Тако испостављени позитивитет доиста доста добро разјашњава извештај исказа који се односе на сличности и разлике између бића, на њихову видљиву структуру, на њихова врсна и родна обележја, њихову могућну класификацију, дисконтинуитете који их раздвајају и прелазе који их повезују. Али, он оставља по страни многе друге анализе, које спадају у исту епоху и које такође назначују предачке ликове биологије: анализу рефлексног покрета (која ће имати толики значај за образовање анатомиофизиологије нервног система), теорију клица (која изгледа анти-

ципира проблеме еволуције и генетике), објашњење раста животиња и биљака (што ће бити једно од великих питања физиологије организма уопште). Штавише, далеко од тога да антиципира једну будућу биологију, Природна историја – таксиномијски дискурс везан за теорију знакова и за пројекат једне науке о поретку – искључивала је својом солидношћу и аутономијом успостављање једне јединствене науке о животу. Исто тако, дискурзивна творевина коју описујемо као Општу граматику, ни издалека не узима у обзир све оно што је у класичном добу могло бити речено о говору, и што се касније, у филологији, морало наћи као наслеђено или одбачено, даље развијено или критиковано: она по страни оставља методе библијске егзегезе, и ону филозофију језика која је формулисана код Викоа и Хердера. Дискурзивне творевине нису, дакле, будуће науке у тренутку у коме се оне, још увек несвесне себе самих, једва чујно успостављају. Оне доиста нису у стању телеолошке подређености у односу на ортогенезу наука.

Да ли онда треба рећи да не може бити науке тамо где има позитивитета, и да су тамо где се могу наћи позитивитети искључене науке? Да ли треба претпоставити да се они, уместо у хронолошком, налазе у алтернативном односу према наукама? И да су они на неки начин позитивни лик извесног епистемолошког недостатка. Али и у том случају бисмо могли да понудимо против-пример. Клиничка медицина сигурно није наука. Не само зато што она не одговара формалним критеријумима и не достиже степен строгости који се може очекивати од физике, хемије или чак од физиологије, него такође и зато што садржи овлашћену организовану хрпу искуствених опажања, опита и сирових налаза, рецепата, терапеутских упута, институционалних уредби. Па ипак, ова не-наука се не искључује са науком: током XIX века она је успоставила одређене односе између потпуно успостављених наука као што су физиологија, хемија или микробиологија. Штавише, она је омогућила такве дискурсе као је што дискурс патолошке анатомије, којој би несумњиво било неумесно приписати назив псеудо-науке.

Дискурзивне творевине, дакле, не можемо поистовећивати ни са наукама, ни са једва научним дисциплинама, ни са оним ликовима који издалека наговештавају будуће науке, нити најзад са облицима који одмах искључују сваку научност. Шта је, дакле, са односом између позитивитета и наука?

## б) Знање

Позитивитети не карактеришу облике сазнања – било да су то *a priori* и нужни услови, или облици рационалности који су се могли историјски јављати. Али они исто тако не одређују стање спознаја у датом временском тренутку: они не утврђују биланс онога што је, од тог тренутка, могло бити доказано и добити статус коначне тековине, биланс онога што је насупрот томе било прихваћено без доказа и доказивања, или онога што је било прихваћено на основу општег мњења или на основу снаге уобразиље. Анализирати позитивитете значи показати по којим правилима једна дискурзивна пракса може образовати групе објеката, скупове исказа, игре појмова, низове теоријских избора. Овако образовани елементи не сачињавају једну науку, са одређеном структуром идеалитета, њихов систем односа сигурно је мање стриктан; али то исто тако нису спознаје нагомилане једне поред других, произашле из разнородних искустава, традиција или открића, и повезане само идентитетом субјекта који их поседује. Они су оно почев од чега се изграђују кохерентни (или не) ставови, развијају се мање или више тачни описи, обављају се проверавања, разрађују теорије. Они образују предуслов ономе што ће се показати и функционисати као спознаја или илузија, прихваћена истина или одбачена заблуда, коначна тековина или савладана препрека. Добро се види да овај предуслов не може бити анализиран као датост или доживљено искуство, још сасвим урођено у уобразиљу или опажање, које би човечанство током своје историје имало да преузме у облику рационалности или кроз које би сваки појдинац морао да прође ако хоће да пронађе идеална значења која су ту садржана или скривена. Ту се не ради о предзнању или архајском стадију у кретању које иде од непосредне спознаје до аподиктичности, него се ту ради о елементима који морају бити образовани дискурзивном праксом да би се евентуално успоставио научни дискурс, спецификован не само својим обликом и строгишћу, него и објектима којима се бави, типовима исказа које уводи у игру, појмовима које употребљава и стратегијама које користи. На тај начин, наука се не доводи у везу са оним што је морало или мора да буде доживљено да би била заснована њој својствена интенција идеалитета, него

са оним што је морало или мора бити речено да би могло бити дискурса који евентуално одговара експерименталним или формалним критеријима научности.

Овај скуп елемената, правилно образованих дискурзивном праксом и неопходних за успостављање једне науке, мада не нужно предодређених да је омогуће, можемо назвати *знањем*. Знање је оно о чему се може говорити у оквиру једне дискурзивне праксе, која тиме бива спецификована: област образована различитим објектима који ће стећи или не научни статус (знање психијатрије у XIX веку није збир онога што се сматрало истинитим, него скуп понашања, особености, девијација о којима се може говорити у оквиру психијатријског дискурса). Знање је такође простор у коме субјект може заузети положај да би говорио о објектима којима се бави у своме дискурсу (у том смислу знање клиничке медицине је скуп функција погледа, испитивања, претрага, бележења и одлука које може вршити субјект медицинског дискурса). Знање је такође поље координација и субординација исказа у којима се појмови појављују, дефинишу, примењују и преображавају (у том смислу, знање Природне историје у XVIII веку није збир онога што је било речено, него скуп начина и размештаја према којима се сваки нови исказ може интегрисати у оно већ речено). Најзад, једно знање је одређено могућностима употребе и присвајања које нуди дискурс (тако знање политичке економије у класично доба није тврђење различитих тврдњи, него скуп тачака артикулације са другим дискурсима или са другим, недискурзивним праксама). Има знања која су независна од наука (и која нису ни њихова историјска скица, ни њихово доживљајно наличје), али нема знања без једне дефинисане дискурзивне праксе; а свака дискурзивна пракса може се дефинисати знањем које она образује.

Уместо да се креће осом свест – сазнање – наука (која се не може ослободити чиниоца субјективности), археологија се креће осом дискурзивна пракса – знање – наука. И док историја идеја тачку ослонца своје анализе налази у елементу сазнања (и тако чак и против своје воље бива приморана да се суочи са трансценденталним питањима), археологија тачку ослонца своје анализе налази у знању, тј. у једној области у којој је субјект нужно ситуиран и зависан, не могавши никад да се ту појави у лику носиоца (било као трансцендентална делатност, било као емпиријска свест).

Разуме се да у таквим условима треба брижљиво разликовати *научне области* и *археолошке територије*: њихов крој, њихова начела организације сасвим су другачији. Једној области научности припадају само ставови који поштују извесне законе конструкције; тврдње које би имале исти смисао, које би говориле исту ствар, које би биле исто толико истините, али које не би спадале у исту систематичност, биле би искључене из те области: оно што *Деламберов сан* каже поводом постанка врста може доиста да одражава неке од научних појмова или хипотеза тог доба, или чак да антиципира извесну будућу истину, али то не спада у област научности Природне историје, него у њено археолошко подручје, уколико се ту могу на делу открити иста правила образовања као код Линеа, код Бифона, код Добантона или Жисјеа. Археолошке територије могу пролазити преко „књижевних” и „филозофских” као и научних текстова. Знање није садржано само у доказима, него оно исто тако може бити у фикцијама, у размишљањима, у приповестима, у институционалним уредбама, у политичким одлукама. Археолошка територија Природне историје обухвата *Филозофску њалингезу* или *Телиамед*, иако они у великој мери не одговарају тада прихваћеним научним нормама а, наравно, још мање онима које ће важити касније. Археолошка територија Опште граматике обухвата сањарије *Фабр Доливеа /Fabre d'Olivet/* (које никада нису задобиле научни статус, и пре се уписују у регистар мистичке мисли) ништа мање него анализу атрибутивних реченица (која је тада прихватана као очигледност, и у којој генеративна граматика може данас препознати најаву своје истине).

Дискурзивна пракса се не подудара са научном обрадом којој она може отворити простор, а знање које образује није ни груби нацрт, ни узгредни производ успостављене науке. Ако овде занемаримо разлику између дискурса који имају статус научности, или претендују на њега, и оних који стварно удовољавају његовим формалним критеријима, науке се јављају у елементу једне дискурзивне творевине и на основи знања. То отвара два низа проблема: какви могу бити место и улога једне области научности у оквиру археолошке територије у којој се она образује? По каквом поретку и по каквим процесима се збива појава једне области научности у оквиру дате дискурзивне творевине? То су проблеми које овде и сада не можемо раз-

решити: овде само назначавамо у ком правцу би се они можда могли анализирати.

### в) Знање и идеологија

Једном успостављена, наука не преузима на себе и свој сопствени развој све оно што је образовало дискурзивну праксу у оквиру које се она појављује. Она исто тако не разграђује – да би га одбацила у предисторију заблуда, предрасуда или уображења – знање које је окружује. Патолошка анатомија није позитивитет клиничке медицине сузила и свела на норму научности. Знање није епистемолошко градилиште које нестаје у науци која га довршава. Наука (или оно што се јавља као такво) се смешта у једном пољу знања и ту игра једну улогу. Улогу која се разликује према различитим дискурзивним творевинама и преиначује се са њиховим мутацијама. Оно што се у класично доба јављало као медицинска спознаја душевних обољења, заузимало је у оквиру знања о лудилу једно сасвим ограничено место: то је представљало само једну од додирних површи, једну међу осталима (као што су правосуђе, казуистика, полицијске уредбе итд.). С друге стране, психопатолошке анализе у XIX веку, које су се такође јављале као научна спознаја душевних обољења, играле су сасвим различиту и много важнију улогу у знању о лудилу (улогу модела и инстанце одлучивања). На исти начин, научни (или бар по претензијама научни) дискурс нема исту функцију у оквиру економског знања XVII и XVIII века. У свакој дискурзивној творевини налази се специфични однос између науке и знања, а археолошка анализа, уместо да између њих дефинише однос искључивања или изузимања (тражећи оно што се у знању још опире науци и оно што је у науци још компромитовано блискошћу и утицајем знања), треба позитивно да покаже како се једна наука уписује и функционише у елементу знања.

Нема сумње да се ту, у том простору игре, успостављају и спецификују односи идеологије према наукама. Захват идеологије у научни дискурс и идеолошко функционисање наука не артикулишу се у равни њихове идеалне структуре (чак и ако се они ту могу испољити на мање или више уочљив начин), ни у равни њихове техничке употребе у једном друштву (иако она ту може имати своје учинке), ни у равни свести субјектата који

је изграђују, него се они артикулишу тамо где се наука омеђује унутар знања. Ако науци може бити постављено питање идеологије, онда је то тако у мери у којој се наука, не поистовећујући се са знањем, али и не искључујући га, смешта у њему, структурира неке његове објекте, систематизује неке од његових исказа, формализује неке од његових појмова и стратегија; то је тако у мери у којој ова обрада уређује знање, делом га преиначује и прерасподељује, а делом потврђује и оставља га важећим; то је тако у мери у којој наука изналази своје место у оквиру једне дискурзивне правилности, и где се она тако развија и функционише у целом једном пољу дискурзивних или недискурзивних пракси. Укратко, питање идеологије постављено науци, није питање ситуација или пракси које она одражава на мање или више свестан начин. То исто тако није питање њене евентуалне употребе или свих могућих њених злоупотреба, него је то питање њеног постојања као дискурзивне праксе и њеног функционисања међу другим праксама.

Доиста се може уопштено рећи, занемарујући сва посредовања и специфичности, да политичка економија има одређену улогу у капиталистичком друштву, да она служи интересима буржоаске класе, да је саздана по њој и за њу, и да она најзад носи белег свога порекла у својим појмовима и у својој логичкој архитектури. Али сваки прецизнији опис односа између епистемолошке структуре економије и њене идеолошке функције, мора укључити анализу дискурзивне творевине у којој се она јавља и скупа објектата, појмова и теоријских избора које је она морала да разради и систематизује. А затим се мора показати како је дискурзивна пракса, која је омогућила један такав позитивитет, функционисала међу другим праксама, које су могле бити дискурзивне, али и политичке и економске.

То нам дозвољава да изнесемо одређени број тврдњи:

1. Идеологија се не искључује са научношћу. Мало је дискурса који су оставили толико места идеологији као дискурс клиничке медицине или политичке економије: то није довољан разлог да њихове исказе у целини сматрамо погрешним, противречним и лишеним објективности.

2. Противречности, празнине и теоријски недостаци доиста могу да упућују на идеолошко функционисање неке науке (или дискурса са научним претензијама); они могу дозволити

да се одреди у којој тачки то функционисање има своје учинке. Али анализа тог функционисања мора се вршити у равни позитивитета, и односа између правила образовања и структура научности.

3. Поправљајући се, исправљајући своје грешке, учвршћујући своје формализације, један дискурс не разрешава у истој мери и нужно свој однос према идеологији. Улога идеологије не смањује се у мери у којој се повећава строгост и уклања погрешност.

4. Усмерити се на идеолошко функционисање једне науке, да би се оно разоткрило и преиначило, не значи обелоданити њене филозофске претпоставке, нити то значи вратити се темељима који је омогућују и легитимишу, него то значи ставити је поново у питање као дискурзивну творевину, усмерити се не на формалне противречности њених ставова него на систем образовања њених објеката, њених типова исказивања, њених појмова, њених теоријских избора. То значи преиспитати је као праксу међу другим праксама.

#### г) *Различити прагови и њихова хронологија*

У вези са једном дискурзивном творевином може се описати више различитих појављивања. Моменат у коме се нека дискурзивна пракса индивидуализује и задобија своју аутономију, моменат, дакле, у коме се успоставља један исти систем образовања исказа, или пак моменат у коме се тај систем преображава, може се назвати *прагом позитивитета*. Када се у игри једне дискурзивне творевине профилира један скуп исказа, и претендује (макар и неуспешно) на то да се прибави важеће нормаме верификације и кохеренције, и када у односу на знање он има доминантну функцију (узора, критике или верификације), казаћемо да дискурзивна творевина прелази *праг епистемологизације*. Када тако назначени епистемолошки лик удовољава извесном броју формалних критеријума, када његови искази одговарају не само археолошким правилима формације, него још и извесним законима конструкције ставова, казаћемо да он прелази *праг научности*. Најзад, када тај научни дискурс са своје стране буде могао да одреди аксиоме који су му нужни, елементе које користи, ставне структуре које су

за њега легитимне и преображава које прихвата, када, дакле, буде могао сам од себе да развије формалну грађевину коју он сачињава, казаћемо да је он прешао *праг формализације*.

Временски распоред тих различитих прагова, њихов редослед, њихов размак, њихова евентуална подударност, начин на који они могу једни друге да захтевају или имплицирају, услови у којима се они једни за другима јављају, све то представља за археологију једно од главних подручја њеног истраживања. Њихова хронологија заправо није ни правилна, ни хомогена. Све дискурзивне творевине не прелазе их истим кораком и у исто време, делећи тако историју људских сазнања на различита раздобља: у доба у коме су многи позитивитети прешли праг формализације, многи други још нису дошли до прага научности или чак ни до прага епистемологизације. И не само то: свака дискурзивна творевина не прелази редом све те прагове као природне ступњеве биолошког сазревања, где би једина варијабла било време латенције или трајање интервала. Ради се заправо о догађајима чије ширење није еволутивно: њихов јединствени поредак једна је од особености сваке дискурзивне творевине. Ево неколико примера ових разлика.

У извесним случајевима праг позитивитета је прекорачен много пре прага епистемологизације: тако је психопатологија, као дискурс са научним претензијама, почетком XIX века, са Пинелом, Хајнротом и Ескиролом, епистемологизовала једну дискурзивну праксу која јој је увелико претходила и која је одавно стекла своју аутономију и свој систем правилности. Но исто тако се може догодити да се та два прага временски подударе и да успостављање једног позитивитета истовремено буде појава једног епистемолошког лика. Понекад су прагови научности повезани с прелазом са једног на други позитивитет, а понекад су од њих различити: тако прелаз од Природне историје (са научношћу која јој је била својствена) на биологију (али не као на науку класификовања бића него специфичних корелација различитих организама) није обављен у доба Кивијеа без преображаја једног позитивитета у други позитивитет; с друге стране, Клод Бернарова експериментална медицина, а потом и Пастерова микробиологија, преиначили су тип научности који захтевају анатомија и патолошка физиологија, не искључујући при том из игре дискурзивну творевину клиничке медицине каква је тада била установљена. Исто тако,

нова научност каква је била успостављена са еволуционизмом, није преиначила биолошки позитивитет који је био дефинисан у доба Кивијеа. У случају економије, раскораци су посебно многобројни. Може се препознати, у XVII веку, један праг позитивитета: он се мање-више подудара са праксом и теоријом меркантилизма. Али њена епистемологизација ће се догодити тек нешто касније, сасвим с краја века или почетком следећег века са Локом и Кантијоном. Ипак, XIX век, са Рикардом, бележи истовремено један нови тип позитивитета и нови облик епистемологизације, који ће Курно и Џевонс опет преиначити, у доба када ће Маркс, полазећи од политичке економије, довести до појаве једне сасвим нове дискурзивне праксе.

Када се у науци види само праволинијско гомилање истина или ортогенеза ума, када се у њој не види дискурзивна пракса која има своје нивое, своје прагове, своје различите прекиде, онда се може описати једна једина историјска подела чији се образац непрестано понавља за било који облик знања: подела на оно што још није научно и оно што је коначно научно. Сва сложеност разграничења, сва разумењеност прекида, сва помереност њихових учинака и игра њихових међузависности бивају сведени на једнолични чин заснивања који увек треба понављати.

Без сумње постоји само једна наука код које се не могу разликовати ти различити прагови, нити се може описати сличан скуп помака међу њима: математика, једина дискурзивна пракса која је у исти мах прешла праг позитивитета, праг епистемологизације, праг научности и формализације. Сама могућност њеног постојања је имплицирала да је од самог почетка дато оно што свуда другде бива расуто кроз историју: њен први позитивитет је морао сачињавати једну већ формализовану дискурзивну праксу (иако су томе морале уследити друге формализације). Отуд чињеница да је њена појава истовремено тако загонетна (тако мало доступна анализи, тако згуснута у облик апсолутног почетка) и тако валоризована (пошто истовремено важи као искон и као основ). Отуд чињеница да је у првом гесту првог математичара било виђено успостављање једног идеалитета који се одвијао током историје и који је стављен у питање само да би био поновљен и прочишћен. Отуд чињеница да је почетак математике испитиван мање као један

историјски догађај него као начело историчности. Отуд најзад и чињеница да се у случају свих других наука опис њиховог историјског настанка, њихових трагања и неуспеха, њихових касних продора, упоређује са мета-историјским моделом геометрије која изненада и једном за свагда израња из обичне делатности премеравања земље. Али, узимајући успостављање математичког дискурса као прототип за рођење и развој свих осталих наука, ризикујемо да хомогенизујемо све посебне облике историчности, да на инстанцу једног прелома сведемо све различите прагове које може прећи једна дискурзивна пракса, и бескрајно у сваком тренутку времена понављати проблематику искона: тако би била повраћена права историјско-трансценденталне анализе. Математика је сигурно била образац за већину научних дискурса у њиховој тежњи ка формалној строгости и демонстративности, али за историчара који испитује збиљско постање науке она је лош пример, пример који се у сваком случају не може уопштавати.

#### д) Различити њихови историје наука

Мноштво прагова који се могу назначити допушта различите облике историјске анализе. Пре свега, анализу на нивоу формализације: то је историја коју математика не престаје да приповеда о самој себи у процесу своје сопствене разраде. Оно што је она била у одређеном тренутку (њена област, њене методе, објекти које она дефинише, говор којим се она користи) никада није одбачено у спољашње поље ненаучности, него непрестано бива рedefинисано (макар то било као подручје које је застарело или је привремено неплодно) у оквиру њене формалне изградње. Ова прошлост се показује као посебан случај, наивни модел, делимични и недовољно поопштени нацрт једне апстракције, моћније теорије или теорије вишег нивоа. Математика своју стварну историјску путању поново исписује речником блискости, зависности, подређености, прогресивних формализација, општости које се узајамно обухватају. За ту историју математика (ону која се збива и ону која о себи приповеда) Диофантова алгебра није једно суспедовано искуство, него посебан случај алгебре какву познајемо од Абела (Abel) и Галоа (Galois); грчка метода ексхаустија није била Њорсокак који је требало напустити, него наивни модел интегралног ра-

чуна. Свака историјска перипетија тако има свој формални ниво и своје место. То је *рекурентна анализа* која може да се врши само унутар једне успостављене науке и када је једном већ пређен њен праг формализације.<sup>7</sup>

Нешто друго је историјска анализа која се смешта на праг научности, и која се пита о начину на који је он могао бити пређен, полазећи од различитих епистемолошких ликова. Ту треба знати, на пример, како се један појам – још увек оптерећен метафорама или имагинарним садржајима – прочистио и могао добити статус и функцију научног појма. Или сазнати на један општији начин како је нека наука успостављена преко и против једног преднаучног нивоа који је у исти мах припрема и унапред јој се опири, како је она могла да савлада препреке и ограничења који су јој се још супротстављали. Г. Башлар и Г. Кангијем су дали обрасце ове историје. Њој није потребно, као рекурентној анализи, да се смести унутар саме науке, да све њене епизоде премести у зграду коју она сачињава, и да њену формализацију исприча њеним данашњим формалним језиком: усталом, како би то и могла, када она показује чега се наука ослободила и шта је све морала одбацити изван себе да би домашила праг научности. Самим тим, овај опис узима за норму успостављену науку, а историја коју прича нужно је обележена супротношћу истине и заблуде, рационалног и ирационалног, препреке и плодности, чистоће и нечистоће, научног и ненаучног. Ту се ради о *еписџемолошкој историји* наука.

Трећи тип историјске анализе је онај који се усредсређује на праг епистемологизације, на тачку раздвајања између дискурзивних творевина дефинисаних њиховим позитивитетом и епистемолошких ликова који нису сви нужно науке (и које усталом то можда никада неће постати). На том нивоу, научност не служи као норма: оно што у тој *археолошкој историји* настојимо да разоткријемо јесу дискурзивне праксе уколико оне отварају простор за једно знање и то уколико то знање задобија статус и улогу науке. Подухватити се историје наука на том нивоу, не значи описивати дискурзивне творевине не водећи рачуна о епистемолошким структурама, него то значи показати како успостављање неке науке, и евентуално њен прелазак на формализацију, може имати своју могућност и свој

<sup>7</sup> О овоме уп. Michel Serres, „Les Anamnèses mathématiques”, у *Hermès ou la communication*, p. 78.

утицај у некој дискурзивној творевини и у преинакама њеног позитивитета. Једна таква анализа, дакле, настоји да профилира историју наука полазећи од описа дискурзивних пракси и да одреди како, по којој правилности и на основу којих преинака је могао бити отворен простор процесима епистемологизације, досезању до норми научности и, можда, доспевању до прага формализације. Истражујући у историјској слојевитости наука ниво дискурзивне праксе, ми нећемо да је сведемо на тле доживљеног искуства (на ту земљу која је, неправилна и неравна, дата пре сваке геометрије, на то небо које светлуца кроз мрежу свих астрономија), него да покажемо између позитивитета, знања, епистемолошких ликова и наука целу, игру разлика, односа, одстојања, размака, независности и аутономија, као и начин на који се једна с другом артикулишу њихове властите историјности.

Анализа дискурзивних творевина, позитивитета и знања, у њиховом односу према епистемолошким ликовима и наукама, јесте оно што смо, да бисмо је разликовали од других могућих облика историје наука, назвали анализом *еписџеме*. Подозревање се можда да је ова еписџема нешто као поглед на свет, слој историје заједнички свим сазнањима, који свима намеће исте норме и постулате, општи стадиј ума, извесна структура мишљења којој не могу избећи људи једног доба – велико законодавство једном за свагда написано безименом руком. Под *еписџеме* заправо разумемо: скуп односа који у одређено доба могу да обједине дискурзивне праксе које омогућавају епистемолошке ликове, науке, и, евентуално, формализације; начин на који се у оквиру сваке од ових дискурзивних творевина смештају и врше прелази на епистемологизацију, научност и формализацију; распоред тих прагова који могу да се подударе, да буду подређени једни другима, или размакнути у времену; латералне односе који могу постојати између епистемолошких ликова или наука, у мери у којој они зависе од блиских или различитих дискурзивних пракси. Еписџеме није један облик сазнања или тип рационалности који би, прожимајући најразличитије науке, манифестовао суверено јединство једне субјективности, духа или епохе, него скуп односа који се унутар дате епохе могу открити између наука када их анализирамо на нивоу дискурзивних правилности.

Опис епистеме показује, дакле, више битних обележја: он отвара неисцрпно поље и никада не може бити завршен; он нема за циљ да утврди систем постулата коме се покоравају сва сазнања једне епохе, него да прође непрегледним пољем односа. Штавише, епистеме није непокретни лик који би, пошто је искрсао једног дана, био позван да исто тако нагло ишчезне: она је покретљив скуп раздеоа, размака, подударности које настају и нестају. Поред осталог, епистеме, као скуп односа између наука, епистемолошких ликова, позитивитета и дискурзивних пракси, омогућава да се схвати игра принуда и ограничења који се у датом моменту намећу дискурсу. Али, ово ограничење није оно негативно, које сазнању супротставља незнање, расуђивању супротставља уобразиљу, наоружаном искуству верност привидима, закључивању и дедукцији сањарије. Епистеме није оно што се може знати у једној епохи, с обзиром на техничке недостатке, менталне навике или границе постављене традицијом, него оно што у позитивитету дискурзивних пракси чини могућим постојање епистемолошких ликова и наука. Најзад, видимо да анализа епистеме није начин да се преузме критичко питање („пошто је дато нешто тако као наука, какво је њено право или легитимност?“), него једна упитност која прихвата датост науке да би се питала шта за ту науку значи чињеница да је дата. Оно што она у загонетки научног дискурса ставља на пробу није његово право да буде наука, него чињеница да он постоји. А тачка у којој се она одваја од свих филозофија сазнања јесте у томе што она ту чињеницу не доводи у везу са инстанцом изворне датости, која би у трансценденталном субјекту утемељивала и чињеницу и право, него у везу са процесима једне историјске праксе.

### ђ) Друге археологије

Остаје једно питање: да ли би се могла замислити једна археолошка анализа која би расветљавала правилности знања, али се не би бавила његовом анализом у правцу епистемолошких ликова и наука? Да ли је усмереност на епистеме једини пут који се отвара археологији? Да ли археологија мора бити искључиво један начин испитивања историје наука? Другим речима, да ли је археологија, ограничавајући се до сада на област научних дискурса, следила једну нужност коју не може

превладати, или је она, на посебном примеру, назначила облике анализе који могу имати сасвим другачију примену?

За сада сам сувише мало напредовао да бих дефинитивно одговорио на то питање. Али лако могу да замислим – наравно уз услов да се све то опроба и подробно испита – археологије које би се развијале у различитим правцима. Узмимо, на пример, археолошки опис „сексуалности“. Већ добро видим како би се он могао усмерити на епистеме: показали бисмо на који начин су се у XIX веку образовали епистемолошки ликови као што су биологија и психологија сексуалности, и којим раскидом је са Фројдом успостављен један дискурс научног типа. Али запажам такође и једну другу могућност анализе: уместо да изучавамо сексуално понашање људи у одређеном раздобљу (тражећи његову законитост у одређеној друштвеној структури, колективном несвесном, или у извесном моралном ставу), уместо да описујемо шта су људи могли мислити о сексуалности (какво је било њено религијско тумачење, како су је вредновали или одбацивали, какве сукобе назора или моралне сукобе је она могла изазивати), ми бисмо се питали зар у тим поступцима, као и у њиховим представама, није заложена цела једна дискурзивна пракса; зар сексуалност, ван сваке усмерености на научни дискурс, није један скуп објеката о којима се може говорити (или о коме је забрањено говорити), поље могућих исказивања (било да се ради о лирским изразима или правним налазима), скуп појмова (који без сумње могу да се јаве у елементарном облику појмова или тема), игра избора (која може да се појави у кохеренцији поступака или у систему прописа). Ако би успела у своме задатку, једна оваква археологија показала би како забране, искључивања, ограничења, вредновања, слободе и прекорачења сексуалности, сва њена вербална или невербална испољавања, јесу везани за једну одређену дискурзивну праксу. Она би показала – нипошто не као последњу истину о сексуалности, него као једну од димензија према којој се она може описати – изврстан „начин говора“, и то како је он заложен не у научне дискурсе, него у један систем забрана и вредности. То је анализа која би ишла не у правцу епистеме, него у правцу онога што бисмо могли назвати етиком.

Али ево и примера једног другог могућег усмерења. Да бисмо анализирали једно платно, ми можемо реконструисати ла-



тентни дискурс сликара; можемо настајати да пронађемо шапат његових интенција које нису коначно изражене у речима него у линијама, површинама и бојама; можемо покушати да извучемо ту имплицитну филозофију која изгледа обликује његов поглед на свет. Такође је могуће испитивати науку, или бар владајућа мњења времена, и настојати да препознамо шта је сликар могао од њих позајмити. Али археолошка анализа би имала други циљ: она би истраживала да ли су простор, одстојање, дубина, боја, светлост, сразмере, запремине, обриси у том разматраном времену били именовани, исказани и концептуализовани у оквиру одређене дискурзивне праксе, и да ли знање, које омогућава та дискурзивна пракса, није можда заложено у теорије и спекулације, у облике наставе и у рецепте, у поступке, технике, чак и у сам гест сликара. Не би се радило о томе да покажемо да је сликарство један начин означавања и „казивања”, чија би особеност била у томе да се не служи речима. Требало би показати да бар у једној својој димензији оно јесте одређена дискурзивна пракса која се отеловљује у техникама и учинцима. Тако описано, сликарство није нека чиста визија, коју би потом требало превести у материјалност простора; оно није ни голи гест чија би нема и неодређено празна значења требало ослободити накнадним тумачењима. Оно је цело прожето – и то независно од научних сазнања и филозофских тема – позитивитетом знања.

Чини ми се да би могла да се направи анализа истог типа у вези са политичким знањем. Покушали бисмо да видимо да ли је политичко понашање неког друштва, групе или класе прожето одређеном и описивом дискурзивном праксом. Тај позитивитет се очигледно не би подударао ни са политичким теоријама тог времена ни са економским детерминацијама: он би дефинисао оно што од политике може постати предметом исказивања, облике које то исказивање може да задобије, појмове који су ту на делу и стратешке изборе који се ту праве. Уместо да ово знање анализирамо, што је увек могуће, у правцу епистеме коју оно омогућава, анализирали бисмо га у правцу понашања, борби, сукоба, одлука и тактика. Тако бисмо омогућавали да се појави једно политичко знање које не спада у секундарну теоретизацију праксе, а које исто тако није примена теорије. Пошто је правилно образовано дискурзивном праксом која се одвија међу другим праксама и артикулише се њи-

ма, оно нипошто није неки израз који би на више или мање одговарајући начин „одражавао” одређен број „објективних датости” или стварних пракси. Оно би се од самог почетка уписивало у поље различитих пракси, где у исти мах налази своју спецификацију, своје функције и мрежу својих зависности. Ако би такав опис био могућ, онда видимо да не би било потребно укључити инстанцу индивидуалне или колективне сести да би се захватило место артикулације одређене политичке праксе и теорије; не би било потребно истраживати у којој мери ова свест може с једне стране да изрази неке услове, и с друге стране да буде осетљива за теоријске истине; не би било потребно постављати психолошки проблем освешћења; требало би само анализирати образовање и преображаје знања. На пример, не би се постављало питање да се одреди од ког момента се појављује нека револуционарна свест, нити какве улоге у генези те свести су могли да играју економски услови или рад теоријског разјашњења; не би се радило о томе да се опише општа и примерна биографија револуционарног човека, или да се нађу корени његовог пројекта, него о томе да се покаже како су се образовали одређена дискурзивна пракса и револуционарно знање који се залажу у понашања и стратегије, који омогућавају одређену теорију друштва, и који врше међусобни утицај и узајамни преображај.

На питање које смо малочас поставили – не бави ли се археологија само науком и није ли она само једна анализа научног дискурса – сада можемо да одговоримо. Оно што археологија настоји да опише није наука у њеној специфичној структури, него сасвим различита област *знања*. Штавише, ако се она бави знањем у његовом односу са епистемолошким ликовима и наукама, археологија исто тако може испитивати знање у једном другачијем правцу, и описати га унутар једног другог скупа односа. Однос према епистеме до сада је једини био истражен. Разлог томе је што дискурзивне творевине, у степену који несумњиво карактерише наше културе, не престају да се епистемологизују. Област позитивитета је могла да се појави испитивањем наука, њихове историје, њиховог зачудног јединства, њихове расутости и њихових прекида; игру дискурзивних творевина могли смо да захватимо у прегибима научних дискурса. У том смислу није чудно што је најплоднија и за археолошки опис најотворенија област, било то „класично до-

ба” у коме се одвијала епистемологизација толиких позитивитета. Исто тако, није чудно да су се дискурзивне творевине и специфичне правилности знања показале тамо где је било најтеже досегнути ниво научности и формализације. Али то је за археологију само привлачнија тачка гледишта, а не њено обавезно подручје.

---

## Закључак

---

– У целој овој књизи ви сте покушали да се како-тако разграничите од структурализма, или бар од онога што се обично под тим подразумева. Истакли сте да се не користите ни његовим методама ни његовим појмовима, да се не позивате на поступке лингвистичког описа, нити марите за формализације. Али, шта значе те разлике? Осим то да нисте успели да примените оно што би могло бити позитивно у структуралним анализама, оно што у њима има од строгости и доказне снаге? Осим то да област коју сте покушали да обрадите пружа отпор тој врсти подухвата, и да њено богатство непрестано измиче схемама у које сте хтели да је затворите? И са доста мрзовоље ви сте вашу немоћ прерушили у методу. Сада нам представљате као изричито намеравану разлику несавладиво растојање на коме остајете и увек ћете остајати у односу на истинску структуралну анализу.

Јер, нисте успели да нас обманете. Истина је да сте у празнину која је остала иза метода које не користите, нагурали цео низ појмова које данас прихватају они који описују језике или митове, књижевна дела или бајке. Говорили сте о творевинама, о позитивитетима, знању, дискурзивној пракси: цео арсенал термина чију сте јединственост и чудесне моћи на сваком кораку с поносом истицали. Но, да ли бисте морали да изумевате толике необичности да нисте покушали да у области која им не одговара примените неке од темељних тема структурализма – и то управо оне које представљају његове најспорније постулате, његову најсумњивију филозофију? Све се од-

вија као да сте од савремених метода анализе задржали не емпиријски и озбиљан рад, већ две-три теме које су више њихове екстраполације него нужна начела.

Тако сте хтели да сведете димензије својствене дискурсу, да занемарите његову специфичну неправилност, да сакријете оно што он може имати од иницијативе и слободе, да надокнадите неравнотежу коју он уноси у језик: хтели сте да затворите ту отвореност. Попут једне врсте лингвистике, ви сте настојали да се прођете говорног субјекта. Веровали сте да се дискурс може растеретити свих својих антрополошких референци, и третирати као да га никад није неко формулисао, као да није настао у посебним околностима, као да није био прожет представама, и као да се никоме није обраћао. Најзад, на њега сте применили једно начело истовремености: одбили сте да видите да је дискурс, можда за разлику од језика, битно историчан, и да се не састоји од расположивих елемената, него од стварних и узастопних догађаја, који се не могу анализирати изван времена у коме се одвијају.

– Имате право: пренебрегао сам трансценденцију дискурса. Описујући дискурс, одбио сам да га вежем за субјективност. Нисам истакао на првом месту његов дијахронијски карактер, као да би то требало да буде његов општи облик. Али све то није имало за сврху да изван области језика прошири појмове и методе који су тамо били искушани. Ако сам говорио о дискурсу, то није било ради тога да бих показао да се механизми или процеси језика ту у потпуности одржавају. Више је требало омогућити да се у густини вербалних перформанси појави различитост могућих нивоа анализе. Требало је показати да се поред методе лингвистичке (или интерпретативне) структурације може успоставити један специфични опис исказа, њиховог образовања и правилности својствених дискурсу. Ако сам суспендовао упућивања на говорни субјект, то није било ради тога да бих открио законе конструкције или облике који би на исти начин били примењивани од стране свих говорних субјеката, нити да бих омогућио да проговори велики универзални дискурс који би био заједнички свим људима једне епохе. Напротив, требало је показати у чему се састоје разлике, и како је могуће да људи унутар исте дискурзивне праксе говоре о различитим предметима, имају супротстављена мишљења, праве противречне изборе. Требало је такође пока-

зати у чему се дискурзивне праксе разликују једне од других. Укратко, хтео сам не да искључим проблем субјекта, него да одредим положаје и функције које је субјект могао имати у различитости дискурса. Најзад, као што сте могли да утврдите, ја нисам порекао историју, него сам суспендовао општу и празну категорију промене да би се могле појавити преображаји различитих нивоа. Одбијам једнообразни модел временовања да бих поводом сваке дискурзивне праксе описао њена правила гомилања, искључивања, реактивирања, њој својствене облике и пођења и њене специфичне начине разних надовезивања.

Дакле, нисам хтео да структуралистички подухват проширим преко његових легитимних граница. Лакс ћете признати да ни један једини пут нисам употребио реч структура у *Речима и стварима*. Али, ако се слажете, оставимо распре у вези са „структурализмом”. Оне једино преживљавају у областима које су сада напуштене од оних који раде. Ту битку, која је могла бити плодна, сада воде само пајаци и блуне.

– Ма колико изврдавали те распре, нећете умаћи проблему. Јер овде нам није споран структурализам. Радо признајемо његову тачност и делотворност: када треба анализирати неки језик, митологије, народне приповетке, песме, снове, књижевна дела, или можда филмове, структуралистички опис разоткрива односе који без њега не би могли да буду издвојени. Он омогућава да се одреде рекурентни елементи, са њиховим облицима супротности и верицима индивидуализације. Он такође допушта да се установе закони конструкције, еквиваленције и правила преображаја. И поред извесне уздржаности, израженије на почетку, ми сада без тешкоћа прихватимо да језик, несвесно, уобразиља људи подлежу законима структуре. Али оно што апсолутно одбијам, јесте то што ви чините: то јест да се научни дискурси могу анализирати у свом следу без позивања на нешто као што је конститутивна делатност, без признавања, у њиховим колебањима, отворености једног изворног пројекта или темељне телеологије, без проналажења дубоког континуитета који их повезује и води до тачке у којој их можемо заузатити, и да се тако може расплести постање ума и ослободити од сваке субјективности историја мишљења. Разјаснимо ствар: допуштамо да се у терминима елемената и правила конструкције може говорити о говору уопште, о оном

негдашњем говору какав је говор мита, или пак о оном ипак мало страном говору нашег несвесног или наших дела. Али говор нашег знања, овај говор овде и сада, сам тај структурални говор који нам допушта да анализирамо толике друге говоре, тај говор у његовој историјској густини, сматрамо несводљивим. Ипак не можете да заборавите да полазећи од њега, од његовог полагааног развоја, од тог мрачног настанка који га је довео до данашњег стања, можемо говорити о другим дискурсима у терминима структура. Он нам је дао ту могућност и право. Он чини слепу мрљу почев од које се ствари око нас распоређују тако како их данас видимо. Да се неко игра елементима, односима и дисконтинуитетима када се анализирају индоевропске легенде или Расинове трагедије, с тим се слажемо. Да колико је могуће буде остављено по страни питање о говорним субјектима, и то прихватамо. Али оспоравамо да ти успели покушаји могу оправдати враћање анализе уназад, до облика дискурса који их чини могућим, и тако довести у питање само место са кога ми данас говоримо. Историја тих анализа у којима се избегава субјективност, упркос себи чува своје сопствено прекорачење.

– Чини ми се да управо ту (и то много више него у разглабању питања структурализма) лежи бит спора и вашег отпора. Допустите ми, игре ради, пошто као што знате нисам посебно склон тумачењу, да вам кажем како сам разумео оно што сте малочас рекли: „Свакако, кажете ви полугласно, упркос свим позадинским борбама које смо покушали, приморани смо да надаље прихватимо да се формализују дедуктивни дискурси. Свакако, морамо поднети да се уместо историје неке душе или егзистенцијалног пројекта описује архитектура неког филозофског система. Свакако, ма шта ми мислили о томе, ваља нам трпети те анализе које књижевна дела везују не за жива искуства јединке него за структуре језика. Свакако, ваљало нам је напустити све те дискурсе које смо некада сводили на сувереност свести. Али, оно што смо изгубили већ пре пола века, намеравамо да повратимо на другом степену, анализом свих тих анализа, или бар темељним питањем које им упућујемо. Питаћемо их откуд долазе, које је историјско посланство које их прожима а да оне тога и нису свесце, каква наивност их чини слепим за услове које их чине могућим, у какав метафизички забран се затвара њихов рудиментарни позитивизам. И тако

ће намах бити без значаја то што несвесно није, као што смо веровали и тврдили, имплицитни руб свести. Биће без значаја то што митологија више није један поглед на свет, и што је роман нешто друго него спољашња страна једног живљеног искуства. Јер разум који утврђује све те нове „истине“ ми сада држимо под надзором: ми он, ни његова апсолутност, ни оно што га чини могућим, ни то што га чини нашим, не измиче трансценденталном послању. Сада ћемо њему – и одлучни смо да се тога никад не одрекнемо – постављати питање порекла, првобитне конституције, телеолошког хоризонта, временског континуитета. Њу, ту мисао која се данас актуализује као наша, задржаћемо у историјско-трансценденталном окружју. Зато, ако смо већ приморани да хтели не хтели подносимо све те структурализме, ипак нећемо допустити да се дира у ту историју мишљења која је историја нас самих. Нећемо допустити да се раздреше све те трансценденталне нити које су га од XIX века везивале за проблематику порекла и субјективитета. Ономе ко се приближи тој тврђави у коју смо избегли и коју намеравамо да чврсто држимо, ми ћемо понављати уз гест који зауставља скрнављење: *Noli tangere*”.

Но, ја сам се заинатио да наставим. И то не стога бих био сигуран у победу или у своје оружје, већ стога што ми је изгледало да је, за сада, ту оно битно: ослободити историју мисли трансценденталног подаништва. За мене ствар апсолутно није била у томе да се историја мисли структурализује, примењујући на настанак знања или развој наука категорије које су доказале своју вредност у области језика. Радило се о томе да се та историја анализира у дисконтинуитету који никаква телеологија не би унапред свела; да се она сагледа у једној расуто-сти коју никакав претходни хоризонт не би могао да затвори; да се она пусти да се одвија у безимености којој никаква трансцендентална конституција не би наметала облик субјекта; да се она отвори једној времености која не би обећавала повратак никаквог праскозорја. Радило се о томе да се она растере-ти сваког трансценденталног нарцизма; њу је требало ослободити тог круга изгубљеног и поново нађеног порекла у који је она била ухваћена; требало је показати да историја мисли не може имати ту откровитељску улогу трансценденталног момента коју рационална механика више нема од Канта, нити математички идеалитети имају од Хусерла, нити значења опаже-

ног света од Мерло-Понтија (Merleau-Ponty), упркос напорима које су они чинили да га открију.

И верујем да смо се, упркос забуни унесеној привидним спором о структурализму, у основи савршено разумели. Хоћу рећи да смо и једни и други савршено разумели шта смо хтели да учинимо. Било је сасвим нормално да ви браните права једне континуиране историје, отворене истовремено и за рад телеологије и за неограничене процесе узрочности. Али то нипошто није било ради тога да би она била заштићена од структуралне инвазије која би игнорисала њено кретање, спонтанитет и унутрашњи динамизам. Ви сте заправо хтели да обезбедите моћи једне конститутивне свести, пошто су управо оне биле доведене у питање. Али ова одбрана је требало да буде другде, а не на самом месту спора: јер, ако бисте ви једном емпиријском истраживању, једном скромном историјском раду, признали право да оспорава трансценденталну димензију, тада бисте уступили оно битно. Отуда један низ помака. Археологија се посматра као истраживање порекла, формалних *a priori*, утемељујућих чинова, укратко као нека врста историјске феноменологије (док се у њој, обрнуто, ради о томе да се историја ослободи феноменолошких стега), да би јој се приговорило да она не успева у своме науку и да не открива ништа друго до низ искуствених чињеница. Затим се археолошком опису, његовој бризи да утврди прагове, прекиде и преображаје, супротставља истински рад историчара, који би се састојао у томе да се покажу континуитети (док то већ десетинама година више није циљ историје), да би му се затим приговарало занемаривање онога што је искуствено. Потом се археологија посматра као покушај да се опишу културни тоталитети, да се уједначе најизразитије разлике и пронађе универзалност принудних облика (док је њен циљ да одреди јединствену специфичност дискурзивних пракси), а указује јој се на разлике, промене и мутације. Назад, археологија се означава као уношење структурализма у област историје (иако њене методе и појмови не остављају нимало места забуни око тога), да би се онда показивало да она не може да функционише као истинска структурална анализа.

Цела та игра премештања и превиђања савршено је кохерентна и нужна. Она је доносила и додатну добит: тако је било могуће обратити се свим тим облицима структурализма, које је требало толерисати и којима је ваљало већ чинити толи-

ке уступке, и рећи им: „Видите чему бисте се изложили ако бисте дирнули у те области које су још увек наше; ваши поступци, који можда другде имају некакву вредност, овде би брзо наишли на своје границе; њима би измакао целокупни конкретни садржај који бисте хтели да анализирате; ви бисте били приморани да одустанете од свог опрезног емпиризма; и против своје воље запали бисте у једну чудновату онтологију структуре. Зато се мудро држите терена који сте несумњиво освојили, а ми ћемо се правити као да смо вам га уступили, пошто сами одређујемо његове границе”. Што се тиче главне добити, она се, наравно, састоји у томе да прикријемо кризу у којој смо већ одавно запали, и која се само још проширује: кризу у којој се ради о тој трансценденталној рефлексiji са којом се филозофија од Канта поистоветила, у којој се ради о тој тематици порекла, о том обећању повратка, чиме избегавамо разлику наше садашњости, у којој се ради о једној антрополошкој мисли која сву своју упитност подређује питању бића човека, и омогућава да се избегне анализа праксе, у којој се ради о свим хуманистичким идеологијама, у којој се – најзад и пре свега – ради о статусу субјекта. То је спор који желите да забашурите и да од њега одвратите пажњу, настављајући забавне игре око генезе и система, синхроније и настајања, односа и узрока, структуре и историје. Да ли сте сигурни да не прибегавате једној теоретској замени теза?

– Претпоставимо, дакле, да је спор тамо где ви кажете. Претпоставимо да је реч о томе да се брани или напада последње уточниште трансценденталне мисли, и да наша данашња расправа доиста спада у ту кризу о којој говорите: на шта се онда може позвати вас дискурс? Одакле он долази и на чему би он могао темељити своје право да говори? Како би се он могао легитимисати? Ако нисте учинили ништа друго до емпиријски истраживали појаву и преображај дискурса, ако сте описивали глупаве исказе, епистемолошке ликове, историјске облике знања, како можете избећи наивност свих позитивизама? И како би ваш подухват могао имати вредност насупрот питању порекла и нужног прибегавања једном конститутивном субјекту? Али, ако претендујете на то да отворите радикална питања, ако хоћете да сместите ваш дискурс на ниво на који се и ми сами смештамо, ви онда добро знате да ће он ући у нашу игру и да ће са своје стране обновити ту димензију које ће иначе настоја-

ти да се ослободи. Или нас он не погађа, или га ми преузимамо. У сваком случају, обавезни сте да нам кажете шта су ти говори које већ десет година упорно држите, а да никад нисте утврдили њихово грађанско стање. Једном речи, шта су они, историја или филозофија?

– Више него ваши малопређашњи приговори, ово питање ме, признајем, доводи у неприлику. Оно ме не изненађује сасвим, али бих ипак волео да га још неко време одложим. Јер, тренутно, а да још не могу да предвидим докле, мој дискурс, далеко од тога да одређује место одакле говори, изврдава тле на које би могао да се ослони. Он је дискурс о дискурсима: али он не покушава да у њима открије скривену законитост, запретано порекло које би он само имао да ослободи; он не покушава ни да сам собом и почев од самога себе установи општу теорију чији би они били конкретни узорци. Реч је о томе да се развије расутоост која се никада не може свести на неки јединствен систем разлика, једна распршеност која се не односи на апсолутне осе референције; реч је о томе да се изврши једно расредштење које не оставља повластицу никаквом средишту. Улога једног таквог дискурса није да одагна заборав, да у дубини речених ствари, тамо где оне ћуте, пронађе тренутак њиховог рођења (било да се ради или о емпиријском стварању или о трансценденталном акту који им даје порекло); он не покушава да буде прибирање оног изворног или сећање на истину. Он, напротив, треба да *прави* разлике: да их успостави као објекте, да их анализира и одреди њихов појам. Уместо да прелази поље дискурса како би за свој рачун поново извео суспендоване тотализације, уместо да у ономе што је речено тражи тај *други* скривени дискурс, који пак остаје *истини* (уместо, дакле, да се непрестано игра с *алеџоријом* и *шауилологијом*), он непрестано врши диференцијације; он је *дијагноза*. Ако је филозофија памћење или повратак искона, оно што ја радим ни у ком случају не може се сматрати филозофијом; а ако се историја мисли састоји у томе да се поново удахне живот у полуишчезле ликове, оно што радим није ни историја.

– Од овога што сте управо рекли, треба у најмању руку прихватити да ваша археологија није наука. Ви је остављате да лебди у несигурном статусу описа. Нема сумње, она је још један од оних дискурса који би хтели да буду прихваћени као нека дисциплина у настајању. То њиховим ауторима прибавља

двоструку предност да не морају да утемељују њихову изричиту и строгу научност, и да је отворе према будућој општости која се ослобађа случајности њеног настанка. Дакле, још један од оних пројеката који су оправдани оним што они нису, одлажући увек за касније суштину свога задатка, тренутак своје провере и коначно постизање своје кохеренције. Још једно од оних заснивања каквих је био најављен тако велики број почев од XIX века: добро се зна да оно што се у модерном теоријском пољу тако радо изумева нису уопште системи који се могу доказати, него дисциплине чија се могућност отвара, чији се програм назначује, и чија се будућност и судбина поверавају другима. И тек што је довршен њихов обрис, оне већ ишчезавају заједно са својим ауторима. А поље које је оне требало да обраде, остаје заувек неплодно.

– Тачно је да ја археологију никада нисам представљао као неку науку, нити пак као почетну основу неке будуће науке. Мање него планом неке будуће грађевине, позабавио сам се исходом онога што сам предузео приликом конкретних истраживања, спреман да ако треба унесем исправке. Реч археологија уопште нема значење антиципације; она означава само један од праваца за анализу говорних перформанси; спецификовање једног нивоа, као што је исказ или архив; одређење или расветљавање једне области, као што су исказне правилности и позитивитети; увођење у игру појмова као што су појам правила образовања, археолошке деривације, историјског *a priori*. Али у скоро свим својим димензијама, и на свим својим окосницама, овај подухват има односе према наукама, према анализама научног типа или према теоријама које одговарају мерилима строгости. Он се прво односи према наукама које се успостављају и установљују своје норме у археолошки описаном стању: то су за њега *науке-предмети*, као што је то већ био случај са патолошком анатомијом, филологијом, политичком економијом, биологијом. Он се исто тако односи на научне облике анализе од којих се разликује било по нивоу, било по области, било по методама, и са којима се додирује по карактеристичним линијама разграничења. Када у маси речених ствари приступи одређеном исказу као функцији остварења говорне *перформансе*, он се одваја од истраживања чије би превасходно поље било језичка *компјетенција*: док један такав опис, да би одредио прихватљивост исказа, образује генеративни мо-

дел, археологија настоји да утврди правила образовања исказа да би одредила услове њиховог остваривања. Отуд између та два начина анализе извештан број аналогичности, али и разлика, посебно у облику могућег степена формализације. У сваком случају, генеративна граматика за археологију игра улогу *суседне анализе*. Осим тога, археолошки описи су у својој одвијању и пољу примене повезани са другим дисциплинама. У настојању да мимо било каквог упућивања на неку психолошку или конститутивну субјективност одреди различите субјектне позиције које искази могу имплицирати, археологија додирује једно питање које данас поставља психоанализа. Покушавајући да изнесе на видело правила образовања појмова, начине сукцесије, повезивања и коегзистенције исказа, она се сусреће са проблемом епистемолошких структура. Изучавајући образовање објеката и поља у којима се они појављују и спецификају, а исто тако и услове присвајања дискурса, она се сусреће са анализом друштвених формација. То су за археологију *корелативни теоретори*. Најзад, у мери у којој је могуће образовати општу теорију производње, археологија као анализа правила својствених различитим дискурзивним праксама, налази оно што би се могло назвати њеном *обухватном теоријом*.

Ако археологију смештам међу толике друге дискурсе који су већ успостављени, то не чиним да бих јој путем додира са њима прибавио статус који она не би била у стању да обезбеди сама себи; то не чиним да бих јој обезбедио коначно одређено место у једној непокретној констелацији, већ да бих са архивом, дискурзивним творевинама, позитивитетима, исказима и њиховим условима образовања изнео на видело једну специфичну област. Област која још није била предмет анализе (бар уколико је она особена и несводљива на тумачења и формализације), али за коју ништа – бар што се тиче мојих још увек рудиментарних увида – унапред не јамчи да ће остати стабилна и аутономна. Напокон, могло би се догодити да археологија не учини ништа друго до да одигра улогу оруђа које омогућава да се мање непрецизно него раније артикулишу анализа друштвених формација и епистемолошки описи, или које омогућава да се анализа субјектних позиција повеже са теоријом историје науке, или да се одреди место укрштања опште теорије производње и генеративне анализе исказа. Могло би се најзад испоставити да је археологија име за један аспект данашње теорије

ске конјунктуре. Да ли та конјунктура отвара простор за једну посебну дисциплину, чија би прва обележја и глобалне границе овде били назначени, или она изазива низ проблема чија садашња кохеренција не спречава да они могу бити касније презети другде, друкчије, на вишем нивоу или на различит начин – о свему томе у овом тренутку не бих могао да одлучим. Заправо, несумњиво ја нећу бити тај који ће о томе одлучити. Прихватим да мој дискурс ишчезне као и лик који га је до сада могао носити.

– Ви сами се на чудан начин користите том слободом коју оспоравате другима. Јер ви себи дајете слободан простор који одбијате да бар одредите. Зар заборављате како сте помно водили рачуна о томе да дискурс других затворите у системе правила? Да ли заборављате све те принуде које сте брижљиво описивали? Зар нисте индивидуама ускратили право да лично интервенишу у позитивитете у којима се смештају њихови дискурси? Најнезнатнију њихову реч сте спутали обавезама које на конформизам осуђују и најмању њихову иновацију. Револуција је лака када је реч о вама, а тешка када је реч о другима. Без сумње би било боље када бисте имали јаснију свест о условима под којима ви говорите, а заузврат више поверења у стварно деловање људи и у њихове могућности.

– Бојим се да не правите двоструку грешку: у погледу дискурзивних пракси које сам покушао да опишем, и у погледу удела који ви сами остављате људској слободи. Позитивитети које сам покушао да установим не треба да буду схваћени као скуп детерминација које се мисли индивидуа намећу споља или је пак унапред и изнутра прожимају. Они пре чине скуп услова под којима се обавља нека пракса, под којима та пракса омогућава делимично или потпуно нове исказе, под којима она најзад може бити измењена. Мање се ради о границама постављеним иницијативи субјеката него о пољу у коме се она артикулише (не представљајући његов центар), о правилима које она примењује (а да их она није ни изумела ни формулисала), о односима на које се она ослања (а да она није ни њихов последњи резултат ни тачка конвергенције). Ради се о томе да се покажу дискурзивне праксе у својој сложености и густини; да се покаже да говорити значи чинити нешто – нешто друго до да се изрази оно што мислимо, да се преведе оно што знамо, или да се разиграју структуре неког језика; да се покаже да додати



један исказ претходно постојећем низу исказа, значи учинити један сложен и захтеван гест, који имплицира услове (а не само ситуацију, контекст и мотиве) и садржи правила (различита од логичких и језичких правила конструкције); да се покаже да нека промена у поретку говора не претпоставља „нове идеје”, мало инвенције и креативности, или друкчији менталитет, него преображаје у једној пракси, евентуално и у суседним праксама и њиховој заједничкој артикулацији. Далеко од тога да сам порицао могућност промене дискурса: само сам искључиво и непосредно право на то ускратио суверености субјекта.

Са своје стране, хтео бих, на крају, да вам поставим једно питање: каква је ваша идеја промене, и рецимо револуције, бар у научном поретку и у пољу дискурса, ако је ви везује за теме смисла, пројекта, порекла и повратка, конститутивног субјекта, укратко за целокупну тематику која историји јамчи универзално присуство Логоса? Какву могућност јој дајете ако је анализирасте помоћу динамичких, биолошких и еволуционистичких метафора, у којима се обично раствара тешки и специфични проблем историјске мутације? И још тачније: какав политички статус ви можете дати дискурсу ако у њему не видите ништа друго до пуку прозирност која за тренутак бљесне на граници између ствари и мисли? Зар вас пракса револуционалног и научног дискурса у Европи, дуга ево већ скоро двеста година, није ослободила идеје да су речи само дашак ветра, спољашње мрмљање, шум крила који се једва чује у озбиљности историје? Или треба мислити како ви, да би сте одбили ту поуку, упорно пренебрегавате дискурзивне праксе у самом њиховом постојању, и да упркос њој хоћете да одржите једну историју духа, спознаје ума, идеја или мњења? Какав је то страх који вас нагони да одговорите у терминима свести када вам говоре о некој пракси, њеним условима, о њеним правилима, њеним историјским преображајима? Какав је то страх који вас нагони да с оне стране свих граница, раскида, потреса, раздеоба, трагате за великим трансцендентално-историјским усудом Запада?

Мислим да на та питања нема другог до политичког одговора. Суздржимо се за сада од њега. Можда ће бити потребно да га поново поставимо на један друкчији начин.

Ова књига је написана само да би се уклониле неке претходне тешкоће. Као и било ко други, и ја знам колико могу би-

ти „незахвална” – у строгом смислу речи – истраживања о којима говорим, и која сам предузео има већ десет година. Знам да има нечег мало грубог у томе да се дискурсима приступи не почев од благе, неме и интимне свести која се у њима изражава, него почев од тамног скупа безимених правила. Да има нечег непријатног у приказивању граница и принуда једне праксе, тамо где смо обично видели како се у пуној прозирности одвијају игре генија и слободе. И има нечег изазовног у томе да се као скуп преображаја третира та историја дискурса која је до сада била покретана умирујућим метафорама живота или интенционалним континуитетима доживљаја. Најзад, с обзиром на оно што свако хоће да унесе, и сматра да уноси од „самог себе” у свој властити говор, знам да има нечег неподношљивог када се раставе, анализирају, комбинују и поново саставе сви ти текстови сада враћени у ћутњу, а да се у њима никада не оцрта преображени лик аутора: „Па зар толико наслаганих речи, толико ознака положених на толикој хартији и изложених безбројним погледима, толики труд да се они одрже с оне стране геста који их артикулише, толико дубоке усрдности посвећене томе да се оне сачувају и урежу у памћење људи – и све то да не би остало ништа од те убоге руке која их бележила, ништа од тог немира који је тражио да се умири у њима, и ништа од тог окончаног живота који има још само њих да би се надживео? Зар дискурс у свом најдубљем одређењу не би био 'траг'? И зар његово мрмљање не би било место бесмртности без супстанце? Зар треба допустити да време дискурса није време свести проширене до димензија историје, или време историје присутно у облику свести? Зар треба да претпоставим да се у мом дискурсу не ради о мом надживљавању? И да говорећи не отклањам него потврђујем своју смрт? Или да ја укидам сваку унутрашњост у тој спољашњости која је тако равнодушна према моме животу, и тако *неујтрална* да не прави никакву разлику између мог живота и моје смрти?”

Сасвим разумем мучнину свих оних који постављају оваква питања. Без сумње им је било доста тешко да признају да њихова историја, њихова економија, њихова друштвена пракса, језик којим говоре, митологија њихових предака, чак и бајке које су им причали у детињству, подлежу правилима која нису сасвим дата њиховој свести; они нимало не желе да још буду лишени тог дискурса у коме они хоће да могу непосредно, без

дистанце, да кажу оно што мисле, верују или замишљају; они ће радије порицати да је дискурс једна сложена и диференцирана пракса подвргнута правилима и преображајима који се могу анализирати, него што ће пристати да буду лишени те благе и тако утешне извесности да могу да промене ако не свет и живот, оно бар њихов „смисао”, самом свежином једне речи која би потицала само од њих самих и која би бескрајно остала најближе извору. Толике ствари у њиховом говору су им се измакле: они више неће да им измакне још и *оно што кажу*, тај делић дискурса – усменог или писменог, свеједно – чије крхко и неизвесно постојање треба да носи њихов живот још даље и још дуже. Они не могу да поднесу (и помало их разумемо) да им се каже: „Дискурс није живот – његово време није ваше време, у њему се нећете измирити са смрћу. Сасвим је могуће да сте ви убили Бога под теретом свега онога што сте рекли, али немојте мислити да ћете од свега онога што кажете начинити човека који ће живети дуже него он.”

## Садржај

УВОД .....	5
ДИСКУРЗИВНЕ ПРАВИЛНОСТИ .....	23
1. Јединице дискурса .....	25
2. Дискурзивне творевине .....	36
3. Образовање објеката .....	45
4. Образовање исказних модалитета .....	55
5. Образовање појмова .....	61
6. Образовање стратегија .....	70
7. Запажања и последице .....	78
ИСКАЗ И АРХИВ .....	85
1. Одређење исказа .....	87
2. Исказна функција .....	96
3. Опис исказа .....	115
4. Реткост, спољашњост, гомилање .....	128
5. Историјско <i>a priori</i> и архив .....	137
АРХЕОЛОШКИ ОПИС .....	145
1. Археологија и историја идеја .....	147
2. Оригинално и правилно .....	153
3. Противречности .....	162
4. Компаративне чињенице .....	170
5. Промена и преображаји .....	179
6. Наука и знање .....	191
ЗАКЉУЧАК .....	211

Библиотека „НА ТРАГУ“

Мишел Фуко  
АРХЕОЛОГИЈА ЗНАЊА

*Издавачи*  
Издавачка кућа ПЛАТО  
Академски плато бр. 1, Београд

Издавачка књижарница Зорана Стојановића  
Сремски Карловци • Нови Сад

*За издаваче*  
Бранислав Гојковић, директор  
Зоран Стојановић

*Уредник*  
Илија Марић

*Рецензент*  
Мирко Зуровац

*Лектор и коректор*  
Весна Јевремовић

*Слоџ и џрело*  
Горан Скакић

*Штампа*  
ГИП-Фонд „Капетан Драган“

*Тираж*  
500

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

165.19

ФУКО, Мишел

Археологија знања / Мишел Фуко ; превод с француског Младен Козомара - Београд : Плато, Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998. (Београд : Фонд „Капетан Драган“). - 226 стр. ; 20 cm. - (Библиотека „На трагу“ ; 25)

Превод дела: L'Archeologie du savoir / Michel Foucault  
- Тираж 500

165.75 800.1 316.258

а) Знање - Друштвена моћ б) Структурализам  
ц) Филозофија језика

ИД=70996236